

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA VII. évfolyam 3-4. szám

Gyűlölet!

A Maros utcai kórház 1945. január 11-én meggyilkolt betegei

MCMXCV
április-május

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: JANCSÁK CSABA
Szerkesztők: HEVESI ISTVÁN, MAJZIK ANDREA
Főmunkatárs: NAGY TAMÁS
Munkatársak: BASA ISTVÁN, FORRÓ LAJOS,
KÓSA KINGA, TÓTH ANDREA
Terjesztés: SZENTIVÁNYI NORBERT
Fényszerkesztés: FODOR EDINA
Technikai szerkesztők: PERÁK JÓZSEF, VARGA ZOLTÁN

**Számunk a JGyTF Hallgatói Önkormányzat
és az Agóra Print Kft támogatásával készült.**

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.
Megjelenik 550 példányban.
Nyomás: Agóra Print Kft.

Tartalom

Referátumok

Bogdány Gyula: Az első magyar Szent István csatahajó expedíció	4
Gallina Zsolt: Gepidák a Kárpát-medencében	9
Basa István: A Barcaság lovagjai: a Német Lovagrend	15
Nagy Tamás: A Déli Vasút rövid története	18
Palásti László és Karácsonyi Béla emlékére	27

Egykori és mai tanáraink

„A tanszék Benjáminja vagyok” – Zalai Anitával beszélget Tóth Andrea	29
„A hely, ahol születtem, eleve meghatározta érdeklődésemet” – vallja Sűmegi József	30
Sűmegi József: Fejezetek Bátaszék középkori történetéből	33
Hajdani vármegyénk – Tolna (Nagy Tamás)	49

Útnapló

Nagy Tamás: Hátizsákkal a Mecsekben	54
---	----

Beszélgetések

A tanszék előadói voltak: Nagy István és Mocsai Ágnes (Beszélgetőtárs: Tóth Andrea)	59
Mindegy, hogy fekete vagy fehér? (Hevesi István interjúja)	63

Gyűlölet

Forró Lajos: Jelöletlen tömegsírok a Délvidéken	65
Koczó Renáta: A honti cigányper kétszáztiz év távlatából	71
Simon Ildikó: Adalékok a szlovák–magyar lakosságcsere történetéhez	74
Szent Pál: A szeretet himnusza	79

Fejezetek a zsidóság történetéből

Basa István: A babiloni zsidó központ története II. Zsidók és arabok korai kapcsolatai	80
Basa István: A siratófal története	82
Vigyikán Attila: Az emancipációtól a cionizmusig	84
Csiga Andrea: Kecskemét zsidósága a XVIII. századtól napjainkig	90
Jancsák Csaba: Zsidó mentés és ellenállás a magyarországi Holocaust alatt	95
Szigeti Miklós: Chel 'Ha Avir – Az izraeli légierő kezdetei	102
Zsidó anekdotakincs (válogatta Jancsák Csaba)	104

Parthiscum

Majzik Andrea: Szeged Széchenyije	106
---	-----

Pihenő

Hevesi István: Erkölcs és szexualitás a Monarchiában	109
Perák József Zoltán: Gravitációs lencsék	111
Tóth Erika: A kábítószerek története	115

Messzelátó

Történelemoktatás a kolozsvári tudományegyetemen (Farkas Csilla)	121
Nepotista diákköri konferencia (Zékány Károly Ödön)	127
Köztes-Európa 1763–1993 (Bencsik Péter)	128

Atlasz téka

Közép-Európa – akkor és most (Bencsik Péter)	134
Franciaországi változások (Pádár Zsolt)	138
Közép-Európa – Amerikából nézve (Dobó Gabriella)	141

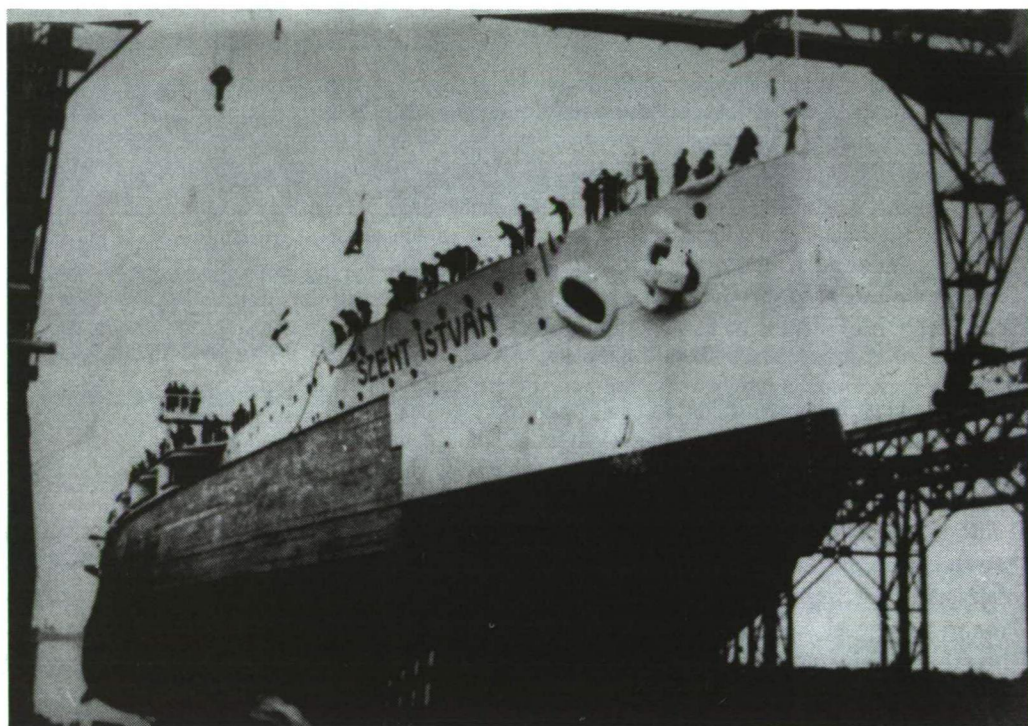
Az első magyar Szent István csatahajó expedíció

Referátumok

A katasztrófa

1994 októberében a horvát partoknál, Premuda sziget közelében néhány lelkes magyar bűvár több, kereséssel töltött nap után rábukkant az ekkor már hetvenhat éve a hullámsírban pihenő *Szent István* csatahajó fémtestére, mintegy hatvanöt méteres mélységben.

A *Szent István*, az osztrák–magyar haditengerészet büszkesége, a flotta négy legnagyobb, dreadnought osztályú csatahajójának legfiatalabb tagja, az első harci bevetésén, 1918. június 10-én szenvedte el azt a két végzetes találatot, amelyet egy vakmerő olasz gyorsnaszád adott le rá, alattomban...

Az első világháborúban Franciaországot és Angliát ellátó, élelmiszer- és hadianyagszállító konvojok közeledtek a Földközi-tengeren, Szuez és Gibraltár között. A tengelyhatalmaknak stratégiai érdekük volt ezt az utánpótlási útvonalat elvágni, de legalábbis a lehető legnagyobb mértékben zavarni forgalmát. Ebben kapott különös jelentőséget az osztrák–magyar hadiflotta adriai tevékenysége, melynek 1917–18-ban fő feladata a német tenger-alattjárók Földközi-tengerre kijutásának biztosítása volt, az Otrantói-szorosban létesített tengerzár áttörése árán.

1918. február 27-én az uralkodó Horthy Miklóst nevezte ki flottaparancsnokká és előléptette ellentengernaggyá.

Horthy a fent vázolt katonai célokhoz igazodóan és főleg a nagyobb hajók legénységén eluralkodott tétlenség ellen is akart tenni, amikor kisebb expedíciókon (mint pl. az 1918. április 5-6-i sikertelen anconai hajólopási kísérlet) kívül elszánta magát nagyobb vállalkozásra is: az otrantói tengerzár rajtaütésszerű, újabb széttörésére.

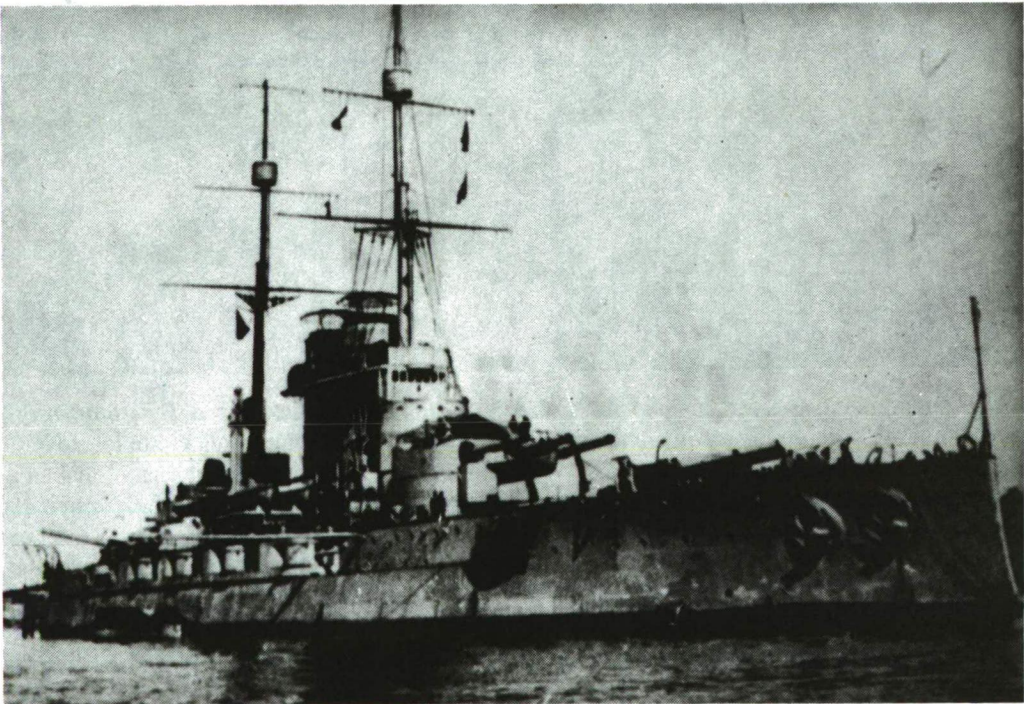
A terv szerint június 11-én kisebb hajókkal lőni kezdik az Otranto kikötője előtti őrszolgálatos hajókat, amely révén az erre riasztott jelentősebb antant haderőt a megadott helyen várakozó csatahajók ágyúi elé csalták volna. Az akció, melyben 57 flottaegység vett részt, komoly sikerrel kecsegtetett.

Természetesen az akció első szakaszát, a felvonulást, a lehető legnagyobb titokban és óvatossággal kellett kezelni, ezért több lépcsőben közelítették meg a hajók a helyszínt.

Előbb a harmadosztályú hajók érkeztek Cattaróba, majd két dreadnought, Horthy zászlóshajója, a *Viribus Unitis* és a *Princz Eugen* indult el Polából. Ezek után huszonnégy órával kellett indulnia a *Szent Istvánnak* a *Tegetthoff*al és a kísérőhajókkal. Június 9-én 22.25 órakor futott ki ez az utolsó kötelék Polából a balul végződő útjára.

A *Velebit* romboló után ezer méterre haladt a *Szent István*, mögötte nyolcszáz méterre a *Tegetthoff*. A csatahajókat még kilenc kisebb hajó kísérte, védte körben.

A kötelék óránkénti 14 mérföldes sebességgel haladt, amikor a Premuda szigettől délkeletre, kb. 9 mérföld távolságban két, a szigettől északra megfigyelni járt olasz, *MAS* mintájú, torpedóvetőkkel felszerelt motoros csónak ért a közelükbe.

Az olaszok meglepődtek ugyan, de hirtelen csekedtek.

Mindkét egység észrevétlenül (!) besurrant a kísérőhajók közötti, csupán 500 méteres résen és a MAS-15 3 óra 30 perckor, mintegy 300 méter távolságból mindkét torpedóját kilőtte a *Szent Istvánra*. Csak ebben a pillanatban fedezték fel a kísérőhajók az ellenséges torpedóvetőket és nyitottak rájuk tüzet, de a mozgékony MAS-ok (a másik a *Tegetthoffra* adta le a célt tévesztett torpedóit) hamar kicsúsztak a tűzvonalból.

A *Szent Istvánt* ért kettős találat a jobb első és második kazánházat érte, átszakítva a vízhatlan válaszfalat. A válaszfal átszakadása miatt nem lehetett a lékeken beömlő vizet megállítani. A torpedók becsapódásakor 200 méteres vízoszlop lövellt a magasba, a hajó azonnal 10°-kal jobbra dőlt, a lékek 5-6 méterrel a vízvonal alá kerültek.

A hajó megmentéséért majd' három órán át küzdöttek, egyebek közt a *Tegetthoff* megpróbálta vontába venni, de eredménytelenül, mert a hajó helyzete ezt már nem tette lehetővé.

A katasztrófa során 4 tiszt és a legénység 85 tagja halt hősi halált. Harmincnál többen a léktömésnél, a végsőkig kitartva, a rájuk boruló hajóban haltak meg. A sebesültek száma 29 volt.

Horthy Slano kikötőjébe befutva, hajnalban értesült a tragédiáról. Mivel az olaszok előtt lelepleződött a nagyarányú flottamozgás, megerősítve várták a támadást az egész akciózónában, Horthy ezért június 15-én lefújta az akciót.

A hajó pusztulása okait kutató szakirodalom régóta megosztott. Sok hipotézis kering, de egy biztos: az őrszemek mulasztása volt a döntő, hogy az olaszok így becserkészhették célpontjukat. Maga Horthy az okok közül szintén az éberség hiányát tartotta a legsúlyosabbnak, de

közrejátszott a technikai problémákból (a polai kikötő torlaszainak késedelmes kinyitása, a *Tegetthoff* elakadása, a *Szent István* motorjainak túlmelegedése) adódó késés is, ami miatt a hajnali fényviszonyok az olaszok számára észlelhetővé tették a flottacsoportot. A két gyorsnaszád ugyanis 3.15 órakor elhajózva a *Szent István*ék előtt, már meghaladta azok menetvonalát és hátulról fedezte fel füstjüket. Ezután fordultak vissza (napkelte 4.17 órakor volt).

Így érte a végzet az eddigi legnagyobb méretű magyar hadihajót, anélkül hogy átesvén a tűzkeresztségen, dicsőséget szerezhetett volna a hamarosan szintén tragikus sorsra jutó Magyarországának.

Forrás

📖 *Horthy Miklós*: Emlékirataim. Bp., 1990. Extra Hungariam, az Európa Könyvkiadó és a História folyóirat közös sorozata.

Irodalom

📖 *Csonkaréti Károly*: Horthy, a tengerész. Bp., Zrínyi Kiadó, 1993.

Az expedíció

A Szent István csatahajó jelenkori történetét már a bűvárok írják. A tavaly októberi első magyar, Szent István csatahajó-kutató expedíció két vezéregyéniségét, a szakmai irányítót, Czako László debreceni „főbűvárt” és a menedzser-szervező-támogató Túri Jánost kérdeztem a rendkívüli bűvárkalandról.

B. M.: – *Kinek az ötletére, milyen szponzorálással és céllal jött létre az expedíció? Milyen szakterületek képviselői vettek részt benne?*

Cz. L.: – Az expedíció terve egy gyermekori álmom megvalósulásaként bontakozott ki, mely flottatörténeti olvasmányélményekkel kezdődött, és a múlt rendszerben hozzáférhető, gyérszámú irodalom tanulmányozásán át, a rendszerváltás óta folytatható levéltári kutatások, a túlélők hozzátartozóinak megkeresése és a történészekkel való rendszeres konzultálás után vezetett el a konkrét helyszíni kutatás előkészítéséhez. Ehhez időközben lelkes, szinte fanatikus társra találtam Túri János személyében, akinek anyagi támogatása és szervező munkája nélkül a gyermekkori álmom aligha realizálódhatott volna.

T. J.: – Az expedíció, mint Laci barátom elmondta, kettőnk munkáján alapul és résztvevőit főként a bűvársport szeretete és a kalandvágy kötötte össze. Tervünk szerint – a felmerülő kérdésektől függően – specialistákat is felkérünk a jövőbeni kutatásokhoz. A túrát magánszemélyek és néhány cég szponzorálták.

B. M.: – *Voltak-e korábban kutatások a roncsnál, ha igen, ezek milyen eredményt hoztak?*

Cz. L.: – A hajóra 1974-ben jugoszláv bűvárok bukkantak, miután a horgászok elmondása alapján kezdték kutatni a roncsot. A külső megsejtelésnél nem tettek ekkor többet, valószínűleg inkább a vasanyag érdekelte őket, mint ahogy több más hajóroncsot is ezért emeltek ki a sekélyebb vizekből.

Mivel azonban jelen esetben a kiemelés költsége jóval meghaladná a vasanyag árát, hosszabb időn keresztül senki sem foglalkozott a *Szent István* roncsaival.

A következő, 1989-es, olasz expedíció már bizonyos tudományos szempontok szerint történt, de szintén a kiemelés gondolatával. Az olaszok kiállítási tárgyként akarták felhasználni a hajót, mint hadi dicsőségük trófeáját. Tudniillik, hogy a hajó elsüllyesztésének napja az olasz haditengerészet ünnepe – mind a mai napig.

Ezután az olaszok tüzetesebb kutatásra kértek engedélyt a horvát hatóságoktól, de őket megelőzte a mi csapatunk. A korábbi kutatások eredményei csak olyan mértékben álltak rendelkezésünkre, amennyi a sajtóban nyilvánosságra került – szinte semmi.

B. M.: – *Miféle speciális technika és felkészültség szükséges a tengerfenéki kutatáshoz? Milyen nehézségek adódtak a merüléssel kapcsolatban?*

Cz. L.: – A merüléseket hagyományos sűrített levegős légzőkészülékekkel hajtottuk végre, de ezeknek az a hátrányuk, hogy pontosan ebben a kritikus – hatvan méter alatti – mélységben végzett merülés során nem alkalmasak a huzamosabb ideig történő lenn tartózkodásra. Ily módon a „nettó” merülési idő, amelyet a roncsnál tölthettünk, 8–12 perc volt. A levegő nagy részét a feljövételkor szükséges zsilipelésre kellett használni.

Munkánkat emellett nehezítette a viharos tenger, amely több nappal késleltette hajónk kifutását a biztonságos kikötőből.

Mindezeken felül nem álltak rendelkezésünkre a hajó elsüllyedésének pontos koordinátái. Igaz, hogy a legmodernebb technikával, műholdas pozíciómérővel és ultrahangos vizalatti észlelőműszerrel kutattunk, de így is csak a második napon találtuk meg a hajót. Összesen egy napunk maradt a tervezett időből a merülésre.

B. M.: – *Mit láttatok odalenn?*

Cz. L.: – A fényviszonyok 15 méteres látást biztosítanak a hajónál, melynek 151 méteres fémteste 65 méteres mélységben nyugszik a sima, homokos talajon, hasával felfelé a méteres iszapba kb. 1/3 részével belesüllyedve, úgy hogy a hajóorr van a legmélyebben, a tat alá viszont be lehet úszni.

T. J.: – Első látásra egy hatalmas sziklának tűnt a homokos környezetben, ugyanis dúsan be van növe korallokkal és páratlanul gazdag állat- és növényvilág burjánzik rajta. Láttunk egy hatvancentis teknőst – ami az Adrián ma már ritka –, combvastagságú angolnát, kétméteres macskacápát, tizenkét kilós homárt és számtalan kisebb állatot, melyek birtokukba vették a hajót, annak minden repedését, nyílását.

Cz. L.: – A hajó orr-részéhez közel a gerinc meg van törve. Ez a sérülés feltehetően azért keletkezett, mert az orr érkezett először a fenékre. Most át lehet rajta úszni, keresztezve a hajó síkját. A hajó halálos sebeit, a torpedólékeket nem találtuk meg, valószínűleg az iszapban vagy a korallréteg alatt vannak. A hajócsavarra halászhalók akadtak fel.

A hajótest körül rengeteg 30,5 centiméteres lövedéket lehetett látni – szétszóródva a fenéken. A hajótérbe nem állt módunkba bejutni, egyrészt levegőnk mennyisége miatt, másrészt mert az említett résen kívül nem találtunk bejáratot a hajótestbe.

A hajóról nem hoztunk fel semmit, inkább mi vittünk; elhelyeztük rajta az expedíció emléktábláját.

B. M.: – *Milyen eredményeket, megállapításokat hozott az expedíció? Ki és hogyan értékeli ezeket? Mi lesz a következő állomás a Szent István csatahajó kutatásával kapcsolatban?*

Cz. L.: – Az összegyűjtött eredményeket én összegzem, felhasználva azokat a jövőendő, 1995 áprilisi helyszíni kutatáshoz. Ekkor nagyobb apparátussal, komolyabb technikával (hélium-levegő légzőgázzal), hosszabb ideig és nagyobb költségvetéssel tervezzük a kintlételet. A szakirodalom több tényező

együtthatásának tudja be a hajó tragédiáját. Az okok közül az esetleges műszaki hibákra próbálnánk választ keresni, melynek során például a turbina és a vízhatlan válaszfal anyagából vennénk mintát. Ezeket később laboratóriumi vizsgálat alá vetnénk.

Emellett a hajótérben komoly, muzeális értékű tárgyakat sejtünk (pl. a tiszti társalgók berendezése, díszítése!), melyeket magyar múzeumoknak adhatnánk.

Az elképzelések megvalósítása azonban a horvát hatóságok engedélyétől függ, amely megszerzéséért magas szintű tárgyalások folynak a két ország illetékesei között.

Ide kapcsolódik a *Szent István* végső sorsát illető terv, hogy nyilváníttassék a hajó katonai temetővé, tekintettel arra, hogy jelenleg is 75 – jórészt délszláv – tengerész porhüvelyét rejtí magában a „fémkoporsó”. (A

katasztrófa további áldozatait szárazföldön temették el.)

B. M.: – *Terveztek-e más elsüllyedt hajó felkutatását célzó expedíciót?*

Cz. L.: Ha még jelentősebb anyagi keret állna rendelkezésünkre, gondolhatnánk más hajók roncsainak kutatására is, például a montenegrói Sutomore előtt elsüllyedt, híres *Zenta* cirkálóra. Én azonban nagyon örülnék, ha a következő *Szent István* expedícióra összegyűlne a szükséges pénz, és valóra válna gyermekkori álmom, megismerni a legnagyobb magyar csatahajót holtában bár, de a valóságban.

B. M.: – *A szegedi történészhallgatók nevében sok sikert kívánok a jövőbeni tervekhez, és izgatottan várjuk a Szent István utóéletének híreit.*

A visszaemlékezést írta és a beszélgetést készítette:
Bogdány Gyula

Gallina Zsolt

Gepidák a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence IV–VI. századi történetét helyenként sűrű homály fedi. A létező – gyér – írott források sokszor ellentmondani látszanak a régészet eredményeinek... E vészterhes, harcok korszakban telepedett meg, élt és harcolt az Alföld déli és keleti felén illetve Erdély egyes részein a kevéssé ismert, sok találgatásra okot adó gepidák népe...

E keleti germán, a gótokkal közeli dialektust beszélő nép őstörténete az idő homályába vész... Eredetükről csak kései, velük ellenséges érzelmű, langobard (Paulus Diaconus), gót (Iordanes) és késő római (id. Plinius, Strabon, Ptolemaios, Tacitus) krónikákból tudhatunk, melyek erősen torzítanak. A kései gót eredetmonda – mint velük rokon népet, hiszen az V. századi források alapján nyelvi egységet alkottak – Gothiscandza (Skandinávia!) szigetéről származtatja őket, ahonnan Berig király vezeti népét a Visztula forrásvidékéhez. (Ami talán skandináviai eredetüket biztosítaná, de a késő vaskori skandináv-balti régészeti kapcsolatokon kívül, erre nincs bizonyíték. *R. Hachmann 1970.*) Így kaphatták – a gót etimológiájú – „gepanta” (lusta) csúfnevet.

Elnevezésük – természetesen – öndicsérő, ami „bőkezűt, ajándékozót” jelent (angolszász *gifdan*, német *geben*, Bóna 1974., Bóna 1993.) I-III. századi régészeti emlékekanyaguk (B. Tóth A. 1993.) a Visztula menti Wielbark-kultúrában ill. a Délkelet-Baltikumban (*Die Germanen* 384.) kereshető.

Természetesen a népmozgalmak, Rómával vívott harcok, vándorlások ill. hadivállalkozások nagy kihívásokat jelentettek a kor germán népeinek. A II. századtól, a barbár etnikai tudat kialakulásával, új strukturák – népalakulatok jöttek létre a törzsek helyén, melynek politikai integrációját a „király” személye jelentette, természetesen nem homogén népképződésre kell gondolnunk, hiszen a néptörédek sok fázisban csatlakozhattak a nevet adó, eredethagyományával bíró genetikai maghoz. (Szűcs J. 1992.)

Így érkezhettek el a gepidák Fastida királyuk vezetésével 269-ben a Kárpát-medence északkeleti szegletébe (mely az első biztos írott forrás rólu(k)!), amikor a tervingi (vízi)gótokkal támadást intéztek Dacia ellen, amelyet a gótok el is foglaltak a gepidák orra előtt! (Mócsy A. 1974.), további térfoglalásukat a gót-taifal (vandál) szövetség húzza keresztbe (291) az „Auha” folyó menti csatában – Dacia északnyugati peremére ill. a Felső-Tisza folyása mentére kényszerítve őket!

A Visztulától – több hullámban (?) – történő vándorútjukat sűrű „északi” köd fedi. Kapcsolatban állhattak a Przeworsk (rugi, vandál), Oksywia (venét) ill. pontusi, csernyahovi kultúrával (gót) (*Die Germanen*). Arculatuk – főleg az utóbbival – felettebb hasonlatos, de csontvázas-fegyvermellékletes temetkezési szokásaik eltérnek a „vandál” hamvasztásos és a gót fegyvernélküli rítustól!

Fastida király gepidáinak emlékényaga a környező, egyes etnikumú (viktoval-vandál, szarmata, erdélyi vizigót) területektől nehezen elválasztható! E hagyatékot a fegyverzet (vasdudoros pajzs, kétélű kard, lándzsa), nők viselete (félkörös és püpos-hátú csontfésűk, fibulák, gyöngyök stb.) és az észak-déli, dél-északi tájolás jellemzi (B. Tóth 1993. 58).

Biztosnak látszik, hogy a gepida településterület a IV. század elején a Felső-Tisza vidéken, a Szamos alsó folyásánál terült el.

A IV. század közepétől germán hatásról (Bóna 1986. 69–70. szerint gepida támadásról) árulkodnak egyes Felső-Tisza vidéki temetők, amelyek közvetlenül a Csörsz-árok mentén helyezkednek el (melyet éppen a gepidák ellen emelhetek a III. század végén vagy a IV. század elején, *Istvánovits 1984. 85–42.*, *Mócsy A. 1972. 95–96.*, *Garam-Soproni-Patay 1983.*) – Tiszadob, Tiszakarád, Tiszalök, Tiszavalk, Ártánd. A további roxolán betelepülés miatt megerősödő szarmaták még képesek voltak útját állni a gepidák terjeszkedésének, amit garantált a megvont sánchatár (*Mócsy A. 1974.*).

A keleti germán (marosszentanna-csernyahovi kultúra) kulturális hatást azonban a fokozódó politikai nyomásban kereshetjük! Hiszen germán népek szorítják körbe a szarmatákat: északnyugaton a viktovalok, északkeleten a gepidák, Erdélyben a gótok, délen a taifalok (*Mócsy A. 1974.*). Istvánovits Eszter Erdélyből (Szilágysomlyó) kiindul – ellentétes irányú – mozgást feltételez, így csak a IV. század végén érnék el a Felső-Tisza vidéket, amely a szarmaták és vandálok elvonulása miatt lakatlanná vált (*Istvánovits 1986.*)

A szarmata-sánc mentén a gepidák igyekeztek országukat dél felé kiterjeszteni (fontosságukat a IV-V. századi aranypénzleletek sora jelzi!). E befolyás mértékéről, időbeliségéről (IV. század közepe - V. század eleje), kiterjedéséről (Körös ill. Maros folyóig), mikéntjéről (hatás, betelepülés, foglalás) parázs viták folynak (Bóna 1986, 1987, 1993, *Istvánovits 1984–85, 1986, 1992, Vörös 1988–1. stb.*). Bár a gepidák állhattak Visumar vandál király

Maroshoz vonulásának (330 körül), gótok hátbatámadásának (332 körül) és a 350-es évek nagy római-szarmata háborúinak háttérében (*Bóna I. 1987. Erdély...*)!

A római császárok (hisz szövetségben álltak velük a vizigótokkal szemben) e támadások jutalmazására emlékérmeket adományoztak, melyet a hun hódításig gyűjtöttek és őriztek (I. Szilágysomlyói kincs – *Bóna I. 1987. Erdély...*)

A IV. század második felében a gepidák fokozatosan terjesztik ki hatalmukat dél-nyugati irányban (350–370 körül – *Bóna I. 1987. Erdély...*), áttörnek a szarmata sáncot (ill. tömegével lépik át...) és a Körösökig (*Bóna I. 1993. 53.*) vagy a Marosig (*Bóna I. 1987. 132–133.*) nyomulnak. A fegyveres temetkezések germanizálódást mutatnak, de a korábbi kultúra (és a csernyahovi csontfésűk, fibulák, kerámia stb.) törés nélkül folytatódik.

A Tiszántúl germán érdekeltségű területté válik – szarmata alaplakossággal (Tápé–Malajdok–Csongrád csoport) – a szétesett területen szarmata kliens-királyságok jönnek létre. (*Vörös G. 1988–1.*) E germán befolyás néhány harcos megletelepedését is jelentheti (akik „germán divatú” szarmaták is lehetnek!) a csomópontoknál (Csongrád, Tápé stb.). Az „invázió” a Körös-Maros vidéket érintette – főleg a folyók mentén (Tápé–Malajdok–Csongrád csoport).

A Tiszántúl teljes megszállása a hadrianopolisi csata után (378 – hunok elől menekülő osztrogótok győzelme a rómaiak felett) következhett be (*Bóna I. 1987. Erdély...*), bár az „új” leletanyag nem különül el a „régitől”.

A kiterjesztett ország feletti uralom azonban nem tartott sokáig, hiszen az V. század elején (405–425 körül, *Kiss A. 1989–90, Bóna 1987. Erdély..., 1987. Magyarország..., 1993.*) Thorismud osztrogót király hódoltatta a gepidákat a hunok megbízásából. (A csata hevességét mutatja, hogy Thorismud is elesett...)

A szilágysomlyói kincsek (aranylánc, aranycsészék, császári onyxfibula – ezeket aranymedaillonok keltezik), amelyet tulajdonosaik: a gepida fejedelmi család és a törzsszövetségi tanács rejthetett el – a vele egykorú kincshorizonttal (gelénesi kincs – Felső-Tisza vidék „ura”, Ormod, *Bóna I. 1986.*) –, ami a régi fejedelmi dinasztia és a korábbi törzsfői arisztokrácia kiirtására utalnak (*Bóna I. 1987. Erdély...*).

A gepidákat azonban a Sebes-Köröstől északra, zárt kötelékben hagyták meg – alávetett, szövetségi szerepben kezelve.

Új királyuk, Ardarich („Földek királya”) már nem egy laza (esetenként „frigre” lépő) törzsszövetség vezetője ill. tözsfői tanács „elnöke” (amelyet a szilágysomlyói kincs tükröz, ami a tíztagú – három törzs három tagja ill. a vezető király – törzsszövetségi tanács tulajdona lehetett, ahol a királyt a császári onyxfibula és a népet jelképező arany nyaklánc regáliái jelzik), hanem korlátlan úr, akit Attila ültetett „trónjára” (*Bóna I. 1974., Kiss A. 1989–90, Bóna I. 1987. Erdély...*) és dinasztiaja majd egy évszázadig uralkodott!

A gepidákról a 440-es évekig hallgatnak az írott források: később Ardarich vezetésével tűnnek fel, aki tehetsége révén – egyetlen vazallusként – a hun fejedelmi tanács tagja lehetett és részt vett Attila hadjárataiban (447, 451, 452) „megszámlálhatatlan” seregével, mely a hunok legerősebb gyalogharcos seregrészének számított.

A Körösöktől északra levő „Gepidia” páratlan leletsorozata (már a hunok előtt is) felfelé ívelésüket bizonyítja. Oroson (ékköves kardgomb, tőr kard stb.), Érmihályfalván hun divatú gepida nagyúr, míg a Felső-Tiszánál (Tiszalök, Barabás, Balsá, Timár, Zalkod, Gáva – fibulája 30 cm-es!) a nagyszonyok emlékeinek sora került elő (nagy méretű aranyozott ezüst fibulák, ékvéséses csatok, poliéderes fülbevalók, gyöngyfüzerek, *Bóna I. 1986.*). Az új arisztokrácia képviselőit udvarházak környékén, titokban, magányosan temették el (főleg nők, mivel a

férfiak közül sokan pusztulhattak el Európa-szerte, *Bóna I. 1987. Erdély...*). Attila halála után a hűséges Ardarich koalíciót, az ún. „gepida ligát” (rugi, szkír, szvéb – germán népek és szarmaták) hoz létre és 455-ben a Nedao folyó menti csatában (nevének azonosítása nem lehetséges) legyőzi az Attila-fiak (hun, osztrogót, alán) seregét, ahol Ellák (Attila örököse) is elesik.

A győzelem a Kárpát-medence keleti felének uraivá tette a gepidákat (a hunok szállásterületei Dacia határáig, ill. katonai megszállás az Al-Dunáig és az Oltig, *Iordanes: Gethica: Dacia mint gepidák országa. Bóna I. 1978.*), akik a Kelet-Római Birodalomtól erős férfiaként baráti egyezményt, békét, ajándékot „kértek” (*Iordanes 264.*), amelyet 100 font aranyban meg is pecsételtettek – de hol van ez a hunok 2100 font (kb. 33 kg~7000 solidus) tributumához képest – a gepida szövetség csak ennyit ért?!... (*Bóna I. 1991. 58.*)

A súlyos vérvesztések megakadályozták a további hódításokat, így 469-ben a Bolia (Ipoly? *Bóna I. 1993. 41–42.*) folyó menti csatában a Pannoniát birtokló osztrogótok szétverik a „gepida ligát” (Hunimund szvébjeit, Beuca és Babai szarmatáit, Edica és Hunwulf szkírjeit és a rugiakat), majd 469–70 telén sorba tönkreteszi a szövetségeseket (szkírek – a Duna–Tisza közöttől északra –, szvébek – Észak-Pannonia és a Dunától északra éltek, *Bóna 1974, 1987, 1993.*)

A győztes osztrogótok rabló-katonai életmódja feléli a pannoniai javakat – alig 15-20 év alatt (melyet „foedusként” kaptak!), és 471–73 táján a Kelet-Római Birodalomba vonultak. Nyomukban a gepidák megszállják Pannonia Secundát (Szerémség, Szlavónia) Mursáig (Eszék), és elfoglalják Sirmiumot (Szávaszentdemeter) is. (*Bóna 1974., 1992.*)

Így három hatalmi központjuk alakult ki: Ardarich leszármazottai Daciában (Erdély) székeltek („Kis Gepidia”, sírjaik Apahida [Szamos] területén kerültek elő; talán Ardarich sírja (Apahida II.) az, amelyből a nagy aranygazdagság mellett, fejedelmi insignáliák, regáliák, gazdag lószerszámzat, fegyverzet és viseleti tárgyak kerültek elő (*Germania 1972., Kiss A. 1989–90.*). A másik sírban Audomharjis–Omharius („sereg üdve”) király lehetett, amelyet a monogrammos pecsétgyűrű, arany hagymafejes fibula, karperec (mind regáliák) jeleznek (*Finály H. 1889., Kiss A. 1989–90.*). Létezett egy Maros–Körös (Marisia–Crisia–Gilpil–Miliare, *Iordanes*) közötti udvaruk is, amely a települési tömböt, „Nagy Gepidiát” képezte (határait a szarmata sánc jelezte). E települési terület (Tisza jobb parti hídfőállásokkal) a VI. század közepén Gepidia központja volt (*Iordanes*) Szentes–Hódmezővásárhely környékén (Szentes-Berekhát, -Kökényzug, -Nagyhegy, Hódmezővásárhely-Kishomok stb.).

A frissen hódított Pannonia Secunda felett Trafstila uralkodott Sirmiumban. (A központok közötti laza kapcsolatot a régészeti lelőhelyek hiánya jelzi, *Bóna I. 1974.*)

488-ban Nagy Theoderik osztrogótjai (Moesiaból Itáliába vonulva) az Ulca-mocsaraknál (Eszéktől délre) újfent megverik a gepidákat – Trafstila is holtan marad a csatatéren... A gótok elvonulása után Thrasarich foglalja el a sirmiumi trónt, amelyet 504-ben az osztrogótok visszavesznek („Pannonia.Sirmiensis”). Thrasarich a Tisza-menti Gunderith-hez menekül, az ott maradt gepidákat pedig a Rhône folyóhoz (523) telepítik (*Bóna I. 1974., 1987. Erdély..., 1987. Magyarország..., 1992.*)

535–536-ban (a bizánci–gót háborúk miatt) a gepidák visszaszerzik Sirmiumot és környékét (Bassiana). Ez végzetes hibának bizonyult, hiszen e területre jogot formált Bizáncból ellenség lett, akik megvonták az évi segílyt és szövetséget kötöttek Wachóval, a langobardok királyával (akik az Elba-vidékről származva már Észak-Pannoniában éltek, de a gepidákkal is házassági kapcsolatokat építettek ki).

539-ben – frank szövetséggel – fordul a gepidák hadiszerecséje, hiszen megverik az illyricumi római haderőt, megszállják Singidunumot (Belgrád), Moesia Primát, Dacia Ripensist (Észak-Szerbia), az Olt folyóig. Emiatt I. Iustinianus császár Audoin langobard királlyal (ő már az új langobard dinasztia tagja, akit nem kötnek a régi kapcsolatok...) lép fegyveres „frigyre” (546–547). A kétévenként történő háborúzás (547, 549, 541). sorozatos gepida vereségeket és fegyverszüneteket eredményez. (Bár 549-ben egy teljes holdfogyatkozás miatt a seregek – ahol herulok is előfordultak mindkét oldalon, „vallási” alapon megosztva... – fáképnél hagyták vezéreiket...)

E csaták az Asfelden (Sirmiumtól nyugatra) zajlottak le, amely a germán mitológiából ismert (As-ok a harcosokat segítő istenek): „csatamezőt” jelentett.

548-ban dinasztiaaváltozás következett be (Elemund–Thurisind) – összhangban a langobardokkal – amelyek a trónkövetelők kölcsönös meggyilkolásához vezettek.

Az 551. évi gepida vereség után elvesztették Pannonia Secundát, de helyreállt a szövetség Bizánccal.

E vereségek hátterében a lelassult, inaktívabb politikájú, már paraszti társadalmú, de nagyobb létszámú gepidák és a militáns, de kis létszámú langobardok különbözősége állt (Bóna 1974.). Rövid békeidőszakban Kunimund („nemzetiség védelmezője”), Sirmiumba helyezi székhelyét (560), ahol pénzt veret, híres udvart tart és ideköltözik a gepida ariánusok püspöke is. Az arianizmussal az 5. században ismerkedhettek meg, de gyér nyomai (mezőbándi, szentes-nagyhegyi ereklyetartók, keresztes Omharus-gyűrűk Apahidán, kereszt alakú áttört csatok stb.) alapján valószínűsíthetjük, hogy csak az uralkodó réteg vallásává vált, főleg Pannonia Secundában (Sirmium, Cormandin – amely a gepidákhoz csatlakozott arianus herulokhoz köthető) – hisz közelebb állt hozzájuk (Krisztus és a szentlélek istenségét tagadva ill. hierarchikus rendbe szedve, amelyet a germán panteon istenvilágából is levezethetnek), mint a katolicizmus. De jelezte ez különállásukat pogány alattvalóiktól, ill. a niceai Bizánctól. A pogányságra utalhatnak az ún. „Donar-buzogányok” (Thor-amulettok – pl.: Kiszombor, Bökény, Mindszent, Csongrád), ősi hiedelmekben gyökerezik az állatszimbólumoknak az állatstílusban (l. germán állatstílus) való általános használata. A pogányság szertartásai a szent fák és ligetek tiszteletében, a szertartásos húsevésben (vízigót adatok) jelentkezhetnek (pogány sámán Szolnokon – feje körül nyílhegyek). Ezen adatok alapján a gepida tömegek politikai bukásukig – ill. azután is – megmaradtak ősgermán „pogány” vallás hitében.

A békét Alboin törli meg, aki Sirmiumra támad (565 – kihasználva, hogy Kunimund a szlávokat hódoltatta az Oltnál). Kunimund – Sirmium fejjében – II. Iustinussal köt szövetséget és legyőzi a langobardokat (566). 567-ben a langobardok az avarokkal – kényszer szülte – szövetségre léptek (gepidák országa és a langobard állatállomány tizede fejjében).

A megosztott gepidák mindkét harctéren vereséget szenvedtek. A fő csapások a Délvidéken történhettek: Alboin a Tisza-menti gepidákat a Tisza mentén (vagy a Szerémségben) győzi le és megöli Kunimundot (koponyájából ivócsészét, scalcot készítettett), lányát Rosamundát pedig feleségül „veszi”. Az avarok a Havasalföldön és a Maroson bevonulva a bántási-szerémi Duna-szakaszon győztek (Bóna I. 1974., Bóna I. 1987. Erdély..., 1987. Magyarország..., 1993.)

A gyászos hírre Usdibad dux megadja magát a Rómaiaknak, akik – régi-új urakként – visszaverik Baján ostromát! Reptila trónörökös és Thasarich püspök – a gepida királyi kincsekkel – Bizáncba menekülnek.

Így ért véget a majd másfél százados gepida uralom a Kárpát-medence keleti felében!

A nép azonban nem pusztult el! A langobardokkal Itáliába vonult gepidák falvai fennmaradtak (Zebedo), más részük Alboin és felesége, Rosamunda testőrei lettek!

Az avar uralom alatt élő Gepidia lakossága is fenn, ill. helyben maradt. Az avarok valószínűleg áttelítéseket is végeztek. Így kerülhettek – vagy menekülés útján – a Dunántúl keleti sávjába gepidák (Kölked, Budakalász).

Nagyobb zárt közösségek maradtak fenn Erdélyben. A V. század közepétől a VII. század második feléig – a Maros és a Küküllők mentén – zárt enklávéju keleti germán népesség élt (lépést tartva a Meroving világ változásaival! (Bóna I. 1978. 27.). E temetők (Mezőbánd, Marosvásárhely, Marosnagy lak, Marosveresmart, Baráthely) a korábbi kerámiával (bepecsételt, besimított díszítésű szürke edények) és fegyverzettel (spatha, sax, cramasax – különböző hosszúságú kétélű török és kardok –, lándzsa, pajzs, sisak) élnek tovább. Az övgarnitúrák (poncolt, vésett, vas) és a II. germán állatstílus (fogazásos), bizánci, szláv hatásokat jeleznek, mely helyi műhelyre, kereskedelemre, de telepítésekre is utalhat. A VII. század közepétől egyre több az avarok jelenlétére utaló elem (ló-, lovas temetkezések), ill. fokozódik az asszimilálódás (Kovács I. 1913., Csallány D. 1961., Bóna I. 1978., Cseh J. 1993. 77–78.).

Az Alsó-Tisza mentén – bár régészeti jelenlétük nem fogható meg! – is éltek zárt gepida közösségek a VII. században is. Priskos hadjárata 599–600-ban három gepida falvat dúlt fel, ahol 30 000 embert öltek meg és többzetet fogságba hajtottak. Az adatok nyilvánvalóan túloznak, de nagyobb (akár ezres) létszámú közösségekre utalnak (*Theophillaktosz Szimokattész, Theophanes in: Szádeczky Kardoss S. 1994.*). 586-87-ben Bookolabras fősámán menekülését hét gepida alattvaló segítette (*Szádeczky-Kardoss S. 1994.*). Fegyveres erőként is alkalmazták őket (például Bizánc 626-os ostromakor) vagyis teljes lefegyverzésük nem történt meg!

A gepidák egy része szlávokkal is keveredhetett (Muntenia, Al-Duna, Alsó-Tiszavidék – *Theophillaktosz Szimokattész, Paulus Diaconus*), amire Priskos hadjárata is utalhat, hiszen a Tiszán túl egy helyen avar, gepida és szláv foglyokat ejtettek!

Vagyis léteztek az Alsó-Tisza mentén is – avar kaganátus alatt – gepida közösségek, de alávett etnikumként: asszimilálódva és elszegényedve (a Dunántúl keleti felén gazdag közösségek maradtak életben!) – tehát régészeti megfoghatatlanul –, bár vannak avarok által folytatott temetők (Hódmezővásárhely-Kishomok, Solt-Palé, Szőreg) is.

A IX. századi szörványos bizánci (*Theophillaktosz Szimokattész, Theophanes*) és karoling (*Conversio Bavariorum et Carantanorum*) források még megemlékeznek róluk a Szerémségben, de utána örökre eltűnnek, vagy maradványaik feloldódnak a honfoglaló magyarságban és a szlávokban...

Bibliográfia

Bóna I. 1974. = Bóna István: A középkor hajnala. Gepidák és langobardok a Kárpát medencében. Hereditas, Bp., Corvina, 1974.

Bóna I. 1978. = Bóna István: Erdélyi gepidák – Tisza menti gepidák. MTA II. oszt. Közleményei 27. 1978.

Bóna I. 1986. = Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp., 1986.

Bóna I. 1987. = Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-286) Erdély története I. Bp., 1987.

Bóna I. 1987. = A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. Magyarország története I. Bp. 1987.

Bóna I.–Cseh J.–Nagy M.–Tomka P.–B. Tóth Á. 1993. = Bóna István – Cseh János – Nagy Margit – Tomka Péter – B. Tóth Ágnes: Hunok – Gepidák – Langobardok. Szeged, 1993.

Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken. Bp., Akadémiai K., 1991.

Csallány D. 1961. = Csallány Dezső: Die Gepiden im Mitteldonaubecken, Bp., 1961.

Dacia 1977. évfolyama

Finály Henrik: Az apahidai lelet. AÉ, 1889.

Garam–Soproni–Patay 1983. = Garam Éva – Soproni Sándor – Patay Pál: Sarmatisches Wall-system im Karpatenbecken. Régészeti Füzetek II. 23., 1983.

Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. Berlin, 1978.

R. Hachmann 1970. = Rolf Hachmann: Skandinavien... 1970.

K. Horedt 1977. = K. Horedt: Die befestigte Ansiedlung von Moresti und ihre frühgeschichtliche Bedeutung. Dacia, 1977.

Jordanes: A gótok eredete és tettei. in: Középkori krónikások. Szerk.: Gombos F. Albin. Ford.: Bokor János. Brassó, 1904.

Istvánovits E. 1984–85. = Istvánovits Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapjai. MFMÉ. 1984–85. (1991.)

Istvánovits E. 1986. = Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Bp., 1986.

Kiss A. 1989–90. = Kiss Attila: Fejedelmi sírok... Agria XXV–XXVI. 1989–90.

Kovács I. 1913. = A mezőbándi ásatások, Dolgozatok, 1913.

Mócsy A. 1972. = Mócsy András: Pannonia története a korai császárkorban. Bp., Apollo Könyvtár, 1972.

Mócsy A. 1974. = Mócsy András: Pannonia története a késői császárkorban. Bp., Apollo Könyvtár, 1974.

Nagy M. 1983. = Nagy Margit: A gepidák kora. in: Szeged története I. Szerk.: Kristó Gyula. 1983.

Nagy M. 1984. = Nagy Margit: Az i. e. I. – i. sz. VI. század. in: Hódmezővásárhely története a legrégebb időktől a polgári forradalomig I. Szerk.: Nagy István. Hódmezővásárhely, 1984.

Szűcs J. 1992 = Szűcs Jenő: A magyar nemzettudat kialakulása. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1992.

Vörös G. = Vörös Gabriella: Fegyveres erők az Alföldön a IV. század második fele és az V. század közepe között. MFMÉ 1988.

Basa István

A Barcaság lovagjai: a Német Lovagrend

A III. kereszties hadjárat (1189–1192) alatt a sebesült német lovagok ápolására kicsiny közösség szerveződött. A már meglévő johannita szabályzatot alapul véve egyházi renddé alakult át ez a kis betegápoló közösség. III. Kelemen (Celesztin) pápa 1191-ben megerősítette lovagrenddé alakulását. Hajdani jeruzsálemi kápolnájukra utalva „A németek Szűz Máriáról elnevezett jeruzsálemi ispotályának rendje” (*Ordo Teutonicus Sanctae Mariae in Jerusalem*) nevet vették fel. (Nálunk mariánusoknak is hívták őket.) Az új rend megőrizte betegápoló munkáját a katonai tevékenység mellett. Viseletük jellegzetessége a fehér köpeny volt, fekete kereszttel... Három osztály alakult ki a renden belül: a lovagoké, a szolgálótestvéreké és a papoké. Hármas fogadalmat tettek: nötlenség, szegénység, engedelmesség. A rend az első pillanattól kezdve a német lovagokat tömörítette, szakítva a nemzetköziség elvével. Bár forma szerint 1291-ig Akkon volt a német lovagok központja, tevékenységük jelentős részét ekkor már inkább az európai kontinensen folytatták.

Először Magyarországon akartak megtelepedni. II. András király 1211-ben Gertrúd királyné közbenjárására meghívta a teuton lovagokat Salza Hermann nagymester [1210–1239] vezetésével, hogy telepedjenek le Erdély délkeleti részén, a néptelen Barcaság vidékén. Az ekkor kelt oklevél megállapítja a lovagrendnek arany- és ezüsbányászási, vásártartási, vár- és városépítési, szállásmentességi és igazságszolgáltatási kiváltságait és a szabaddénárok, nehezekek és mindennemű exactiók alóli mentességét. A király célja az volt, hogy a lovagok a gyéren lakott Barcaságot védelmezzék a kunok szűnni nem akaró támadásaival szemben; sőt, a harcias lovagok terítsék meg az ugyancsak harcias kun népet. Egy 1212-es oklevél Teodor acaroni kereszties lovagnak és Erdélybe települt rendtartásainak (a német lovagrendnek), akik a kunok folytonos támadásainak voltak kitéve, a király kiváltságként megállapította, hogy a rend erdélyi földjeire semmiféle pénzbevaltó tisztviselő ne mehessen, hanem a pénzbevaltók az új pénzből megfelelő mennyiséget adjanak át a lovagrend mesterének, aki a pénzért jótáll, és őket megfelelő módon kielégíti. A lovagrend a határőrzés mellett virágzó gazdasági tevékenységet folytatott, s ezért német földről telepescsoportokat hívott a Barcaságba. A német lovagok államot alkottak az államban, függetlenítették magukat minden egyházi és világi hatóságtól. Világiakban csupán a nagymestert, egyháziakban csupán a római pápát ismerték el fejüknek. A magyar király kormányzó hatóságait semmibe sem vették, azoknak nem engedelmeskedtek. Igaz, 1221 elején az újonnan épített Crucpurg várát és a körülötte fekvő legelőket a király a keresztieseknek adta. Ezt a várat a Töröcsvári hágó havasalföldi oldalán fekvő Cetatea Nului várral azonosítják. 1211 és '22 között ezen kívül a németek négy erős kővárat emeltek: Kreuzburg, Marienburg, Feketehalom, Höltövény. 1221-ben egy királyi rendelet a várföldeket visszavetette a német lovagrendtől. 1222-ben a király az 1211-ben már megígért havasalföldi területeket is átadta Salza Hermannnak, az ország még átfogóbb terv szerint megszervezendő védelme érdekében. Ezekhez még az Olton és a Maroson hat-hat sószállító hajót, népeik számára vámmentességet, bárki részéről a rend számára adományozási jogot, az új pénzből való királyi haszon elengedését és házuknak királyi védelemben fogadását csatolta – a pénzverés jogának fenntartásával. A német lovagok azonban nem elégedtek meg az eddig kapott önállósággal, saját államot akartak, amely a Fekete-tengerig terjed; első lépésként saját pénzt vertek. A Barcaság telepeseinek papjai szintén felbátorodtak: egyházi igazga-

tási egységet, eszerességet szerveztek, amelynek jogi elismertetését Rómától kérték, nem pedig a területileg illetékes főpaptól. A szentszék diplomáciája annyira részrehajló volt, hogy ezt meg is adta nekik, hangsúlyozva: sem az erdélyi püspöknek, sem az esztergomi érseknek nincs felettük joghatósága. A német lovagrend helyzetét a Barcaságban egy évtized alatt alaposan megváltoztatta. A következő évben III. Honorius pápa [1216–1227] elfogadta a német lovagrend hűbérjainlátát és a rendet az Apostoli Szék tulajdonába vette. A német lovagrendet hazánkba behívó II. András király ezért 1225-ben hadba vonult ellenük, és a lovagokat kiűzte az országból, akik észak felé vonultak, hogy a poroszokat térítve a Baltikumban vessék meg a lábukat, és önálló országukat megszervezzék.

A német lovagok által behívott szász telepések azonban a Barcaságban maradtak, ahol a királyi felügyelet a továbbiakban fokozatosan érvényesült. 1244. május 22-iki keltezéssel van egy oklevelünk, melyben ez áll. A nyitrai várhoz tartozó Keztelen és Suk, s a szolgagyőri várhoz tartozó Zela földet a Német Lovagrendnek adja a király. Az odatelepitendő népekre nézve a templomosok és a johanniták telepeseivel egyező kiváltságokkal, kiemelve az igazságügyi, szállásadási és dézsmaadásra vonatkozó megállapításokat. Hamis oklevél fogalmazata eleve gyanús, a záró rész hibáit, pedig sehogy sem lehet a kiadás hibájára értelmezni.

Ezzel ugyan még nem zárultak le a Német Lovagrend kapcsolatai Magyarországgal; de számottevően többé már nem avatkozott bele az ország dolgaiba.

Források

Dreger: *Codex Pomeraniae diplomaticus*. I. kötet.

Zimmermann–Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–IV. kötet. Hermannstadt, 1892–1937. I. 51., 59–60. o.

Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opra Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. III–IV. kötet.

Szakirodalom

☞ M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit*. Wien, 1954.

☞ Illésy János: *Törkévések a német lovagrend meghonosítására Magyarországon*. Századok, 1902/3. 233–248. o.

☞ Zombori István: *Lovagok és lovagrendek*. Bp., 1988.

☞ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II*. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., MTA 1923–1961. 266., 275., 380, 391., 764. o.

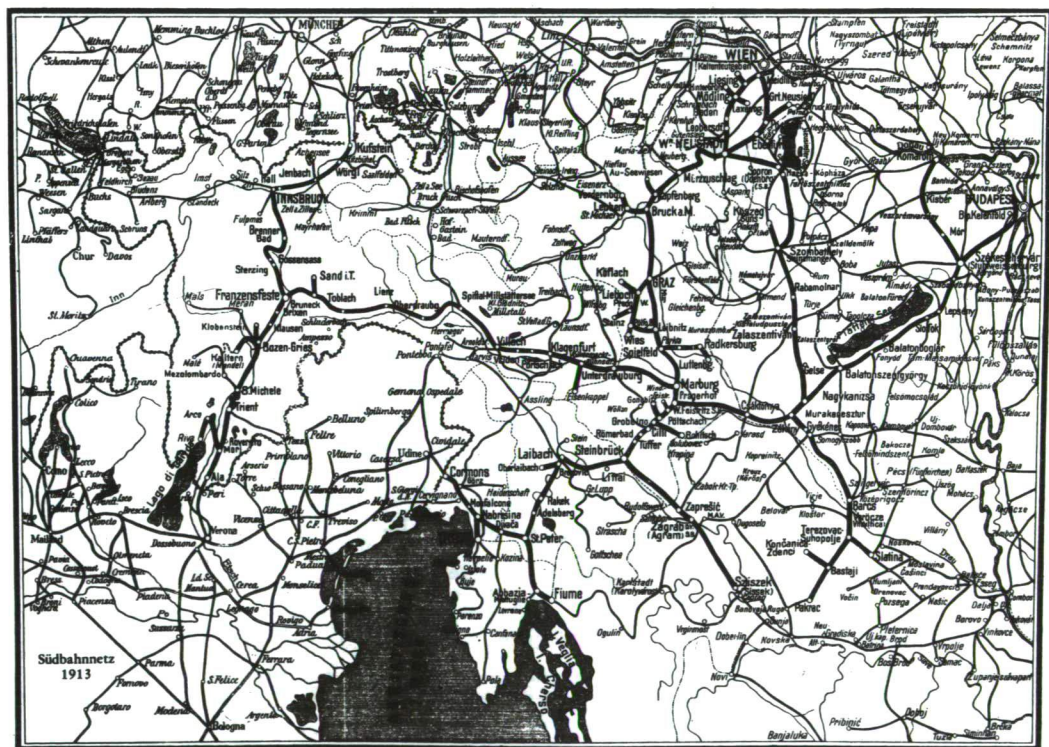
☞ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. kötet. Bp., 1963. 822–824. o.

☞ Török József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*. Bp., 1990.

Nagy Tamás

A Déli Vasút rövid története

A Cs. k. szabadalmazott Déli Vaspálya Társaság (k. k. privilegierte Südbahn-Gesellschaft, rövidítése: SB/DV) az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb magánvasút-társasága, ily módon legnagyobb magánvállalkozása volt. Amint azt térképünkön láthatjuk, kétezer-kétszázharmincnégy kilométeres vonalhálózata a közép- és kelet-ausztriai, valamint nyugat-magyarországi területeket kötötte össze egymással és az Adriai-tengerrel. Ezen kiemelkedő jelentőségű vonalak révén a Déli Vasút rendkívül fontos részét képezte a Monarchia gazdasági életének. Ezt a tényt a magyar közlekedéstörténet „mávista” szemlélete¹ előszeretettel a felejtés lomtárába söpörte, miközben Ausztriában a Südbahn jól ismert fogalom –, és nem csupán a vasútbarátok körében.² Mindezek figyelembevételével célszerűnek tűnik a Déli Vasút heted-fél évtizedes történetével közelebbi ismeretséget kötni!

A Déli Vasút vonalhálózata az Osztrák–Magyar Monarchiában

Általánosan elfogadott vélemény, hogy az utókor számára egy vasúttársaságnak sokkal inkább az alapítása és vonalainak építése az érdekes, nem pedig a már kialakult vasúti üzem. Nos, az 1858. november 10-én alapított, december 9-én Ferenc József által szentesített és 1859. január 1-jével ténylegesen működő „Cs. k. szabadalmazott Déli Államvasút, Lombard-Velencei és Központi Itáliai Vasúttársaság” különösen gazdag előtörténettel büszkélkedhetett. (Kimondhatatlanul hosszú nevének rövidítésére kezdettől fogva a „déli vasút” kifejezést használták.³)

A Habsburg Monarchia vasúti összeköttetését az Adriával Ausztriában és Magyarországon egyaránt, már a reformkorban rendkívül fontos és sürgős lépésnek tartották. Az útirány és a célállomás kérdésében az osztrák és a magyar álláspont már közel sem volt ennyire azonos. Az osztrákok a legrövidebb úton: osztrák területen, Wiener Neustadton, Grazon és Laibachon (*ma: Ljubljana*) át Triesztbe akartak eljutni; és a Magyarországról az Adria felé vezetendő vaspályákat is erre a fővonalra szándékoztak felfűzni. Hazánk számára a trieszti kereskedelem a birodalmon belüli vámhatárok miatt hátrányos volt; Kossuthék Fiumében szerettek volna tengerre szállani, természetesen közvetlen összeköttetéssel.⁴ Az egyetlen „köztes” megoldást ki más, mint Széchenyi nyújtotta, aki látókörébe vonva az alpeseket és az „Ausztriával egybeházasított állapotunkat”, egy – az ausztriainál kedvezőbb fekvésű nyugat-dunántúli tájon át vezetendő – alternatív Bécs–Trieszt vonalat tervezett.⁵ A reformkor nagy vasúti vitáját is a negyvennyolcas forradalom és az utána következő osztrák önkényuralom zárta le. Ausztria végül csak 1857 nyarára készült el déli vasútjával, amely iratlan anyagi és emberi áldozatok árán ugyan,⁶ de Karl von Ghega zseniális terveinek köszönhetően, mégis csak a Semmeringen és a szlovéniai karszton át vezetett. Magyarország tengeri összeköttetése egyre késett, ám 1856-ban néhány lelkes konzervatív reformer – megbékélve Trieszttel, hiszen belátták, hogy a belső vámhatárok eltörlésével⁷ már nem kimondottan Fiume elérése a legfontosabb cél –, megalapította a Ferencz József Császár Keleti Vasúttársaságot (rövidítése: KFJOB). Csodák csodájára, a sok-sok halogatás után, a KFJOB már a következő évben építkezni kezdett, hogy nagyszabású vonalhálózati tervét (Buda és Nyugat-Dunántúl összeköttetése Kanizsán át az osztrák déli vasúttal és Eszéken át a későbbiekben Zimonymál Belgráddal és a Balkánnal) – megvalósítsa. Aztán a következő évben a jó szándékú magyar arisztokraták háta mögött eladták a vasútjukat! 1858-ban ugyanis a párizsi Rothschild-bankház kereste fel a birodalmi kormányt valamennyi már megépített és tervezett déli vasútvonal és az ezekhez tartozó transzverzális vonalak megvásárlásának szándékával.

Azaz a:

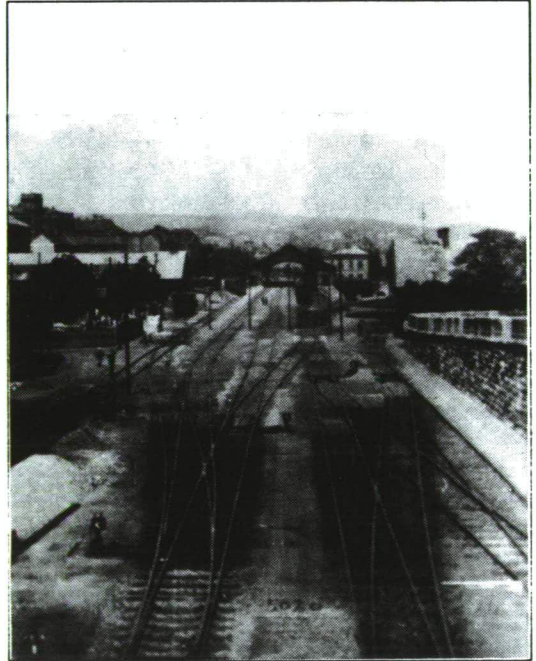
- Déli Állam-, Lombard-Velencei és Közép-Itáliai Vasúttársaság (Bécs–Trieszt és észak-olasz vasútvonalak);
- Tiroli Államvasút (Innsbruck–Kufstein, Verona–Bozen [*Bolzano*] már megépített; Bozen–Franzensfeste [*Fortezza*] –Innsbruck tervezett vasútvonalak);
- Karintiai Vasúttársaság (Marburg [*Maribor*] –Klagenfurt–Franzensfeste tervezett átlós fővonal);
- Ferencz József Császár Keleti Vasúttársaság már korábban említett, építés alatt álló vasútjai kerültek így egy vasúttársaság irányítása alá.⁸

Magyarországon általános felháborodással fogadták a tervet, de a Ferencz József Császár Keleti Vasút vezetősége – a magyar igazgatósági tagok ellenállása, majd lemondása ellenére – megszavazta a fúziót. Széchenyi 1858. október 14-én keltezett drámai erejű levelében próbálta megtartani Gróf Zichy Edmundot a magyar vasútügy számára. „*Én mindig aggódtam a Ferencz József (keleti) Vaspálya tekintetében, melynek tulajdonkép Te vagy a nemzője, ápoló-*

ja, nevelője, ... most elhagynád gyermekedet?"⁹ Mindhiába. A Pesti Napló november 4-i, csütörtöki számának második oldalán közölte Széchenyi levelét, azonban a cenzor – értesülve annak tartalmáról –, egy kivétellel a napilap összes nyomdából kikerült példányát bezúzatta. Azt az egy darabot Török János szerkesztő mentette meg, és így napjainkig az Országos Széchenyi Könyvtár muzeális sorozatának egyik féltve őrzött kincse.¹⁰ (Hat nappal később, 1858. november 10-én, a bécsi Zene Egylet nagytermében a KFJOB-t is beolvasztották a már említett hosszú nevű „déli” vasúttársaságba, amely 3133 kilométeres vonalhálózatával (amelyből 1396 km a már megépített, 1105 km az épülőfélben lévő és 632 km a későbbre tervezett vasút) a Habsburg Monarchia messze legnagyobb magánvasúttá vált.¹¹ Az első életképesnek bizonyult magyar vasútervet felemészttette a külföldi tőke, és az annak ígézetében táncoló osztrák kormányzat közlekedési politikája.¹²

Olaszország egységesülésével a Déli Vasút elvesztette észak-itáliai vonalait, így azt a 841 km-es szakaszt is, amelyet még 1864-ben Piemontban vásárolt, és amellyel forgalmi területe akkor Budától a francia határig ért. Hosszas tárgyalások után az olasz kormány az 1875. november 17-én megkötött bázeli konvencióban évenkénti részletekben fizetendő 752 millió svájci frankért megvásárolta a Déli Vasúttól a területére eső vonalakat.¹³ Ezek leválása után a társaság maradék része az 1876. augusztus 9-én megtartott rendkívüli közgyűlésen a Déli Vaspálya Társaság nevet vette fel.¹⁴

Magyar ellenszenv-tüntetések ide vagy oda, a társaság néhány éven belül (némi módosításokkal ugyan) megépítette a KFJOB-tól örökölt magyarországi hálózatot. 1860. március 31-én érkezett meg Fehérvárra Újszónyról az első tehervonat (80 km); majd alig egy évvel később a „budai pályaföről” is elindult az első szerelvény, hogy Kanizsán (221 km), Pragerhofon (*Pragersko*, 330 km) át Triesztbe érve, 50 000 mérő kukorica rakományát a Bibby and Son nevű angol firma saját hajóin Liverpoolba szállítsa.¹⁵ 1862-ben Zágrábot és a Száva–Kulpa torkolatánál fekvő fontos kereskedelmi várost, Sziszeket (*Sisak*), kötötték össze az osztrák déli vasúttal Steinbrücknél (*Zidani most*, 126 km). Széchenyiék nagy terve, a nyugat-dunántúli vasútvonal csak 1865-ben valósult meg: szeptember 21-én nyitották meg a 165 km hosszú Sopron–Nagykanizsa vonalat. Ezzel (és a már két évtizeddel korábban elkészült Wiener Neustadt–Sopron szakasszal) a nyugat-dunántúli megyéket összekötötték Béccsel és a tengeri kereskedelemmel. A vonalnak azonban nem épült semmiféle folytatása Eszék felé, ahogy azt arisztokrata vasutasaink korábban tervezték, csak egy kisebb jelentőségű, helyi érdekű meghosszabbítása három évvel később a Dráva-parti Barcsra (71 km). A magyar kormány kívánságára

Az 1930-as évek elején készített felvétel még az eredeti facsarnokot ábrázolja Buda-DV pályaudvaron. (fotó: Lányi Ernő)

1873. június 25-én egy 57 km hosszúságú nehéz, hegyi pályával fűzte fel Fiumét, a magyar kikötővárost, St. Peter in Krain-nál (*ma: Pivka*) az osztrák déli vasút rendszerébe. Ezzel a Déli Vasút még a fiumei kereskedelem terén is előnyt élvezett a magyar állami vasúttal szemben, hiszen az – bár még ugyanazon év októberében elkészült a Károlyváros–Fiume MÁV-vonal – csak közel két évtizeddel később, a Budapest–Pécsi Vasút 1889. évi államosításával, jutott el közvetlen úton az ország szívéből a magyar kikötővárosig. (Ezen közvetlen kapocs kimunkálása végett a MÁV 1880-ban – további tízéves adómentesség fejében – megváltotta a Déli Vasút még 1865-ben épített, a maga számára kisebb jelentőségű, Zágráb–Károlyváros [52 km] vonalát.)¹⁶

Felesleges lenne tagadni, hogy a Déli Vasutat Magyarországon általános ellenszenv fogadta, és ez az ellenszenv még évtizedekig fennmaradt. A magyar közvélemény ebben az idegen vasútban – teljes joggal – az osztrák közlekedéspolitikai hű kiszolgálóját látta. Végül oldódott a közutálat, bár nem a magyar egyenruhába öltöztett, magyar nyelvre megtanított vasúti alkalmazottaknak vagy a magyar nyelven kiírt állomásneveknek köszönhetően. A Déli Vasút rendkívül jól működő, konszolidált vállalkozás volt. Teherforgalmát versenyképes áron és megbízhatóan bonyolította le; kulturált személyfuvaroztatása pedig egyenes legendássá vált. A nehéz lejtviszonyú pályákon közlekedő távolsági személy- és gyorsvonatai tiszták, kényelmesek és ami a legfontosabb: pontosak voltak. A műszaki teljesítmények és a technikai fejlesztés terén a többi magyar vasúttársaság előtt járt, és így követendő például szolgált azok számára. A magyar utazóközönséget büszkességgel töltötte el az a tudat, hogy a Déli Vasút által az osztrák közlekedési színvonalat élvezheti Magyarországon. Más részről a társaság el-

A századfordulón a székesfehérvári pályaudvar első vágányáról induló személyvonatot látunk. Érdekessége, hogy minden kocsi más típusú: az utolsó már folyosós elrendezésű, de a többi még régebbi, amelyekbe fülkénként oldalt lehetett felszállni. Sajnos, a vonat útiránya ismeretlen: lehet akár a MÁV celldömölki, akár a DV nagykanizsai személyvonata.

zászi származású vezérigazgatója, Friedrich Schüler, a modern idegenforgalom megteremtője volt. Már a karintiai vasút építéskor felmerült benne a gondolat, hogy az utasok megszakíthatnák hosszú, fáradtságos útjukat egy-két éjszakára a Dráva vadregényes völgyében. A toblachi üdülőparadicsomot nagymamáink álma: a Semmering követte, legjelentősebbnek mégis Schüler utolsó vállalkozása, az „osztrák Riviéra” bizonyult. Abbáziában 1884-ben tíz hónap alatt épült fel a Déli Vasút luxusszállodája, a Quarnero. Míg a vízparti üdülés korábban ismeretlen volt a Monarchiában, Abbáziában mind az arisztokrácia, mind a polgári rétegek köréből évről évre egyre többen képviseltették magukat. A Quarnerót a századfordulón már több mint kétszáz villa övezte; villanyvilágítás, vízvezetékrendszer és villamos vasút szolgálta a nyári üdülővendégek kényelmét.¹⁷ De a Déli Vasút a magyar üdülőkörzetek (Balaton, Velencei-tó) népszerűsítésében is fontos szerepet vállalt. Már a századfordulón is a gyorsvonatok szinte valamennyi üdülőhelyen megálltak, majd 1910 után külön gyors- és személyvonatok indultak nyaranként Budapestről a balatoni fürdőhelyekre.¹⁸

A magyar kormánnyal 1880-ban kötött egyezség után a társaság vezetői a vetélytárs szerepet az egészséges együttműködésre cserélték. Ekkor a DV külön budapesti üzemigazgatóságot állított fel, amely 1896 után a magyar vonalak felett teljes önállósággal bírt. Az adriai kereskedelmet megosztotta a MÁV-val, és vállalta néhány helyi érdekű vasút alapítását és üzemvitelét.¹⁹ Lassan nem volt olyan déli vasúti állomás, amelyről né agazott volna ki egy-egy iparvágány az adott település korszakunkban alapított, tisztesen prosperáló üzeméhez. A DV jelentős forgalmi központjaiban (Wiener Neustadt, Bruck am der Mur, Graz, Klagenfurt ill. Sopron, Szombathely, Nagykanizsa és Székesfehérvár) gombamód szaporodtak a gyárak, és a népesség – átlagosan – megháromszorozódott.²⁰

Az első világháborúban a déli vasútvonalakra a szerb majd az olasz front bődületes hadiforgalma zúdult. Naponta indultak friss csapatokkal a vonatok a frontra, és tértek onnan haza sebesültekkel, miközben az áruszállítás szinte teljesen szünetelt, a polgári személyforgalmat pedig viszonylatonként egy személyvonatpárra korlátozták. A négyéves vérzivartart lezáró Párizs környéki békék az Osztrák–Magyar Monarchia azon területeit, amelyeken a Déli Vaspálya Társaság vonalai húzódtak, négy utódállam – Ausztria, Olaszország, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Magyarország – birtokába juttatták. A négyfelé vágott forgalmi területen minden fővonalat legkevesebb egyszer kettévágott egy új államhatár. Az országoként eltérő pénz- és tarifarendszer, műszaki szabványok vagy az illető államok közötti rossz politikai viszony miatt egységes működésre többé nem volt lehetőség: a Déli Vasút sorsa megpecsételődött. A békeszerződések az „Osztrák Délivaspálya-Társaság” (sic!) sorsát nagyvonalúan az illetékes államok és a társaság vezetőinek megegyezésére bízták.²¹

Bár az „utódállamok” többsége a társaság államosítását kívánta, erre a vasút engedélyokmányában rögzített határidőig (1968. december 31.) csak egy összegben fizetendő megváltással volt lehetőség.²² (Az érintett államok ezt a hatalmas összeget négy részre osztva sem tudták volna kifizetni.) Maga a társaság viszont – bár fennmaradásáért küzdött – a szétdarabolt hálózaton egységes vasútforgalmi és önálló díjszábsási jogával semmit sem kezdhett. A mindenki számára lehetetlen állapot megoldására 1921 januárjában a DV igazgatósága kérte fel az érdekelt országokat és a Népszövetség képviselőit, hogy amíg végleges megállapodásra nem jutnak, a társaság helyzetét ideiglenesen rendezzék.²³ Az 1921. február 5–11. között Bécsben folytatott tárgyalások eredményeként meg is kötötték a Régime Provisoire-t. Eszerint a társaság a vasúti üzem fenntartására az államoktól kölcsönt kérhetett, ennek fejében azok az Igazgatótanácsba országoként két-két tagot delegálhattak; további négy felügyelő tagot a

Népszövetség nevezett ki. A vasútnak minden állam területén önálló igazgatóságokat kellett létesítenie. Az ideiglenes rendezést 1923. április 1-jéig érvényesítették.²⁴

Még ebben az évben Bécsben, majd 1922-ben Velencében folytatták hónapokon át a tárgyalásokat. Immáron arról folyt a huzavona, hogy az elkerülhetetlen „állami kezelésbe vétel” esetén – tehát a vasút a társaság tulajdona marad, így megoldódik a megváltás gondja – az egyes utódállamokat a gördülő anyagból mekkora rész illesse meg; és hogy ezért a részvény- és kötvénytulajdonosoknak fizetendő évjáradékot milyen arányban fizessék. Végül 1923. március 29-én Rómában megszületett az Accord, a végleges megegyezés. Először is a vasút-vállalatot átkeresztelték: az egykori Habsburg Birodalom földrajzi viszonyait tükröző nevet a Duna–Száva–Adria Vasúttársaság (rövidítése: DSA) elnevezésre cserélték. A megegyezés 10. cikkelye oldotta meg a legtöbb fejtorést okozó problémát: „a Társaság kötelezi magát arra, hogy az érdekelt Államok mindegyikének, amelyik azt kéri, az illető Állam területén fekvő társasági vonalak üzemét ... átadja”.²⁵ A 12. cikk (2.) pontja pedig a gördülő anyag elosztásának arányát határozza meg a négy állam számára:

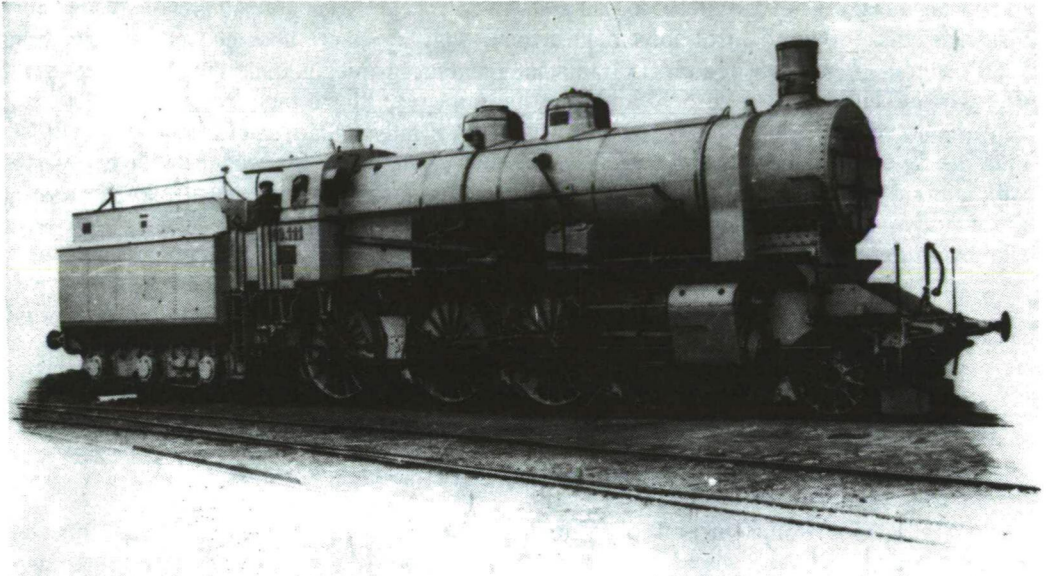
— Osztrák Köztársaság	33,8 %;
— Magyar Királyság	16,5 %;
— Olasz Királyság	24,3 %;
— Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága	25,1 %.

Mintha még Rómában is Trianon szelleme kísértett volna... Mert ez a Magyarország számára rendkívül hátrányos arány nem tükrözött sem területi, sem vasútforgalmi viszonyokat. Hiszen a Déli Vasút 2234 km-es hálózatából az új határok között Ausztria területén húzódtott 674 km (30,3 %), Magyarországon 560,7 km (25,2 %), Olaszországban 345 km (15,5 %), a délszláv államban 640 km (28,8 %). A magyar vonalak vasútforgalmi szempontból semmivel sem voltak alacsonyabb rangúak a többi országra eső hálózatnál, sőt a DV-nek a Sopron–Nagykanizsa–Murakeresztúr vonalszakaszon a szláv korridor szállítási igényeit is teljesítenie kellett.²⁶ Viszont az olasz félnek meghatározott magas arány elkendőzte – és ezzel a szereződés szentesítette – az 1918 nyarán a Monarchiába benyomuló olasz hadsereg rekvirálásnak nevezett szabad rablását, amelynek pontos mértékét még 1923-ban is szégyellték bevallani.²⁷ Az Accord intézkedett továbbá a tulajdonosoknak fizetendő évjáradékról (15. cikk), a személyzet átvételéről, fizetésükről és nyugdíjukról (17.), a szabadjegyekről (24.) és az államok díjszabási jogáról (18.). A 24. cikk értelmében az államnak kell vállalnia az üzleti hiány fedezését – akkor is, ha a hálózat a társaság kezelésében marad. A 27. cikkely pedig felmentette Olaszországot a bázeli konvencióban vállalt fizetési kötelezettség további teljesítése alól.

Magyarország kivételével az érintett államok hamarosan éltek az Accordban biztosított jogukkal. Hazánkban azonban még egy évtizedig robogtak a jellegzetes, olajzöld színű DSA-gőzparipák. A húszas évek elejének regressziója majd a világgazdasági válság a magyar vasutakat is siralmas helyzetbe hozta. A DSA veszteségei miatt unos-untalan tárgyaltak az állami kezelésbe vétel szükségességéről. Ez végül 1932. július 1-jei hatállyal megtörtént. Pogány Sándor vezérigazgató Kanizsán, Fehérvárott, Szombathelyen és Sopronban személyesen búcsúzott el a munkatársaktól. „Az állami kezelésbe vétel előtti napon »déli vasutasként« még egyszer összeült az állomás vagy a fűtőház személyzete csaknem mindenütt, s emlékfotó készült a forgalmi iroda vagy egy mozdony előtt.”²⁸

1986-ban, a Buda–Kanizsa vasútvonal megnyitásának 125. évfordulójára felújították a DV nevezetes 109-es sorozatának 109-es pályaszámú gőzmozdonyát, amelyik azután néhány

évig nyaranként az eredeti vonalon a „korabeli” kocsiból összeállított a *Déli Vasút gyorsvonata* elnevezésű különvonatot vontatta.

A DSA (ex DV) technikai csúcsteljesítménye a 109-es sorozat utolsó négy darabja (110–113 psz.) volt. Századunk első évtizedében Ernst Prossy osztrák mérnök által tervezett típus annyira bevált, hogy amikor a húszas évek végén a DSA-nak nagyobb gyorsulóképességű mozdonyra volt szüksége új sorozat tervezése helyett, ezt építették át. A fotó akkor készült, amikor a mozdí kigördült a magyar gépgyár udvarára, a megszokott olajzöld festés előtt itt még fémszürkében pompázik.

Jegyzetek

1. Magyarországon a Déli Vasút történetéről – saját szakdolgozatunkat most nem számítva – csupán néhány cikk, ismeretterjesztő kiadvány készült – valamely egykori vonalának jubileuma alkalmából. Ezek közül Lányi Ernő, Lovas Gyula és Kubinszky Mihály műveit ajánljuk alább kedves olvasóink figyelmébe. Kis hazánk kietlen vasúttörténete nyomasztóan MÁV-orientált, amelyet magyarázhatunk ugyan később kialakult, napjainkig megmaradt nagyságrendekkel, de a múlt figyelembe vételével semmiképpen. Jószerivel Képegy Árpád kötete (*A magyar vasútügy története, 1908*) óta senki sem akadt, aki a magánvasúttársaságok történetét jelentőségüknek megfelelően értékelte volna. Zelovich Kornél szösszenete (*A magyar vasutak története, 1925*) után Miklós Imre patetikus és semmitmondó összefoglalása (*A magyar vasutasság oknyomozó történelme, 1937*) a „mávista szemlélet” klasszikusa. Sajnos, a helyzet a *Vasúthistória Évkönyvek* megjelenésével sem javult. Elvéve egy-egy tanulmány taglalja csupán valamelyik társasági vasút (így a DV) történetjének kisebb fejezetét.
2. Ausztriában J. O. Slezak kiadója számos, a Déli Vasút történetét is tárgyaló, művet publikált, de ezek elsősorban mozdonytörténettel, és a Monarchia magyar részével kevésbé foglalkoznak. (*Stockklauser: Dampftrieb in Alt-Österreich, 1979; Pawlik-Slezak: Südbahn Lokomotiven, 1987*). 1994 karácsonyi ajándékként jelent meg horribilis áron a *Die Südbahn und ihre Vorläufer* (A Déli Vasút és elődjei, Wien, Bohmann Verlag, szerk.: Herbert Dietrich), amelyet

akár monográfiának is tekinthetnénk, ha az osztrák szerkesztő és szerzők munkája akár csak megközelítené a magyar szerzőtársak tanulmányainak színvonalát.

3. Lovas Gyula: 125 éves a Buda–Kanizsa vasútvonal. [Bp.], kiadja: a MÁV Vezérigazgatóság Tájékoztatói Főosztálya, Bp., é. n. [1986.]
4. Az adriai vasút ügyének remek ismertetését Gergely András követte el: Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban: a fiumei vasút. Értékezesek a történeti tudományok köréből. Új sorozat 98. kötet, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.
5. Lásd az 1836. évi XXV. tc. (Az első magyar vasúti törvény) h. pontját. A lehetőséget 1842 januárjában Sopron városatyái újították fel, azonban a Széchenyi vezette küldöttség a nádorhoz és a vármegye felségfolyamodványa egyaránt eredménytelennek bizonyult. 1845–46-ban Széchenyi a Sopron–Bécsújhelyi Vasút elnökeként a nyugat-dunántúli vonalnak az ország belseje, Kanizsa felé történő vezetését javasolta, hogy az Ausztriában ne tűnjön a semmeringi vonal vetélytársának. *Barkóczy Jolán: A sopron–kanizsai vasút dokumentuma.* in: A Közlekedési Múzeum évkönyve, 1983–84, 553. o.
6. A 600 kilométer hosszú vonal tizenhat éven át épült (1841–57). A teljes vonal befektetett építési tőkéje meghaladta a 40 millió aranyforintot. Csak a Gloggnitz–Semmering közötti harminc kilométeres szakasz – amely az Alpok keleti hágóján át vezetett – építése öt évet igényelt (1849–54). Hatszáz munkás az életével fizetett a semmeringi „csodaútert”. *Magyar vasúti évkönyv.* Szerk.: Vörös László. I. évf. (1878), 378–403. o., *Czére Béla: A vasút története.* Bp., Corvina, 1989, 94. o.
7. Gergely i. m. 156. o.
8. Geschichte der Eisenbahnen der österreichischen–ungarischen Monarchie I. Szerk.: Hermann Strach, Wien–Teschen–Leipzig, 1898, 330–332. o. A vasúttársaságok megnevezésénél az egyszerűség végett csak a magyar neveket használtuk, néhol azokat is rövidítve.
9. Gróf Széchenyi István levelei. 1. kötet. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Majláth Béla. Bp., Athenaeum, 1889. 711. o.
10. Dienes Istvánné: Közút, Lánchíd, vasút. in: Széchenyi és kora. Szerk.: Éri István. Bp., kiadja: a Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1991. 162–164. o.
11. Pawlik, Hans-Peter – Slezak, Josef Otto: Südbahn-Lokomotiven. Wien, Verlag J. O. Slezak, 1987. 15. o.
12. Lovas Gyula: A Cs. k. szabadalmazott Ferencz József Császár Keleti Vasúttársaság. in: Vasúthistória Évkönyv 1988. Szerk.: Mezei István. Bp., KÖZDOK, 1988. 283–286. o.
13. Képesy Árpád: A magyar vasúttügy története. Bp., Wodianer, 1908. 51. o.
14. Magyar Vasúti Évkönyv 1878 (Az első magyar vasúttörténeti sorozat első kiadványa.) Szerk.: Vörös László. Bp., kiadja: Mihók Sándor, 1878. 398–402. o.
15. Vasárnapi Újság, 1861. május 5.
16. Tominac József: (A) Magyar Szent Korona országainak vasútjai (1845–1904). Bp., kiadja: Klösz Gy. és fia, 1905. A magyar hálózat megépítéséről tájékoztató továbbá: Lányi Ernő: A magyar magánvasutak és mozdonyaik (kézirat), 22–23. o.
17. Reden, Alexander Sixtus von: Az Osztrák–Magyar Monarchia. Salzburg–Bp., Széchenyi Kiadó, 1989. 185. o.
18. Österreichisches und Ungarisches Kursbuch 1914. Nachdruck der Fahrpläne von Ungarn und Bosnien. Wien, Verlag J. O. Slezak, é. n.
19. Lásd Lovasnak a 2. jegyzetben i. m. és Kubinszky Mihály: 100 éves a Sopron–Nagykanizsa vasútvonal. in: Közlekedési közlöny, Bp., 1966/3. sz., 46. o.

20. Nagy Tamás: A Déli Vasút magyarországi vonalainak története. Szakdolgozat a JGyTF Történettudományi Tanszékén, Szeged, 1994. 17. o.
21. Lásd a st. germain-i békeszerződés 320. és a trianoni 304. cikkelyét. 1921. évi XXXIII. tc. in: Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térffy Gyula. Bp., Franklin, 1921. 310. o.
22. Fináczy Béla: A Déli Vasúti kérdés. in: Vasúti és közlekedési közlöny (*a továbbiakban: VKK*), 1921/43. szám, 227–228. o.
23. VKK, 1921/26. sz., 137. o.
24. VKK, 1921/22. sz., 113. o.
25. 1923. évi XXXVI. tc. Magyar Törvénytár, 1923. évi törvénycikkek. Bp., Franklin, 1924. 231. o.
26. Lásd az 1921. évi XXXIII. tc. (A Trianonban kötött békeszerződés) 306. cikkelyét. Adatai a 21. jegyzetben.
27. Die Südbahn und ihre Vorläufer, 177–179. o.
28. Lásd a 3. jegyzetet.

„Megy a gőzös, megy a gőzös...” A DV kanizsai személyvonata a századfordulón Budapest-Kelenföld állomásról jár ki. Élén a kis édest, a társaság egyik legjobban bevált mozdonyát, a 17c sorozat egyik tagját láthatjuk.

„...aere perennius” *

† Dr. Palásti László

Ismét búcsúzni kényszerülünk valakitől, aki eddig része volt életünknek, s akinek halálával ismét szegényebbek lettünk. Alig néhány napja, hogy megpróbáljuk elhittetni magunkkal: Palásti László már csak múlt időben létezik számunkra.

Nagyon nehéz megfogalmazni, hogy kinek mit jelentett, sokkal könnyebb elmondani, kinek mit adott, hiszen mindenki ismerte a kiváló tanárt, aki a nyelvek embereket, népeket és kultúrákat áthidaló kincsét jutatta tanítványainak. Mindenki ismerte a tudós kutatót, aki fél évszázadon keresztül vizsgálta a francia–magyar kapcsolatokat. Sajnos, nagyon későn, élete utolsó pillanataiban adatott meg csak neki, hogy felhalmozott tudása ezen titkainak egy töredékébe a Történettudományi Tanszéken tanítványait is beavassa.

A szó klasszikus értelmében nem voltam tanítványa. De engem is, mint mindenkit, aki ismerte, megérintett nagyszerű egyénisége. Emberséget, türelmet, megértést, érdeklődő nyitottságot tőle tanultam a legtöbbet. Nem a L'Ordre Des Arts et Letters lovagi címe avatta igazi úriemberré, hanem valahonnan mélyen belülről fakadó végtelen türelme, szerény udvariassága. Hite az emberekben képes volt erőt adni; nem üres szavakkal, hanem minden és mindenki iránti igazi érdeklődéssel közeledett kollégáihoz és diákjaihoz egyaránt. Nagyon kevés olyan embert ismertem, amilyen ő volt. Hihetetlenül nagy tudását szelíd alázattal osztotta meg velünk, színes, derűt sugárzó egyénisége és finom humora pedig rabul ejtette környezetét. Szinte bocsánatkérő mosollyal élt közöttünk, de mosolya vonzott és megérintett mindenkit. Udvariassága megzabolázta diákjait, elnéző szeretete kölcsönös szeretetet szült. Nyugodt volt és kiegyensúlyozott, egész életvitele gondos figyelmét tükrözte.

Amíg közöttünk volt, szinte észrevenni sem engedte magát. Most, hogy elment, nagyon hiányzik. De nem is ment el igazán. Diákok nemzedékeit tette gazdagabbá azzal a tudással, amit átadott. Mindenki, aki ismerte, őriz valami kedves emléket róla. Most még hangja, gesztusai is itt őrződnek szemünkben és fülünkben. S az idő múlásával – mint minden „igazi nagyból” – legenda lesz belőle. Az elmúlás fizikai valójára tényleg igaz. De Laci bácsi mégsem megy el nyomtalanul. Olyan ember volt, aki mindvégig itt marad közöttünk.

T. Horváth Ágnes

* Horatius. Car. III, 30,1.

„Iam te premet nox fabulaeque Manes”

† Dr. Karácsonyi Béla

Egyszer –, hogy Horatiust, Karácsonyi professzor úr kedvenc költőjét idézzem –, „mindannyiunkat összeterelnek, és fordul az urna, sorsod előbb-utóbb kihull, s örök száműzetésbe éj-feketén suhan át a sajka”. Most Ő is becsukta kódexeit, kiejtette kezéből a tollat, s beszállt Charon ócska ladikjába, hogy „in aeternum exilium” vigye a bárka, de emlékén nem fog „a szárnyas idő”, velőnkbe vagyon az írva, míg élünk.

Karácsonyi Béla 1919. november 1-jén született Budapesten értelmiségi családból. Középkolai tanulmányait a legendás fasori evangélikus gimnáziumban jeles érettségivel befejezve (1937), a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin–angol szakán szerzett tanári diplomát (1942). Díjtalan könyvtáros, gyakornok majd tanársegéd volt; hogy meg tudjon élni, kitanulta a vasesztergályos szakmát, s ekkor kötelezte el magát a szociáldemokrata eszmék szolgálatára is. Sok barátja csodálta fáradhatatlan tenniakarását, a tények kényszerű szorításában még ellenfelei is elismerték következetes elvhűségét, kemény kitartását.

Középkolai tanári állást kapott 1945-ben, de az új, megváltozott körülmények között, az új értelmiségi réteg kinevelése érdekében éjt nappallá téve szervezte a szakértetségis tanfolyamokat, tanított a dolgozók gimnáziumában s a munkásakadémiákon. A megalakuló Kelet európai Tudományos Intézetben a Magyar Történeti Osztályt bízták rá, ezt követően pedig az MTA Történettudományi Intézete Középkori Osztályát vezette. Közben folyamatosan oktatott a Budapesti Pedagógiai Főiskolán tanszékvezetőként, egyetemi jegyzeteket, tankönyveket, tanulmányokat írt. Munkásságáért 1949-ben elnyerte a Kossuth-díjat.

A Szegedi Tudományegyetem Magyar Történeti Tanszékén 1950-ben kapott katedrát, s 1982-ig középkori magyar történelmet adott elő, latin grammatikai és irodalmi stúdiumokat vezetett. Közel egy évtizede volt már a JATE Egyetemi Könyvtárának tiszteletdíjas igazgatója, amikor kinevezték az intézmény főigazgatójává (1982). Innen vonult nyugalomba 1989 végén, de szinte utolsó pillanatáig tanított: a JATE egyetemistáinak latin nyelvet, a JGYTF hallgatóinak középkori kódex- és oklevélolvasást. Soha semmilyen feladatot vissza nem utasított, ha úgy érezte, hogy diákjainak hasznára lehet.

Mikor a sors kegyetlensége megfosztotta őt az ígéretes tehetségként induló egyetlen fiától (1982-ben), úgy hittük, visszavonul végképp. De nem így történt: úrrá lett fájdalomán s keserűségén, és tanítványai fokozott felkészítésében, segítésében élte ki atyai hajlandóságait.

Szigorú filológusi alaposág jellemezte tudományos munkájában is. Tőle – akit tanítványai egymás között csak Mesternek vagy Atyának szólítottak – tanultuk meg a források feltétlen tiszteletét és kutatási módszerként az objektív forráskritika normáit és alkalmazását.

Kedvenc kutatási témái közé tartozott a magyarországi rendiség témaköre, a középkori kelet-európai kapcsolatok kérdése, a Magyar–lengyel krónika problematikája, Szent Gellért teológiai munkássága, Janus Pannonius a költő.

Nagyműveltségű közéleti ember, országgyűlési képviselő volt, akinek Szeged is sokat köszönhetett és hallgatóiért élő, magára szerfelett sokat vállaló tanár volt a szó legnemesebb értelmében: kiváló oktatók sokasága és neves tudósok sora került ki szellemi műhelyéből.

Május 24-én ragadta Őt el szerettei köréből a zord halál. Akik ismertük, gyászoljuk benne a TUDÓST, a TANÁRT, az EMBERT. Nyugodjék békeségben.

Szegfű László

Zalai Anita

Egykori és mai tanáraink

„A tanszék benjámija vagyok”

Belvedere Meridionale: – *Kedves Anita, minden hallgató nevében szeretettel köszöntelek a tanszéken! Hogy népmesei fordulattal éljek: „hol jársz itt...”, mi járatban vagy nálunk?*

Zalai Anita: – Mikor befejeztem az egyetemet arra gondoltam, hogy bár van két idegen nyelvi diplomám is, a történelmet nem hagyagolom el. Nagyon szeretem a történelmet, sajnáltam volna, ha elmarad az életemből! Emellett meg lehet tartani az idegen nyelvek iránti érdeklődést is. Aztán ide kerültem a jószerecsé folytán, hogy átadhassam legjobb tudásomat a hallgatóknak...

B. M.: – *Milyen nyelveket beszélsz?*

Z. A.: – A spanyolt, amiről tényleg ki merem jelenteni, hogy beszélem is és művelem is: az egyetem lektorálásán is tartok órát. Az orosz nyelv kezd a feledés homályába merülni, de igyekszem tenni ez ellen. 1994-ben szereztem a diplomám orosz és spanyol nyelvből, 1992-ben történelemből. Ez azért alakult így, mert leadtam – felvettem s szakot: kezdtem orosz–törin, majd spanyol–törin folytattam, végül spanyol–oroszon végeztem.

B. M.: – *Ez kissé kusza...*

Z. A.: – 1987-ben érettségiztem az orosházi Táncsics Mihály Gimnáziumban, majd felvételt nyertem a JATE-ra, orosz–történelem szakra. Két érzelmi indíttatása volt választásomnak: az egyik, hogy akkor volt a *glasz-nosztly* és a nagy *peresztrojka*. Egyszerűen csalogató volt az orosz tanulása, volt benne perspektíva. A másik, az idegen nyelv iránti szeretetem. Meggyőződésem, nincs olyan nyelv, amelyet ne lenne érdemes tanulni. Mivel akkoriban az oroszot tanultam régóta, ezt választottam a törin mellé. A pozitívnek tűnő helyzet nagyon gyorsan megváltozott, és elgondolkodtam: hogyan lehetne váltani, mit

lehetne tenni?! Szerencsés fordulat állt be az életemben: Úgynevezett nulladik évfolyamot szervezett az egyetem spanyol nyelvből. Száz körül volt a jelentkezők száma, tizennégy embert vettek fel végül, köztük voltam én is. „Mindent nem lehet egyszerre” – gondoltam, ezért leadtam az orosz szakomat, de miután történelemből megszereztem a diplomát, az oroszot is befejeztem.

B. M.: – *Orosházi vagy?*

Z. A.: – Nem. Orosházától 12 km-re, Pusztaföldváron nőttem fel.

B. M.: – *Jártál már néhány helyen a világban, milyennek látod a szülőfaludat?*

Z. A.: – *Én igazi alföldi vagyok, aki szépnek látja az Alföldet. Szülőfalum máig a legkedvesebb hely a számomra, annak ellenére, hogy tisztán látom az ott uralkodó „archaikus” viszonyokat. Szegedet pedig különösen szeretem!*

B. M.: – *Most komoly tanár vagy... amikor kisgyerek voltál, mi szerettél volna lenni?*

Z. A.: – *Állítólag gyógyszerész. Ezután már csak a tanári pályára való vágyakozás következett. A felvételi jelentkezési lap kitöltéséig ide, a JGyTF-ra akartam jelentkezni, FEB-eztem a történelem tanszékkel. Az utolsó pillanatban döntöttem, hogy kipróbálom magam, nincs mit vesztenem.*

B. M.: – *Szegeden maradhattál, egy olyan intézményben dolgozol, amit szerettél volna megismerni és tanítasz, ami szintén álmaid része volt. Mondhatnánk, ajándék az élettől, mégis én úgy érzem, sok munka van részedről a háttérben...*

Z. A.: – *Lassan lesz belőlem igazi tanár! Az itteni munka felelősségét és súlyát azonban kezdettől fogva átérzem, próbálok a lehető legjobban eleget tenni feladatomban és helytállni. Most a tanszék Benjámija vagyok: az első félévben segédtudományokat,*

történeti földrajzot tanítottam az elsőséveseknek, most legújabb kori egyetemes történelmet a negyedéveseknek. Az igazat megvallva, ez a kedvenc korszakom, különös tekintettel Spanyolország történetére. (Franco a hatalomban címmel írtam a szakdolgozatomat.) Speciálkollégiumot is vezetek, melynek témája a XX. századi Spanyolország: elsősorban a Franco-érával ismerkedünk és referátumokat kell majd készíteni a kisnemzeti nacionalizmusokból (ETA, gallegók, katalánok).

B. M.: – *Nagyon érdekesnek hangzik!*

Z. A.: – Amikor majd megvalósul kiderül, hogy azontúl is hasznos-e! A puding próbája az evés! Visszatérve a befektetett munkára... a családom és akik ismernek, mindig azt mondják, hogy én hajlamos vagyok az elért eredményeimet inkább sorsszerűséggel, jószerencsével magyarázni. Valójában itt éreztem csak meg, hogy a hét éves munkámnak volt értelme, a befektetett energia kezd most megtérülni. Kezdem úgy érezni, helyem van ebben a családi közösségben.

B. M.: – *Úgy érted, a tanszék maga egy családi közösség a hallgatókkal együtt?*

Z. A.: – Mindenféleképpen: tudom, nem én vagyok az első, aki ezt megfogalmazza, de csak egyet tudok érteni! Szívet melengető dolog, hogy itt mindenkit rögtön úgy fogadnak, mintha régi ismerős lenne. Nagyon különleges hangulat uralkodik itt!

B. M.: – *Milyen terveid vannak a jövőt illetően?*

Z. A.: – Arról talán még korai lenne beszélni, egyelőre helyt szeretnék itt állni.

B. M.: – *Új nyelvek felé nyitni?!*

Z. A.: – Az angol nyelv ismeretét elengedhetetlennek tartom, szeretném angoltudásomat tökéletesíteni, valamint – ez egy nagy álmom – olaszul tanulni.

B. M.: – *Az egyetemes történelem más területei, országai nem vonzanak?*

Z. A.: – Dehogynem! Mexikó, Kuba. De igazából egész Latin-Amerika. A realitásokhoz hozzátartozik, hogy olyan kutatási témát érdemes választani, ahova ki lehet utazni és a helyszínen feldolgozni a hozzáférhető anyagot.

B. M.: – *A TDK őszi ülésén említetted, hogy szívesen fogadod azokat a diákokat is, akik Latin-Amerikával kapcsolatos témában szeretnék elkészíteni szakdolgozatukat, említetted a maya kultúrát is és az inkákat!?*

Z. A.: – Igen, tudok segíteni, ha kell fordítani is ebben a témában, de a XX. századi Spanyolország történetéről és az ehhez kapcsolódó területekről se feledkezzünk meg!

B. M.: – *További sok sikert kívánok neked és köszönöm szépen a beszélgetést!*

Az interjút készítette: **Tóth Andrea**

Sümegei József

„A hely, ahol születtem, gyermekkoromtól meghatározta az érdeklődésemet.”

Kitartó olvasóink megszokhatták, hogy állandó rovatunkban a tanszék régi nagy tanár-történész egyéniségeit mutatjuk be a diákoknak és mai utódjaiknak. Az utóbbi időben csak annyi változás történt, hogy – az idősebb korosztályról sem megfélemlítve – az új, fiatal oktatókat is „közelebb hozzuk” hallgatóik számára. Így vált számomra

különösen indokoltá felkeresni legkedvesebb egykori tanáromat, aki ugyan fiatal még, de már hosszú évek óta nem tanít a tanszéken, mert – családja boldogulását szemé előtt tartva – a felsőoktatást távoli, kicsiny szülővárosa gimnázium-igazgatói állására cserélte...

Belvedere Meridionale: *Kedves Tanár Úr! Figyelembe véve, hogy a történelem tanszék mai hallgatóságából már csak a maholnap elballagó negyedéveseket oktattad, célszerűnek tűnik, hogy a beszélgetést rövid bemutatkozással kezdjük az ifjabb évfolyamok számára.*

Sümege József: 1960. május 30-án születtem a Tolna megyei Bátán. Édesapám a bátaszéki kerámiagyárban dolgozik, édesanyám pedig háztartásbeli. Egy fiú testvérem van, ő nő és Bátaszéken lakik. 1989. augusztus 1-től 1991. augusztus 1-jéig dolgoztam főállásban a Történettudományi Tanszéken, majd még egy évig tanítottam itt óraadó tanárként. 1993-ban még voltak szakkolozóim, a kapcsolat azóta, sajnos, meglazult.

B. M.: *Kérem, idézzed fel a gyermekkori emlékeket: mikor fordult érdeklődésed a történelem irányába?*

S. J.: A hely, ahol születtem, és az emberek, akik között nevelkedtem, gyermekkoromtól meghatározták az érdeklődésemet. Középkorban szerettem meg igazán a történelmet. 1978-ban érettségiztem Szekszárdon, jeles eredménnyel, és sikeresen felvételiztem a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar történelem szakára. Az elmaradhatatlan katonai szolgálat után, 1979-ben, meg is kezdhettem tanulmányaimat.

B. M.: *Ez meglepő, úgy tudtam, hogy a szegedi egyetem padjait koptattad...*

S. J.: Nem, nem, az csak később következett. Pécsen írtam meg életem első tanulmányát, amellyel az akkor Szegeden megrendezett OTDK-n indultam, és első helyezést értem el. Ez az esemény megváltoztatta az életemet, mivel ennek hatására átjelentkeztem a JATÉ-ra, és felsőfokú tanulmányaimat itt folytattam és fejeztem be jeles eredménnyel 1985-ben. A budapesti OTDK-n is indultam két dolgozattal. Az egyikkel Hunyadi János 1440-ben vívott csatájának helyszínét kerestem, a másik néprajz nyelvjárás jellegű. Azóta a búcsúk történetével foglalkozom, s a szakdolgozatomat is ebből a témából írtam Karácsonyi Béla tanár úrhoz, Adalékok a a búcsúk történetéhez a

középkori Magyarországon címmel. Ebben a téma kiadott okleveles anyagát igyekeztem összegyűjteni és rendszerezni.

B. M.: *Karácsonyi professzor mellett, tanáraid közül kik voltak reád nagy hatással?*

S. J.: Életem és pályám alakításában nagy szerepe volt a pécsi főiskolán Kiss Géának. Az egyetemen a legtöbbet közte latin tudásomat is Lakatos Pálnak köszönhetem, aki életre szóló barátságával is kitüntetett.

B. M.: *Az egyetem elvégzése után hogyan alakult a pályád?*

S. J.: Ötödévből demonstrátorként kerültem a Történeti és Ökörtudományi Szakkönyvtárba, majd az államvizsgák után 1985. szeptember 1-től december 31-ig a Központi Könyvtárban, azután újra a szakkönyvtárban dolgoztam. Emellett hetente tizenhét órát tanítottam óraadóként a Radnóti Gimnáziumban.

B. M.: *A katonaságnál nem volt mulasztásod?...*

S. J.: De igen. A hiányzó hét hónapra 1987 februárjában másodszor is bevonultattak, ezúttal Nagyatádra. Leszerelés után visszakerültem a gimnáziuma, a könyvtári munkát pedig másodállásban végeztem. Osztályfőnök lettem, bevontak a kísérleti oktatásba is és ekkor végeztem életem eddigi legjelentősebb kutatómunkáját, a Bálint Sándor levéltári anyag feldolgozását. Ekkor készítettem el az első egyháztörténeti kiállítást is a szakkönyvtárban Szeged barokk egyházi emlékei címmel.

B. M.: *Gondolom, ezután következett a történelem tanszék...*

S. J.: Igen, 1989 nyarán pályáztam meg a JGyTF Történettudományi Tanszékének tanárségédi állását. Fő tárgyként a segédtudományokat oktattam, mellette pedig szemináriumokat veztettem középkori magyar történelemből valamint egyház- és intézménytörténetet is tanítottam. A főiskola mellett az egyetemen is óraadó voltam. A tanszék családias légkörének köszönhetően amely mindenki előtt ismert, aki egyszer betette ide a lábát hamar beilleszkedtem, és kellemes, eredményes éveket töltöt-

tem el a Szent Ferenc utcában. Nagy esemény volt a tanszék életében az 1990 áprilisában. Mátyás halálának ötszázadik évfordulójára, rendezett felolvasó ülés, majd az azt követő színpompás felvonulás korabeli jelmezekben a Boldogasszony sugárúton.

B. M.: *Tanár Úr, felkészültségedet, stílusodat és közvetlen, segítőkész egvéniségedet nagyra becsülték az akkori hallgatók. Nem túlzok, mindenkit megdöbbentett, amikor távozásod híré először meghallottuk.*

S. J.: Sajnos, Magyarországon a tudományos előremenetel nincs összhangban az anyagi boldogulással. Szegeden ezzel az ellentmondással kellett szembesülnöm, különösen akkor, amikor megszületett első gyermekünk, Péter. Ezért jelentkeztem 1991 nyarán a bátaszéki II. Géza Gimnázium igazgatói állására. Miután az önkormányzat kinevezett, hazaköltöztünk. Azóta még két fiam született: András és Józsika.

B. M.: *Hetven kilométerre Pécestől, százhetvenre Budapesttől és legalább ennyire Szegedtől, milyen lehetőség nyílik a tudományos munkára?*

S. J.: Sok előadást tartok, ahová hívnak, elmegyek, s igyekszem rendszeresen publikálni is. 1992-ben ünnepeltük Bátaszék 850 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból készül a Bátaszék monográfia, amelynek eddig azonban csak a negyedik kötete jelent meg. Az első kötet megírása az én feladatom, ezen jelenleg is dolgozom, s talán az év végére könyv is lesz belőle.

Az évfordulós ünnepségre készítettem egy történeti kiállítást is a katolikus egyház bátaszéki történetéből és egyházművészeti anyagából, mely 1993-tól állandó kiállításként látogatható. Harmadszor pedig rendeztünk egy történet-szkonferenciát, amelynek anyaga azóta kötetben is megjelent.

B. M.: *Igazgatóként a sok-sok aktamunka mellett jut idő arra, hogy a tanulóknak elhintsd a történelem szeretetét?*

S. J.: Erre kell, hogy jusson idő! Így tavaly nyáron, amikor Valter Ilona régész vezetésével ásatási munkálatok kezdődtek az egykori ciszterci apátság maradványainak megkeresésére, a szervezésben és a feltárásban tíz diákkal segédkeztünk. Az iskola is kiveszi a részét a következő jelentős ünnepség szervezésében és lebonyolításában: Bátaszék szülöttének, a híres egyháztörténésznek, Hermann Egyednek a munkásságával foglalkozunk és emléktáblát avatunk május 25-én, születésének centenáriumán.

B. M.: *Kedves Tanár Úr, neked és családodnak sok boldogságot és jó egészséget kívánunk, s reméljük, hogy találkozhatunk még veled a történelem tanszék szép, új otthonában is, a Hattyas soron.*

Az interjú készítette: **Nagy Tamás**

Sümegei József munkássága

- ☒ Középkori hitélet a magyarországi búcsújárások tükrében. = Posztulátum (Pécsi Főiskolai Évkönyv) 1981/2./1. sz. 27-58. o.
- ☒ A középkori búcsúk történetéhez. = Aetas, 1985/1./1. sz. 8-34. o.
- ☒ A középkori búcsúk kérdéséhez. = Világtörténet, 1989/4. sz. 27. o.
- ☒ Mátyás egyházpolitikája. = Belvedere Kiskönyvtár 1. Szeged, 1990. 38-45. o.
- ☒ Hol volt a cikádori csata? Budapest, 1990.
- ☒ Hol volt a cikádori csata? Tolnai Népiújság, 1990, december 23.

- ☞ Az oltárszentség és a Szent vér tisztelete a középkori Magyarországon. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok III. (1991.) 107–121. o.
- ☞ Adalékok Bába, Cikádor, Zebegény monostoriológiájához. = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok V. (1993.) 1–2. sz., 143–155. o.
- ☞ Lakatos Pál – Sümegi József – Kápolnás Mária: Bába évszázadai. Emlékkönyv a bábai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Bába, 1993.
- ☞ Bába 999 éves. Bába, 1993, 16. o.
- ☞ A cikádori konvent hiteleshelyi tevékenysége. = A bábászéki II. Géza Gimnázium évkönyve az 1991–92. iskolai évről. [= *Évkönyv*] Bábászék, 1992. 68–77. o.
- ☞ Sümegi József Tarjánny Pálné: A gyermek Jézus köntöskéje fordítás. Évkönyv, 78–83. o.
- ☞ A cikádori konvent kiadatlan oklevelei = A bábászéki II. Géza Gimnázium jubileumi évkönyve. Bábászék, 1993. 173–190. o.
- ☞ Korai magyar történeti lexikon (9–14. sz.). Bp., 1994. (szócikkek)

Sümegi József

Fejezetek Bábászék középkori történetéből

Hol feküdt a cikádori apátság?

E kérdés évszázadokon keresztül vita tárgyát képezte. Ma már pontosan tudjuk, hogy mi zavarta meg a kérdésben állástfoglaló kutatókat. A cikádori apátságot valószínű megállapításától a nép *Zék*nek (ejtsd: *Szék*) nevezte, s a Cikádor elnevezés is ebből származott. Sőt Thuróczi információja Hunyadi és Garai ütközetéről egyértelműen elárulja, hogy a felek Cikádor monostora mellett ütöttek táborn; s ezt a helyet a nép Széknek nevezi.¹ Tehát a középkorban a két elnevezés egymás mellett élt.

A kérdést még az is bonyolította, hogy a középkori forrásaink beszélnek egy cikádori vagy széki ciszterci monostorról, s egy széki bencés apátságról. Ennek oka az volt, amint később részletesen is látni fogjuk, hogy 1420 körül, az akkor már majdnem teljesen elnéptelenedő ciszterci monostorba az uralkodó a török elől a Délvidékről menekülő bencés szerzeteseket telepített le. Tehát nem két szerzetes apátság létezett, hanem egymás után éltek ugyanabban a kolostorban ciszterci és bencések.

A harmadik s legsúlyosabb tényező pedig az volt, hogy teljesen feledésbe merült mind a ciszterci, mind a széki monostor pontos helye. Ennek okát pedig abban kell fellelnünk, hogy a széki bencés apátságot még a mohácsi vész előtt egyesítették a bábai bencés apátság javaival, s így az évszázadok során nemcsak elnevezése bővült „Batha Szék”-re, hanem teljesen feledésbe merült az apátság egykori külön léte is, s a török hódoltság alatt már úgy tudták, hogy a bábai apátok itt tartott rezidenciája miatt nevezték Bábászéknek. 1865-ben Pesty Frigyes kérdőívére is azt írták a bábászékiek, hogy „a mezővárosi levéltárból, úgy a helybeli Maria-Therzeiai uradalom levéltárában levő okmányokból a Bábászék név eredetéről az tűnik ki: Bábászék mezőváros, a Szt. Mihály alkangyal névről nevezett Bábai apátság uradalmához tartozott. A szerencsétlen mohácsi ütközet előtt város volt, a szomszéd Bába – mint az apátság székhelye

nagyobb vala, melyben a Szt. Benedek-rendnek fényes kolostora a hegyen gyönyörű kilátással bírt.”²

A köztudatot még az is befolyásolta, hogy nemcsak Bátán voltak monumentális romok, hanem Bátaszéken is, amint ez a Jány apát levelei között fennmaradt jelentésből kitűnik. Ez az 1702. július 13-án kelt német nyelvű levél Bába leírásánál elmondja, hogy az apát a hegyen a várban lakott, míg a szerzetesek „Bath-Schich”-en (Bátaszéken), ahol egy kolostor állott, amelynek romjai még most is láthatók.³ A Bátaszéken található monumentális romokat a 18. század közepén végzett egyházlátogatás alkalmával is említik, sőt azt is, hogy ezekből épültek ki az uradalmi épületek. Sőt Haas Mihály még a 19. század közepén is nagyobb romokat látott Bátaszéken, mint a *cikói* templomrom.

Mindezekhez hozzájárult még egy névhasznosság is – ti. a közelben lévő Cikó falu neve hasonlít a *Citeaux* magyar ejtésére (*szitó*), – hogy Cikádort ne a mai tényleges helyén Bátaszéken, hanem Cikón keressék, a *Szék* elnevezés sem segített, mert a pécsi egyházmegyében három *Szék* utótagú település létezik ma is, úgymint: Bátaszék, Magyarszék és Német-szék.

Cikádor helyének meghatározásával először Koller József pécsi kanonok próbálkozott. Ő elsősorban Thuróczy forrásadatára építve mérlegelte a kérdést. Úgy vélekedik Cikádor helyéről, hogy a 15. század emlékeiben *Zechnek* is nevezik, ami pedig nem áll messze a *Sekudvor* névvariánstól, s ha nem csalódom a Cikádor név a *Zek* és *Udvar* komponensből lett összetéve. A *Zek*-i és cikádori monostor ugyanaz, ezt tanúsítja Thuróczy is. Viszont, hogy a Szent Benedek-rend *Zek*-i monostora egyazon helyen állott-e a cikádori kolostorral, az számomra bizonytalan. Egy viszont bizonyos, hogy a cikádori kolostortól, mely a ciszterci rendé volt, meg van különböztetve. Tehát a kettőnek két különböző helyen kellett, hogy álljon; vagy a mai Bátaszéken, amely az én véleményem szerint Cikádor, vagy a mai Széken (Magyarszék), ha a név hasonlóságából következtetni szabad.⁴

Az első magyar kolostortörténet már különválasztva tárgyalja a cisztercieknél Cikádort, a bencéseknél Széket. Ebből következik, hogy külön helyre is helyezték. Fuxhoffer azt mondja, hogy két pápai bulla is tanúsítja, hogy Széken egykor monostor és a Szt. Benedek-rendnek apátsága volt. De már Koller is habozott abban a kérdésben, hogy hol állott ama Szék; Bátaszékre, vagy a Péccsel szomszédos Székre helyesebb-e helyezni. Nem látszik valószínűnek, hogy Bátaszéken, mely Cikádorral azonos két ily jeles kolostor létezett volna. A Klimó György pécsi püspök látogatása idején keletkezett iratokban pedig az olvasható, hogy Szék két-három oly nagyszerű régi templommal rendelkezett, mely egyháznak az egyházmegyében semmiféle plébániaegyházakat nem lehet elébe helyezni. Ezért habozás nélkül azt az egyházat – a széki bencés apátságot – Székre helyezi. Elmondja azt is, hogy ezt a véleményt erősíti a hely hegyes fekvése, emberi településtől való távolsága: szóval olyan, amilyent egykor a szerzetesek lakóhelyül kiválasztottak.⁵

Cikádorral kapcsolatban már neki is feltűnt az apátság sokféle elnevezése. Érdemes sorait idéznünk: „Az annyira különböző elnevezések között annyira rejtve van a cikádori apátság, hogy következtetésekkel is alig lehet elérni, hogy először hol telepedett meg a ciszterciek szent családja. Valamennyi irat véleménye alapján kétségtelen, hogy a pécsi egyházmegyében volt. De hogy az oly hatalmas egyházmegyében melyik helyen állott, rejtély, amit megoldani sokan több-kevesebb sikerrel próbáltak.”⁶

Ő először Cikádort Cikóra helyezi, elsősorban a név hasonlóságára, valamint a Cikón található romok jellegére alapozva.⁷ A *Monasteriológia* 1869-es kiadásában már nem ily egy-

értelműen foglal állást. Idézi először Koller, majd Haas Mihály álláspontját, s ennek érveit is, melyek Cikó ellen szólnak.⁸

Az imént már említett Haas Mihály prépost a *Danielik emlékkönyvben* sorra veszi a Duna menti történelmi emlékeket. Ezek között külön figyelmet szentel Báticaszéknek. Itt három sarkalatos pontban foglalja össze azon érveit, amelyek a cikádori apátság helyét illetően Cikó falu ellen szólnak. Első érvként az 1333-as pápai tizedjegyzék adatait hozza fel, ahol is ugyanazon évnél együtt szerepel a cikádori apát ill. plébános, valamint a cikói plébános. Második érve stratégiai megfontolásból született. Ugyanis a cikádori csata körülményeit ismerve, azt Cikó mellett még elképzelni sem lehet. A harmadik, és igen nyomós érvként pedig azt hozta fel, hogy Cikón csak egy viszonylag kisebb templomrom van, míg Báticaszéken „a romok és földalatti építmények nagyobb számmal találhatók.”⁹ Egyébként ő is megkülönbözteti és két különböző kolostornak veszi a ciszterci Cikádort és a bencés Széket, amelyet Fuxhoffer nyomán Magyarországra helyez.¹⁰

A kortárs történész, Hőke Lajos írásaiban következetesen a Cikádor = Cikó azonosság mellett foglal állást,¹¹ annak ellenére, hogy ismerte Koller és Haas nézetét és nyomós érveit. A vitás pontot azzal próbálta feloldani, hogy amint „a szegzárdi és bátai apátságoknak, úgy cikádorinak (= Cikó) is valószínűen megvolt a maga fiókja (apátsága), s monostora Báticaszéken, melynek az anyamonostoréhoz hasonló romjain épült fel a mostani báticaszéki templom”.¹² Ám egy problémát ez sem oldott meg, mert míg a szekszárdi és bátai fiókapátságoknak külön apátjai voltak „a cikádori és széki vagy báticaszéki apát miként lehetett az akkori szokás ellenére ugyanaz”.¹³ Őt is még tovább zavarta a fennmaradt helynevek sokasága.

Régészeti szempontból először Myskovszky Viktor foglalkozott a kérdéssel, s írta le a cikói romokat. 1863-ban még mint Tolna megyében működő segédmérnök járt a helyszínen, s rajzolta le a templomot, amelynél elsősorban a román stílusjegyek, valamint a ciszterci építészetre jellemző egyenes szentélyzáródás tűnt fel neki. Valamint az a tény, hogy a környék katolikus népe Nagyboldogasszony ünnepén ide a romtemplomhoz készült búcsút járni. Később felvette a kapcsolatot Hőke Lajossal, s átvéve annak hipotézisét és adatait, az ő álláspontjára helyezkedett, hogy ti. Cikó azonos Cikádorral.¹⁴ Ezt az álláspontot erősítette meg 1876-ban a nagynevű régész Rómer Flóris is; kimondva, hogy „olyan zavart idéztek elő egyházi történetíróink, miszerint a bizonyos Czikó melletti apátságot egészen ignorálják, a székit meg Báticaszékre teszik át, ugyanis mind a kettő semmiképpen sem helyezelhető... s miután a Czikádorit a Czikó melletti dombon constatáltuk, azt Báticaszékre áttenni semmi okunk sincsen”.¹⁵

Az érdem, hogy e kérdésben ma tisztán láthatunk Békefi Remig ciszterci szerzetesé, a későbbi zirci apáté, a rend történetírójáé. Kezdetben – a saját bevallása szerint – ezek a tekintélyek őt is megnyerték felfogásuknak. „Tanulmányaim közben azonban – vallja be őszintén – sajátságos helyzetbe jutottam. Minél jobban belemélyedtem az eredeti kútfők, főleg az okiratok vizsgálatába, annál erősebb lett a gyanúm a Czikó melletti romokra. Végre is arra goldoltam, hogy a romok alapos megvizsgálása a helyszínen döntő adatokat nyújthat. Fogtam tehát magamat, s lerándultam Czikóra.”¹⁶

Békefi Remig 1893 júliusában kezdte meg a templom teljes feltárását. Napszamosokat fogadott, s így harminc ember két nap alatt teljesen feltárta a templom alapfalait. Ahogyan az ásás előre haladt egyre világosabb vált előtte, hogy nem az a cikádori ciszterci apátság rommaradványa. Először a két torony felfedezése juttatta erre a következtetésre,¹⁷ majd az a tény, hogy nem talált a templom mellett kolostort a templomukkal. Ebből tehát le kellett vonnia a

végkövetkeztetést: „az ismertetett romok helyén soha sem állt a ciszterciek cikádori apátsága”.¹⁸ A templomrom, amit megtalált, *Szépplak* mezőváros plébániatemploma volt.

Ugyancsak Békefi Remig érdeme, hogy bebizonyította, a cikádori monostor Bátaszéknél volt. Vele egyidőben a kiváló történész Pauler Gyla ugyanezt az álláspontot képviselte.¹⁹ Békefi először a történelmi adatokat vallatta meg. A cikádori csatáról Thuróczin kívül mások – köztük Bonfini – is írtak. Ezekből a forrásokból egyértelmű, hogy Cikádor csak a mai Bátaszék helyén feküdhett. (Cikádor, amelyet a nép Széknek nevez, Báta körül, 5 000 lépésre a Dunától stb.)²⁰ Az oklevéladatok is azt mutatják, hogy Cikádor és Szék ugyanazt a helyet jelölik. Ennek bizonyítására két oklevelet hoz fel,²¹ de mai ismereteink alapján legalább nyolc oklevélben szerepel az apát, hol széki, hol cikádori apátnak említve.²²

Hol feküdhett ez a Szék – teszi fel a kérdést –, hiszen a pécsi egyházmegyében három Szék utótagú település van: Bátaszék, Magyarszék, Németszék. A válasz egyértelmű: csak Bátaszék jöhet szóba, hiszen ez van a Dunához a legközelebb, s a másik kettő a pécsi káptalan ősi birtoka volt.²³ Békefi döntő bizonyítéknak tekinti Bátaszék elhelyezkedését – s így az apátság fekvését –, mely a ciszterci előírásoknak s az életmódnak kiválóan megfelelt.²⁴

Békefi érdeme az is, hogy megoldotta a Koller által felvetett, s azóta téves megoldásokkal kísérletező kutatók problémáját, hogy ti. a cikádori ciszterci és a széki bencés apátság két különböző vagy egyazon apátság volt-e. Az tűnt fel számára, hogy a széki bencés apátságot mindössze két oklevél említi, s az is a 15. század közepéről származik, ekkor viszont a cisztercieket nem említik. A megoldást a ciszterciumi nagykáptalan statutumainak böngészése közben lelta fel, amikor a 1457-es évnél azt a bejegyzést találta, hogy a nagykáptalan utasítja a rend római prokurátorát, hogy tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a „Syrador”-i²⁵ [Cikádor] kolostor összes jogaival és tartozékaival a ciszterciek kezére visszakerüljön.²⁶ Tehát a cikádori vagy széki monostor átmenetileg 1421–1454 között volt a bencések kezén.²⁷

Mostmár az apátság pontosabb helyének meghatározása volt hátra. Ebben *Lak* falu határjáró levele segített. Ebben az oklevélben a Saágh-i és Cuportfalva-i nemesek megosztottak Lak falun a néhai Laki Péter mester lányaival. A határjárásból kitűnik, hogy Lak határszomszédosa a cikádori apátság Kesztlőc nevű birtoka, délen pedig határa a cikádori monostor határával érintkezik. „Ha pedig a cikádori apátság Lakkal szomszédos volt és ettől délre fektűt, nem lehetett másutt, mint Bátaszéknél.”²⁸

Vajon Bátaszéken vagy csak a határában fektűt-e a kolostor? Az okiratok e kérdésben is segítettek. Ugyanis 1470. július 19-én a Széki Konventet, az ő saját városából (*„de eodem oppido ipsorum Zeck”*) idézi még a Szekszárdi Konvent. Tehát az apátság a településen belül létezett.²⁹ Közvetett bizonyítékként még azt is felhasználta, hogy a mai bátaszéki templom is Mária mennybemenetelének tiszteletére van felszentelve, mint a legtöbb ciszterci templom a középkorban.

Békefi 1893-as útja során az akkori bátaszéki templomot is megvizsgálta, s szomorúan állapította meg, hogy „a múlt századi építkezések közben az ősi egyházat részint lebontották, részint átalakították. S így csak a régi templom alapfalainak kiásása nyújt kilátást ezen irányú bizonyítékra.”³⁰ Reménykedett is azonban: „Rövid idő választ el bennünket ezen pillanattól, melyben a mai templom lebontásához fognak... Ezen alkalmat kell majd megragadnunk, hogy észleleteinket a tudomány hasznára értékesítsük!”³¹ Békefi ezen bizonyító érveit a legújabb ciszterci irodalom is elfogadta és felhasználja.³² Mindez száz évvel ezelőtt történt. Azóta nem sokat léptünk előre e kérdés pontos tisztázásában.

Békefi Remig reményei nem váltak be. Biztosan rendi elfoglaltságai akadályozták meg abban, hogy személyesen kísérelje figyelemmel az építési munkálatokat, s 1903-ban a régi templom bontását.

1899 nyarán, amikor az alapokat ásták, járt itt Wosinszky Mór és Kammerer Ernő kíséretében, s kő- és vaseszközöket találtak,³³ de az építési terület nem a régi templom, hanem a kolostor területén volt, így reményei a templom bontásához összpontosultak. 1903 nyarára a templom elkészült, sietni kellett a régi bontásával, mivel a szentelést október 3-ára tervezték. Mivel Békefi nem tudott leutazni, levelet intézett Pápay Géza barátjához, aki akkor a bátaszéki fiúiskola igazgatója volt, s kérte, kísérelje figyelemmel a templom bontását, „mert a falakban beépített faragott köveknek kell lenniök”.³⁴ Így is történt. A templom bontását gyorsan befejezték, anyagát eladták, s az ebből befolyó összeget még az új templomra fordították. Pápay Gézáék valóban találtak is faragott köveket, s ezt a Pápay ház kapuja előtt és udvarán helyezték el. Később ezeket a fiúiskola bejáratánál helyezték el, majd az ötvenes években néhány kő kivételével nyomuk veszett. Két nagyon szépen megmunkált középkori követ Dr. Csanády György mentett meg a végleges pusztulástól, hogy ti. betonlapba nem kerüljön.³⁵ Ezzel elfelejtődött a templomtér kutatása. 1949. április 12-én alapot ástak a templomtér közepén egy 1848-as emlékmű számára. Ekkor Gyimesi József bátaszéki tanító másfél méter mélyen megtalálta a középkori templom járósíntjét, s nagyon sok quaderkövet és több építési réteget el is különített.³⁶

Sajnos, ezen a megfigyelésen kívül hivatalos régészeti ásatás 1994 nyaráig nem volt a cikádori monostortemplom helyén.³⁷

Az itt felsorolt adatok, valamint a templomtéren és környékén rendszeresen felszínre kerülő középkori emlékek, valamint az ásatás eredményei egyértelműen alátámasztják Békefi Remig kutatásait, hogy ti. a cikádori monostor Bátaszéken, annak is a mai központjában létezett.

Szék, Cikádor, Bátaszék

Cikádor helyének pontos meghatározásánál már láttuk, hogy mennyire megzavarta a kutatókat az elnevezésbeli kettősség, illetve a Cikádor, Cikó helynév hasonlósága. A helynevek eredetét kutató tudósok munkáját az is bonyolította, hogy Cikádor illetve Szék esetében a helynevek hihetetlenül sokféle alakvariációjával találkoztak. Sokan ezért csak leírták a legjellemzőbb alakokat, de megfigyelési kísérlettel még csak nem is próbálkoztak. Így tehát Fuxhoffer¹, Myskovszky², Januschek³, aki egyébként a legtöbb alakvariánsot gyűjtötte össze, csak konstatálták ezek sokféleségét, ugyanígy a közelmúltban megjelent Hervay-féle Repertórium⁴ is csak néhány jellemző alakot idéz. M. Tomann⁵ pedig Jannuschek és Békefi nyomán közli az alakvariánsokat. Azoknak a kutatóknak, akik megkísérelték a kérdést megoldani ugyancsak feltűnt ez a tarka kép⁶, s Hőke egyenesen így fakad ki: „a tarka elnevezések csak növelik a helynevek zavarát”.⁷

Mi is zavarta meg tulajdonképpen a kutatókat? Jannuschek nyomán Békefi is átvette, sőt bizonyos vonatkozásban ki is egészítette a helynévi anyagot. Mi ezt most az ő nyomán közöljük.⁸ Cikádor tehát az okiratokban ily nevek alatt fordul elő: *Chicador, Chikador, Chykadar, Chykador, Cicada, Cicador, Cicador, Cicodor, Cikadar, Cikador, Cykador, Cycador, Cykathor, Cykodor, Cikedor, Csikador, Czikador, Czikathor, Scekedor, Sekudvar, Sicador, Siccodoro, Sicodor, Sicudor, Sikador, Stekdor, Zek, Zeek, Zeck*; valamint a nyomtatott forrá-

sokban: *Czikator, Czikkator, Czykador, Czycador, Cikador, Cicedor, Ciquedor, Zicador, Cicador, Cykador, Cicadar, Cicada, Decikata, De Cicardo, Zicrador, Chichador, Sikador, Sichador, Sicodor, De Siccodoro, Deciquorum, Sekudoor, Szekudoor, Sekudwor, Stekedor, Steszedor, Stecdor, Stekdor, Scodor, Szék, Zek, Zeck, Ezek.*⁸ Ne csodálkozzunk tehát, hogy a rendkívül sokféle névanyaggal óvatosan bántak a szerzők. Koller próbálkozott először a megoldással. Ő arra figyelte fel, hogy Széket néhol *Székudvar*nak is nevezik, ez pedig a Szék és Udvar komponensekből áll. Szék és Cikádor pedig ugyanaz amint Thuroczi is tanúsítja.⁹ Az ő nyomán Haas Mihály is úgy vélekedik, hogy a Cikádor könnyen indulhatott a Szék szóból, s a rövidség okáért Bátaszék helyett csak Széknek nevezte a nép a monostort.¹⁰

Békefi miután e hatalmas névanyagot felsorolja rendkívül óvatosan fogalmaz: „az alapnév bennlappang a szóban.”¹¹ Hőke teljesen rossz nyomon járt, amikor Cikádort Cikóval azonosította, így a név kérdésében is ezt a nézetet vallotta. Bátaszék elnevezéssel kapcsolatban azt mondja, hogy *Bata* helységtől vette a nevét, egyéb Széktől való megkülönböztetésül, a Szék pedig azt a helyet jelöli, ahol az „Árpád királyok ideiglen bírói széket ültek”.¹² Még egy álláspontot említünk meg, melyet Bátky Zsigmond képviselt, s az ő nyomán Hermann Egyed is azt vallotta, hogy ti. a Cikádor név a *Cikafa, Székfa* ~ tölgyfa szóból származik.¹³ A helynévféjtésnél tehát volt aki a mai alakból Bátaszékből, volt aki a Szék alakból, s volt aki a Cikádor elnevezésből indult ki.

Mi újból vallatóra fogtuk a hatalmas névanyagot.

Vizsgálódásunk szempontjából csak azokat az alakvariánsokat vettük figyelembe, amelyek eredeti okmányokban említenek, tehát a nyomtatott források anyagát nem vizsgáltuk. Tettük ezt azért, mert egyrészt olvasati hibák, másrészt az akkori esetleges írásmód és írásgyakorlat, harmadszor a nyomdai hiba lehetősége is közrejátszhatott ezek kialakulásában. Ezután a Békefi által eredeti okmányokból idézett anyagot vizsgáltuk meg. Először az okmánytárak anyagát ellenőriztük, majd ezeket ahol lehetett összevetettük az eredeti oklevelekkel. Így a tévedés lehetőségét a minimálisra szorítottuk vissza. Először időrendben, majd a kibocsátó, illetve leíró szerv szerint csoportosítottuk a névanyagot. Tehát megnéztük, hogyan nevezte magát a cikádori konvent, hogyan nevezte azt az anyamonostor *Heiligenkreuz* vagy a *Citeaux-i* főmonostor. Ezután a szomszédos konventek, elsősorban a szekszárdi és pécsváradi konvent, a kalocsai káptalan, majd a király, a nádor, illetve az országbíró, végül a pápai udvarban hogyan írták a cikádori konvent nevét a középkorban.

Az eredmény rendkívül tanulságos volt. Kiderült, hogy Cikádor, illetve a környező konventek és a király következetesen cikádori, majd később széki apátságoknak nevezik a konventet. Az ettől nagyon eltérő alakok, vagy a pápai kancelláriában születtek, vagy pedig kései, barokk kori névvariánsok, amikor már Bécsből adományozta a kancellária a cikádori apáti címet, s ezek az alakok e kor írásgyakorlatának sajátosságait tükrözik.

Nézzük részletesebben! A cikádori konvent magát egészen 1428-ig következetesen „cikádori”-nak nevezi. Természetesen a kor ingadozó helyesírása szülhetett másként írt alakokat, de ezek kiejtve ugyanígy hangzottak. A következő alakokkal találkozhatunk: *Cicador*¹⁴, *Cycador*¹⁵, *Chicador*¹⁶, *Chykador*¹⁷, *Cykador*¹⁸, *Cikador*¹⁹, *Zeek*²⁰.

Tehát megállapíthatjuk, hogy a ciszterciek következetesen cikádorinak nevezik magukat, mindössze egy királyi oklevélben említi Nagy Lajos, hogy a széki apát személyesen jelent meg előttem.²¹ A bencés korszakban fordított a helyzet, következetesen széki monostornak nevezik magukat, s csak egyszer találkozunk a Cikádor elnevezéssel,²² amikor a pápához fordul az apát és a plébános.

Az anyamonostor, Heiligenkreuz esetében ugyanazt látjuk, sőt még kevesebb alakvariánsal találkozunk: *Cicador*²³, *Cykador*²⁴.

A főmonostor Citeaux pedig, ahova rendszeresen jártak az apátok a nagykáptalanra, statutumaiban következetesen *Cicador*-nak nevezi, s a 13. században mindössze egyszer találkozunk más írásmóddal *Cikador* formában.²⁵ A 14. század második felében, s a 15. században ez a következetesség már nem jellemző, s különböző alakokkal találkozunk: *Zicador*²⁶, *Czikador*²⁷, *Sykador*²⁸.

Ha a környező káptalanok és konventek írásmódját vizsgáljuk, hasonló eredményre jutunk. S csak ritkán fordul elő egy-egy elírt alakváltozat.²⁹ Itt is ugyanazokkal a névalakokkal találkozunk, ahogyan a cikádori konvent is nevezte magát.³⁰ Egyébként a szomszédos kalocsai káptalan nevezi először írásban széki egyháznak 1323-ban kelt oklevelében a monostort.³¹

Az uralkodói, illetve a nádori és országbírói oklevelet vizsgálva ugyanezt állapíthatjuk meg. Ők is azokat az alakokat használják, amit a cikádori ill. környező hiteleshelyek, mindössze egyszer fordul elő a széki egyház említése a megszokott Zeek-i írásmód mellett Seek-i egyháznak írva.³³

A nagyon eltérő írásmódú helynevek így összeállításunkból kiszorultak. Ezek egyrészt a pápai kancelláriában ill. a pápai adószedők által leírt névalakok, másrészt a nem középkori forrásokban fordulnak elő. A felsorolás szépen mutatja ezek sokféleségét, ezért részletezni nem kívánjuk. Két dologra azonban felhívnánk a figyelmet. Az egyik a *Cicador*³⁴ ill. 3 *Ciccodoro*³⁵ névalak, mely olaszos írásmódot mutat, a másik, hogy megőriztek olyan alakokat is pl. *Sekudvor*³⁶, *Sicudor*³⁷, melyek véleményünk szerint nem elírt alakok, teljesen ép magyar szavak, s amelyek segítségünkre lesznek a helynév megfejtésében is.

Ami a 16. századtól illeti a névalakot, feltűnő, hogy a *Báta* előtag itt jelenik meg először³⁸, a *Cikádor* helynév írásmódját pedig a bécsi kancellária helyesírási gyakorlatának megfelelően írták.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarországon következetesen cikádori vagy széki apát-ságnak nevezték és írták a középkorban monostorunkat, az eltérő alakok vagy későbbi korból vagy a pápai udvarból származnak.

Megállapíthatjuk azt is, hogy az írásgyakorlatban a *Cikádor*–*Szék* párhuzamos névalak nagyon korai időtől együtt él. Tehát a Thuroczitól idézett hely, hogy ti. *Cikádort* a nép *Szék*-nek nevezi, nagyon ősi hagyományt őrzött meg.

A 13. század forrásaiban egyeduralgoló a *Cikádor* elnevezés. Mindössze a *Sekudvor* névből³⁹ tudunk következtetni arra, hogy a *Szék* helynév már akkor is élhetett. Külön alakban először a 14. század elején jelenik meg *Zeek* formában,⁴⁰ s a pápai adószedők feljegyzései között is megtaláljuk ilyen alakban.⁴¹ Ettől kezdve párhuzamosan él a köztudatban a két alak egészen a 15. század húszas éveig. Ettől az időtől ugyanis már alig találkozunk a *Cikádor* elnevezéssel, s a *Szék* név lesz az uralkodó. Ennek okát is ismerjük, hiszen 1420-tól bencések kezére kerül a monostor, s ők minden bizonnyal a külvilág felé megkülönböztetésül használják a ciszterciek cikádori monostora elnevezés helyett a népies, régi alakot, s nevezik magukat egyszerűen széki monostornak. A *Báta* előtag pedig – amint láttuk – csak a 15. század végétől jelenik meg a névben.⁴²

Tisztán láthatunk most már a helynevek zürzavarában. De vissza van még a kérdés: honnan ered a *Cikádor* helynév? Miért élt egymás mellett a *Cikádor* és *Szék* helynév az évszázadok során?

Az első kérdésre, a Cikádor elnevezés eredetére vonatkozóan három markáns álláspont fogalmazódott meg eddig. Mivel ezeket már részletesen ismertettük, most csak összefoglaljuk a lényegét.

- Az egyik vélemény Höke nyomán alakult ki, aki *Cikádort* *Cikóval* azonosította, s úgy gondolta, hogy a mai *Cikó* név a *Cikádor* helynévből rövidült.⁴³ Bebizonyosodott, hogy teljesen hibás úton járt.
- A második csoport a *Cikádor* helynév előtagjában a *Szék* szót vélte felfedezni. Így gondolta már Koller,⁴⁴ az ő nyomán Haas Mihály⁴⁵ s Békefi is.⁴⁶
- A harmadik álláspont kidolgozója Bátky Zsigmond nyelvész volt, s az ő nyomán Hermann Egyed⁴⁷ is azt az álláspontot képviselte, hogy a *Cikádor* szó a *cikafa* = tölgyfa szavunk képzett alakja, tehát így alakult ki: *Cika* + *d* + *or*. Bátky Horgerre hivatkozva azt is kimutatja, hogy a *cika* szó a *szék* szóból származott.⁴⁸

Tehát a két utóbbi álláspont egyetértett abban, hogy *Cikádor* nevében a *szék* szót kell keresni. Mit is jelent tehát a *szék*? Jeles kutatóink tucatnyi álláspontot dolgoztak ezzel kapcsolatban. Mi csak azokból tallózunk, amelyek jelentést Bátaszék nevére vonatkoztatták:

1. 1865. április 2-án Pesty Frigyes kérdőívére készített válaszlevelében az akkori bátaszéki előjáróság a következőt írta Bátaszék nevééről: „Bátaszék nevét mint kisebb hely Bátánál, s mint filiálisa, Bátától vette, mint székhelytől, miről Bátaszék, vagyis Bába = Széke lőnn, igazolván azt azon körülmény, hogy a bátai kolostorból a lelki dolgok végzésére Bába – Székére exponáltattak a lelkészek”.⁴⁹ Tehát a bátaszékiek *szék*, *székhely* értelemben használták és értelmezték saját településük nevét.⁵⁰
2. Höke Lajos ugyancsak a múlt században a szó törvényszék, bírói szék jelentése mellett foglalt állást, s úgy fogalmazott, hogy Bátaszék, Bába helységtől vette nevét egyéb Széktől való megkülönböztetésül. „Szék, ahol az Árpád királyok ideiglen bírói széket ültek.”⁵¹
3. Bátky Zsigmond, amint már említettük a *cikafa* ~ tölgyfa névvel magyarázta *Cikádor* eredetét, mely szerinte a *szék* szóból származott, s olyan alakokat vonultat fel analógiaként, mint a tojás széke, káposzta széke, vagy a régebbi geográfiákban a föld széke, azaz magja. Ez a *cika* vagy sarj tehát, amelyből az új növény „kicikázik”, úgy látszik a mi esetünkben a makknak felel meg. A *cika*, *szék*, makk és tölgy ilyen formán tartoznak össze, és változtatják egymást.⁵² (*Ad arborem tul, Zeekfa dictam.*) Ugyancsak fákkal kapcsolatos az a jelentés, amelyet Balázs János fejtett ki. Szerinte a *szék* szó, a gyeprü, sűrű szövedék, sövény jelentésű névszó, amely a *sző* igének ugyanolyan származéka, mint a *nyék* a hasonló jelentésű *nyé* igekötőnek. Sombokrokból, kőrifákból állhatott a gyeprü, s a szőlőket és a gyümölcsösöket is védhették ilyen sövényvel.⁵³
4. Mészöly Gedeon a *Szék*, *Széked* helyneveket a víz, a tó közepe, belseje, feneke, színe (vö. tojás széke) jelentésből eredezteti.⁵⁴ Andrásfalvy Bertalan a Sárköz helynévvariánsait, s táji jellegét vizsgálva ezt az álláspontját veszi át.⁵⁵ Kiss Lajos a *Földrajzi nevek etimológiai szótárában* is hasonló jelentéssel közli: „időszakos vízállás, esőtlen nyarakon kiszáradó tó”.⁵⁶
5. Végezetül Németh Béla véleményét közöljük, aki a *Szék* szó mögött ingoványos, mocsaras, posványos területet vél felfedezni.⁵⁷
6. Az ő álláspontja fogalmazódik meg a legújabb nyelvészeti irodalomban is. *A magyar nyelv történet-etimológiai szótára* egyik fő jelentésként a mocsár, mocsaras hely ér-

telmeztést adja meg.⁵⁸ Kálmán Béla jeles nyelvészünk pedig úgy fogalmaz, hogy „a tolnai Bátaszék... kétszeresen is a mocsár nevet viseli. A *bata* szó török (besenyő, kun) nyelven ezt jelenti, de a *szék* tájszó is”.⁵⁹

Vadas Ferenc érdeme,⁶⁰ hogy a felhozott nyelvészeti bizonyító anyag mellett vallatóra fogta a helynévanyagot is. Ő abból az adott tényből indult ki, hogy a Sárköz területen a múlt századi folyószabályozás előtt mocsaras, vízjárta terület volt, melynek részeit így nevezte és nevezi a nép: Széköd, korábban Széktó, Kerekszéköd⁶¹ (Alsónyék határában); Széköd alja, Széköd, Széköd hídja⁶² (Decs határában).

Vadas Ferenc nyomán Vass Előd Szekszárd nevének vizsgálata kapcsán ezt a gondolatot viszi tovább: „A »Szék« vagy »Szik« szó földrajzi eredetű és az időszakos vízállást, az esőtlen nyarakon kiszáradó tavacskákat, vízjárta területeket jelenti. Földrajzilag pontosan ilyen külső képet mutatott a fenti vidék a honfoglalás korában is... Maga a »Szék« szó ilyen korai használatát bizonyítja korai írásbeli előfordulása is, már 1095-ben oklevélben szerepel.”⁶³

Ha e kérdést tovább vizsgáljuk a középkori forrásaink alapján, akkor láthatjuk, hogy pl. Bodrog vármegyében a Duna túloldalán a *Nádágy* nevű vízfolyás tószzerűen szétterülő alsó szakaszát is *Zeeknek* nevezték⁶⁴. A dolog érdekessége, hogy ez éppen a cikádori apátság Bokod birtokának határában volt. Véleményünk szerint a cikádori apátság határában lévő szőlőhegyek közül az, amelyik Keszthőlcire dőlt *Előmal*, amelyik a széki monostorra nézett a *Székmál* nevet viselte, s ezt a szőlőt nem *Békásmegyer* határában kell keresnünk.⁶⁵

Elgondolkodtató az is, hogy a cikádori apátság észéki birtokát, mely a Dráva mocsarai mellett fekszik, ugyanúgy írják a középkori források, mint *Szék* nevét.⁶⁶

Végezetül azt is megemlíthetjük, hogy Szamota az *Oklevél szótárban* számos olyan névalakot említ, amely vizes, mocsaras területre vonatkozik.⁶⁷

A fenti adatokból bizonyítható tehát, hogy a Cikádor helynév előtagja a *szék* szót rejti, s ez a mi esetünkben csakis a földrajzi környezetnek megfelelő mocsaras, lápos jelentésnek felelhet meg. Ez a vidék egyébként a mocsarak és a sár miatt nagyobb részében járhatatlan – írja még a 18. század eleji utazó.⁶⁸

Vissza van még annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy miért él egymás mellett a Cikádor és Szék névalak, s hogyan jött létre a Cikádor helynév.

E kérdésre az elmondottak alapján úgy véljük, az a válasz, hogy a nép e helyet nemcsak az adatolható korszakban, hanem a cikádori apátság alapítása előtt is Széknek nevezte, s ez az alak nemcsak hogy párhuzamosan élt a Cikádor elnevezéssel, hanem a 15. században ki is szorította azt a használatból. Egy másik középkori ciszterci apátságnál is találkozunk a kettős elnevezés problémájával, Zirc esetében. Az 1182-ben alapított monostort bakonyi vagy más néven zirci apátságként emlegetik. Itt a kettős használat a 14. század közepén szűnik meg, 1357-ben nevezik utoljára bakonyi monostornak.⁶⁹

A megoldást úgy véljük a ciszterci névadásban kell keresnünk. Tudjuk, hogy a ciszterci-ek rendi előírásainak megfelelően emberi településtől távol telepedtek meg, s a helyet ahol kolostort építettek, gyakran maguk nevezték el. (Clara vallis ~ Világos völgy.) Magyarországon azonban ilyen ciszterci elnevezésre utaló hely csak kettő van, talán *Bélháromkút* és *Tisztesvölgy*. A többi esetben a meglévő helynevet vették át a ciszterciek. Sőt, Magyarországon megfigyelhetjük, hogy azt az alapelvet sem tartották következetesen be, hogy lakatlan területen telepednek le, ugyanis Valter Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy Szentgotthárd falu plébánia-templomával már létezett, amikor a ciszterciek megtelepedtek ott.⁷⁰ Pásztón bencés apátságot

kapnak meg a ciszterciek⁷¹, Zircen pedig királyi udvarház állott, kúriával és egyéb lakóházakkal, gazdasági épületekkel és kápolnával együtt.⁷²

Úgy véljük, hogy Bátaszék esetében is hasonló történt. A Magyarországra települő ciszterciek átvették a hely elnevezését, s a maguk idegen írásmódjával Cikádornak nevezték.⁷³ Már Vass Előd figyelmeztetett: „maga a »Szék« szó igen korai használatát bizonyítja korai írásbeli előfordulása is, már 1095-ben oklevélben szerepel”⁷⁴.

Úgy tűnik, Kollernek lehetett igaza, amikor a Cikádor helynév egyik írásmódjára a *Sekudvor* (1212) ill. a *Sicudor* (1332) alakokra felhívta a figyelmet, hogy e szóban a Szék és Udvar komponenseket véli felismerni.

Az 1212-es alak pápai oklevélben maradt fenn, amelyeknél a tévedés lehetősége nagyobb, de ez olyan tökéletesen felismerhető magyar szó, hogy elírás semmiképpen sem lehet. A másik adat a pápai tizedjegyzékben maradt fenn, Magyarországon készült, talán a helyszínen, így ez is azt erősíti, hogy még a 14. század elején is élt a régi alak, a *Székudavar* elnevezés a nép ajkán, s talán a köztudatban is, s csak később rövidült *Szék* alakká.

Ha megvizsgáljuk az Udvar szó középkori írásmódját, hasonló névalakokkal találkozhatunk: az Esztergom megyei Udvarnok falu esetében *Vduornuk*, *Oduornok*, *Odvarnok*⁷⁶, más esetekben *Uduorhel*⁷⁷, *Uduornuktezer*⁷⁸, *Oduorbed*⁷⁹, a Komárom megyei *Udvard* esetében pedig *Oduord*, *Uduord*.⁸⁰

A szó kora Árpád-kori írásmódja teljesen megegyezik a Cikádor helynév utótagjával. (1024: Zalavári oklevél: *Odornwk*)⁸¹.

Még egy történeti érv is állításunk mellett szól. Ugyanis az erdélyi só ősidőktől a Maroson, majd a Káliz úton érkezett meg a bátai kikötőhöz, innék ugyancsak vízi úton a Sárvízen tovább lehetett szállítani egészen Fehérvárig, majd a Balatonon keresztül Tihanyig, Zalavárig. Ennek a sárvízi só szállító útnak a déli szakaszán több állomása lehetett, sótárolásra alkalmas raktárakkal, esetleg királyi udvarházzal: pl. Bába, Bátaszék, Szekszárd. A bátai apátság alapításával kapcsolatban Györffy György utalt is rá, hogy az alapítás valószínű „királyi udvarháznak monostor céljaira való szentelése révén jött létre”.⁸²

Nem zárható tehát az sem ki – mint ahogy Zirc esetében is történt –, hogy egy királyi udvarházat adományozott az uralkodó az itt letelepedni szándékozó cisztercieknek.

Tehát véleményünk szerint a ciszterciek megjelenése előtt a nép ezt a mocsaras, lápos területet, vagy annak bizonyos részét Széknek nevezte, az apátság helyét pedig Székudvarnak. Ez az elnevezés a 14. század közepére Szék alakra rövidült, s a nép ajkán mindvégig élt, sőt a 15. században kiszorította a korábbi magyar elnevezést torzítva megőrző Cikádor helynevet. Tehát a Cikádor helynevet a Székudvar magyar elnevezés kissé torzított alakjának tartjuk, ahogyan a Magyarországra települő német szerzetesek a 12. század közepén elnevezték.

Egy kérdés pontosítása még mindig hátra van. Hiszen láttuk, hogy több helynévféjtő magyarázat is a Bátaszék helynévből, azaz a mai szóalakból indult ki. Sőt, Kálmán Béla abba a helynévi csoportba sorolja, ahol ugyanazt az elnevezést ismétli a helynév második tagja más nyelven: a tolna Bátaszék pedig kétszeresen is a mocsár nevet viseli... Olyan elnevezés ez – írja –, mint *Ácsteszer*, *Gurraszáda* vagy a szicíliai *Linguaglossa* (a „nyelv” latinul *lingua*, görögül *glossa*).

A Bába név eredetének felkutatása Pais Dezső érdeme.⁸³ Feltűnt már neki is, hogy a Szekszárdtól Bábaig terjedő Sárköz több helyét ma is úgy nevezi a nép: *Bát*, *Bátitorok*, *Bátikereszt*⁸⁴, *Bába*, *Bába mezeje*, *Sár Bába*, *Pap Bába*⁸⁵, *Sárbába vize*, *Óbába*⁸⁶, *Vat*⁸⁷, *Bába-szél*, *Bába*, *Óbába*⁸⁸, *Bába vize*, *Óreg Bába*, *Óbátafok*⁸⁹, *Bátató*, *Bátató*⁹⁰. Sőt a sort a Duna másik oldalán Bodrog megyében is folytathatjuk: *Bathzenthpeter*⁹¹, *Bathafalw*, *Bathaliascenthpetur*,

*Bathau, Bathatotfalw, Bathkuta, Bathmonostora.*⁹² Mai névalakjában ebbe a sorba illenék bele Bátaszék is. Mit is jelent? „A Bába a maga mocsár, sár jelentésével nem más, mint török a magyar Sár, Sárvíz elnevezéseknek, azaz a fejér-tolnai megyei Sár vagy Sárvíz alsó folyását vagy déli kiágazását a körülötte megszállt török népelem a magyar névvel rokonértelmű Bata néven hívta.”⁹³

A nyelvészeti elemzés alapján valóban e sorba állhatna be a Bátaszék helynév is, csak-hogy adatolása nagyon kései, legelőször csak 1535-ben találkozunk ezzel a névalakkal.⁹⁴ Ez óvatosságra int, s a kérdéssel kapcsolatban azt kell mondanunk, hogy a Bátaszék helynév kialakulása nem földrajzi környezet kétnyelvű megnevezéseként jött létre, hanem egy történelmi helyzet konstatálásaként. Ugyanis akkor keletkezett, amikor a cikádori vagy széki apátság a bátai bencés apátság birtokába ment át. Így a Bába előtag a mezőváros és apátság tulajdonjában bekövetkezett változást tükrözi.

Jegyzetek

Hol feküdt a cikádori apátság?

1. A Thuroczy-krónikának az első kiadása 1488-ban volt. Néhány hónap eltéréssel jelent meg Bűrnben és Augsburgban. Mi, szövegforrásként az 1600-as frankfurti kiadást használtuk: Turoczy Johannes: Chronicon Rerum Hungaricorum Scriptorum Varii. Francofurti Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Mornium et Joon. Aubrium, 1600. Idézett hely = 192. lap XXXII. p. A magyar fordítások idézésénél az 1978-as budapesti kiadást használtuk. A frankfurti kiadásban: „secus monasterium Deczikador (sic!) quem locum vulgus Zek appellari solet.” i. m. 142.
2. Gaál Attila–Kőhegyi Mihály: Tolna megye Pesty Frigyes helynévtárában = A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. 1971–72. 295. [A továbbiakban: *Pesty.*]
3. Tolna Megyei Levéltár. Kammerer hagyaték, vegyes cédulák (Bátaszék) 1702. július 13. U. et c. 7. 38.: „az apát a hegyen a várban lakott, die Klosterherrn aber zu Bathsich, alwo ein vortrefflicher Kloster gestanden, wie welches annoch aus denen Ruderibus zu ernsehen ist.” „Ez volt a Czikádor!” – Kammerer Ernő jegyzete.
4. Koller, Josephus = Historia episcopatus Quinqueecclesiensiarum. I–VII. Posonii–Pesthini. 1782–1812. III. 390.
5. Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi. Recognovit ad fidem fontium revocavit ed auxit Maurus Czinár. I–II. Pestini. 1858–1860. [A továbbiakban: *Fuxhoffer–Czinár.*] Liber I. Sectio II. 260.
6. Fuxhoffer–Czinár. Liber II. Sectio II. 89.
7. Haas Mihály: Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig = Emlék-könyv. Kiadja Danielik János. II. Pesten, 1852. 376–438. [A továbbiakban: *Danielik Emlékkönyv.*] II. 377.
8. Fuxhoffer–Czinár i. m. Liber II. Sectio II. 89.
9. Danielik Emlékkönyv II. 377.
10. Uo. jegyzetek
11. Höke Lajos: Bába, Czikádor, Földvár, Madocsa, Szekszárd monasteriologiájához = Magyar Sion. 1869 (VII.) 346–349. [A továbbiakban: *Höke, 1869.*] Itt: 346–347.

- Höke Lajos: Duna-Földvár, s vidékének története, különös tekintettel Tolna megyére = Tolnamegyei Közlöny. 1876. [Szekszárd.] 15. szám (április 12.) [*A továbbiakban: Höke, 1876.*] Itt: ápr. 12. szám.
- Höke Lajos: Tolnamegyei helynévmagyarázatok = Tolnamegyei Közlöny, 1880. július 4. [Szekszárd.] [*A továbbiakban: Höke, 1880.*]
12. Höke, 1876. április 12. szám.
 13. Uo.
 14. Myskovsky Viktor: A cikádori cisztercita-apátsági templom rommaradványa = Archeológiai Közlemények. IX/II. Bp., 1874. 57–62.
 15. Römer Flóris: Román- és átmenetkori építmények hazánk területén = Archeológiai Közlemények X. (1876.) 10.
 16. Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécsentt 1894. [*A továbbiakban: Békefi.*] Itt: 7.
 17. Békefi 16.
 18. Békefi 17.
 19. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1899. 364.
 20. Békefi 23.
 21. Uo. 23–24.
 22. Részletesen foglalkozunk a kérdéssel a Cikádor helynév eredeténél.
 23. Békefi 24.
 24. Uo. 24–25.
 25. Helyes írásmód: „Sycador” – Hervay Ferenc Levente: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma, 1984. 86. [*A továbbiakban: Hervay.*]
 26. Békefi 25.
 27. Uo.
 28. Uo. 26.
 29. Uo. 26–27.
 30. Uo.
 31. Uo.
 32. Meinrad Tomann: Cikádor – Die erste Zistercienserabtei in Ungarn = Analecta Cisterciensia 38/1982. 166–180. [*A továbbiakban: M. Tomann.*] Itt: 167–169.
 33. Joó Károly: Emléklapok a bátaszéki új templom felszentelése alkalmából. Bátaszék, é. n. 26.
 34. Gimesi József feljegyzései. II. füzet, 5.
 35. A két szalagfonatos kő jelenleg a Bátaszéki Egyházművészeti Gyűjtemény állandó kiállításán látható.
 36. Gimesi József feljegyzései. II. füzet, 53.
 37. 1994. június 15. és augusztus 1. között Dr. Valter Ilona régész vezetésével ásatási munkálatok folytak a templomtérén.

Szék, Cikádor, Bátaszék

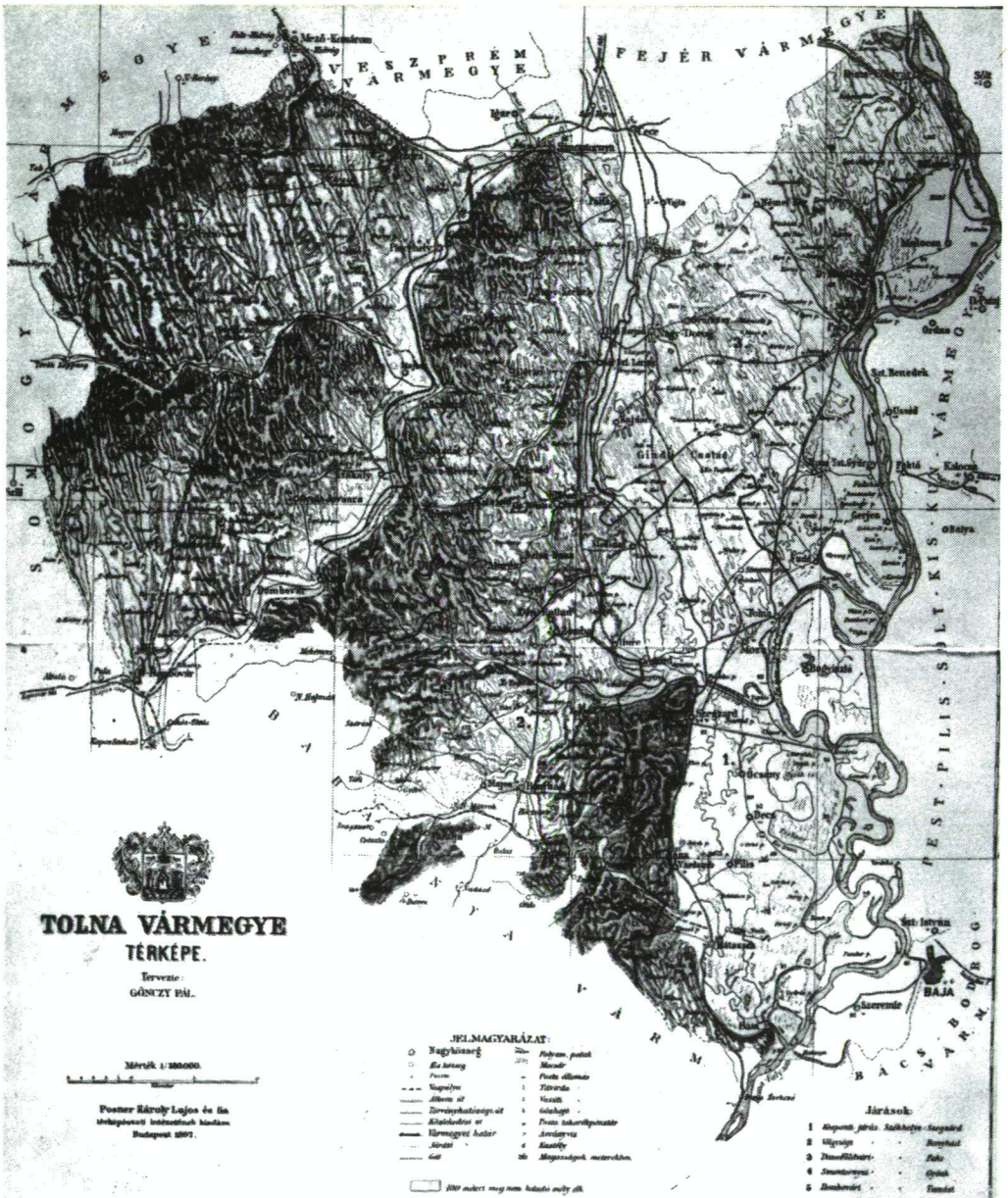
1. Fuxhoffér–Czinár. Liber II. Sectio II. 89.
2. Myskovszky i. m. 58.

3. Januschek L. *Originum Cisterciensium. Tomus I.* Wien, 1877. 71.
4. Hervay 83–89.
5. M. Tomann 167.
6. Koller III. 390., Haas = Danielik Emlékkönyv II. i. m. 377.; Höke, 1869. 346.; Höke, 1876. április 12. sz.; Höke, 1880. július 4. sz.; Békefi, 29–30.; Hermann Egved: *Bátaszék története* (kézirat) 3–4.; Bátky Zsigmond: *Helynévtallózások = Föld és Ember* (1922) 3–4. sz. 235–237. (*A továbbiakban: Bátky.*); *Heimathbuch der Großgemeinde Bátaszék.* Szerk.: Johannes Göbelt. *Bátaszék*, 1990. 22–23., 30–32., 60–61. [*A továbbiakban: Bátaszék.*] Itt jegyezzük meg, hogy a könyv írói itt csak az alakvariációk közlését ill. a magyarázatok felsorolását kísérelték meg.
7. Höke, 1876. április 12. sz.
8. Békefi 29–30.
9. Koller III. 390.
10. Haas = Danielik Emlékkönyv II. 377.
11. Békefi 30.
12. Höke, 1869. 346., Höke, 1880. július 4. sz.
13. Bátky 235–237.
14. Zichy Okmánytár X. 457.; Békefi, 111.
15. Hazai Okmánytár VII. 138.
16. Árpád-kori Új Okmánytár IX. 102–103., X. 443., X. 457–458.; Lukcsics I. i. m. I. 210.
17. Békefi 109–111., *Történelmi Tár* 1896. 730.
18. Árpád-kori Új Okmánytár X. 420.; Karácsonyi i. m. 269. (Dl. 47 824); Anjou Okmánytár VII. 300.; Zichy Okmánytár II. 501–502.; Békefi 109–111.
19. Árpád-kori Új Okmánytár X. 457–458.
20. Zichy Okmánytár IV. 578–579.; Békefi 122.; Dl. 102 553; Tolna Megyei Levéltár, *Kammerer-hagyaték* (Cikádori Oklevelek, Dl. 45 673)
21. Zichy Okmánytár IV. 578–579.
22. Lukcsics I. i. m. 210. Minden valószínűség szerint azért nevezik magukat itt cikádoriaknak; mert az apátságnak ezt a megnevezését jobban ismerhették Rómában.
23. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opra Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.* [*A továbbiakban: Fejér.*] VII/3. 60., IX/6. 238.
24. Hazai Okmánytár VII. 138.
25. Fejér VII/2. 36.
26. Békefi Remig: Pásztó II. 255.
27. Hervay 85.
28. Hervay 86.
29. Például a pécsváradi konvent 1276-os oklevelében *Cikathor* (Árpád-kori Új Okmánytár IX. 163–164.) néven említi, vagy a szekszárdi konvent 1394-ben *Chykadornak* írja. (Hazai Okmánytár I. 285.)
30. *Cicador, Cikador, Cykador, Chicador, Chykador, Chikador, Zek, Zeek.* (Lásd a felsorolást.)
31. A példák felsorolását lásd az 5. oldalon.
32. Zichy Okmánytár I. 263.
33. Zsigmond-kori Okmánytár I. 285.

34. Fejér IX/4. 75.
35. Fejér III/2. 251.
36. Fejér III/1. 134, 139.
37. Monumenta Vaticana I/4. 196.
38. Collectio Hevenesiana 232–242.
39. Fejér III/1. 134–139. Érdekességként jegyezzük meg, hogy Csánkinak is feltűnt talán ez, s a *Sicodor* alakot emeli ki elsőként a névalakok közül. – Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897. III. 411. [A továbbiakban: Csánki.]
40. Zichy Okmánytár I. 263.
41. Monumenta Vaticana I/1. 300.
42. Collectio Hevenesiana 232–242.
43. Hőke, 1869. 346.
44. Koller III. 390.
45. Danielik Emlékkönyv II. 377.
46. Békefi 30.
47. Hermann Egyed: Bátaszék története (kézirat) 4. „...a székfa egykor tölgyfát jelentett. A szék tehát annyi mint tölgy. A Cikádor elnevezésben szereplő »cika« szó viszont szintén a »szék« szóból származik, s annyit jelentene, mint *torzsa, sarj, mag*, melyből a növény ered. A Cikádor elnevezés tehát a »cika« továbbképzése. A magyar helynevek közt egyetlen, de más növényekkel kapcsolatos társa van. Kaposvártól ÉNy-ra van ugyanis egy Somodor nevű község. Ennek a neve nyilván a sommal függ össze, képzése pedig egészen olyan, mint Cikádoré. Cikádor és Szék tehát végeredményben egyet jelentenek: tölgyfával benőtt területet. Így érthető, hogy Thuroczi krónikájában az apátság így szerepel: Cikádor, melyet a nép most Széknek szokott nevezni.”
48. Bátky 235–237.
49. Pesty 289.
50. Vö. Bátaszék, 23.
51. Hőke 1880. július 4. sz.
52. Bátky 135–137. Bátky feltételezéssel, de ehhez a szócsaláddhoz kapcsolódóan érzi Szekszárd és Szekcső nevében rejlő alakokat is.
53. Balázs János: Magyar deákság. Bp., 1980. 259. Itt jegyezzük meg, hogy Balázs e névalakokból vezeti le a székely népnév eredetét is.
54. Mészöly Gedeon: Székesfehérvár nevééről meg a Szikszó eredetéről. Nép és nyelv IV. 1–6. 25.
55. Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig = Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szekszárd, 1975. 27.
56. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Bp., 1988. 175.
57. Németh Béla: Baranya vármegye helynevei történeti és nyelvészeti szempontból összeállítva. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 235. sz. kézirat.
58. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 1976. III. 750.
59. Kálmán Béla: A nevek világa. Debrecen 1989. 140–141.
60. Vadas Ferenc: Szekszárd nevének eredete = Dunatáj V/1. Szekszárd, 1982. 50–57.

61. Tolna megyei földrajzi nevei. Szerk.: Végh József, Ördög Ferenc, Papp László. Bp., 1981. 501.
Vö. Pesty Frigyes helynévgyűjteményének adataival. Pesty, 282.
Kerek Székesi dűlő = a közte fekvő régen szikes, vizes most legelőnek használt kerek tóra dűl;
Hosszú Székesi dűlő = a végén végig létező régen szikes, vizes, most felszántott tótól nevezve így:
Két Székes közti dűlő = mert két székes, vizes, de ma már felszántott tavak között fekszik.
Itt jegyezzük meg, hogy ez a terület a középkorban a cikádori apátság birtoka volt, tehát Székhez tartozott. Nyék falu helye a római út mentén volt, s csak a török hódoltság idején költöztek a nyékiek a mocsaraktól védett szigetre.
62. Tolna megye földrajzi nevei, 482. Pestynél még egy *Székedága* alakkal is találkozhatunk. Pesty 311.
63. Szekszárd város történeti monográfiája. I. é. n. 44.
64. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963. 696. [A továbbiakban: Györffy.]
65. Békefi 99.
66. Györffy I. 300–301. Lásd: *Ezeek, Essek, Ezyk.*
67. Szamota István: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902. 900. [A továbbiakban: Szamota.]
Kiemeltünk néhány jellegzetes alakot: *Scekpotok, Zykrou, Zekpatak, Zekpathak, Saroszeek* – és Bátaszékre vonatkozik az 1411-ből idézett adata: „Eundo penes qluendam locum in loco Cicodoro wlgo Zarvaszeek vocato?”
68. Mészáros Balázs–Tóth Péter: A Dél-Dunántúl és a Balaton körüli vármegyék leírása = Somogyi Múzeumok Közleményei VII. Kaposvár, 1985. 117. (Forrása: Bombardi 1710-ben Bécsben megjelent Topographia című munkája.)
69. Ciszterciek. (Eszmény és valóság.) Bp., 1993. 475.
70. Szentgotthárd. Szombathely 1981. 39.
71. Valter Ilona: Ciszterci monostorok kutatása = Studia Comitatus, Szentendre, 17/1985. 571.
72. Szentgotthárd i. m. 39.
73. Korábban gondoltunk arra is, hogy talán ciszterci névadásnak megfelelően a német szerzetesek Cika-dorfnak, szikes vidéknek nevezték volna el monostorukat, ezt azonban semmi sem támasztja alá.
74. Szekszárd város történeti monográfiája i. m. 44. Vö. Szamota 899. (1095 – *Scequ*)
75. Koller III. 390.
76. Györffy II. 315.
77. Uo. 412.
78. Uo. III. 529.
79. Uo. III. 562.
80. Uo. III. 461.
81. Pannonhalmi Rendtörténet. Szerk.: Erdélyi László és Sörös Pongrác. VII. 49.
82. Györffy György: A „Iovagszent” uralkodása = Történelmi Szemle, 1977. 3–4. 554.
83. Magyar nyelv, 1931. 5–6. 215.
84. Tolna megye földrajzi nevei i. m. 469. (Szekszárd)
85. Uo. 473–476. (Öcsény)
86. Uo. 482. (Decs)

- 87. Uo. 494.: *Vat* = egykor mocsaras, ingoványos terület. *Vat* a *Bat* megfelelője, *b-v* hangváltással alakult. (Várdomb)
- 88. Uo. 486-498. (Sárpilis)
- 89. Uo. 504. (Alsónyék)
- 90. Uo. 516. (Báta)
- 91. Csánki II. 210.
- 92. Karl Nehring: Comitatus Bachiensis et Bodrogiensis. München, 1974.
- 93. Pais Dezső írása = Magyar nyelv, 1931. 5-6. 215.
- 94. Békefi 60.: „Battha Zek”.

Tolna

Hajdani vármegyéink

Tolna megye – közigazgatási szempontból – különös kegyeltje nemzeti történelmünknek, hiszen közel ezeréves fennállása során határváltoztatás viszonylag ritkán érte; napjainkban pedig nagyobb a területe (3703 km²), mint az elmúlt századokban (3546 km²). A Kelet-Dunántúl középső, déli részén húzódik. Keleten természetes határa a Duna, azontúl Bács-Kiskun megye terül el. Délen a Mecsek hegy-völgyein Baranyával határos; nyugaton a Kapos és Kis-Koppány folyócskákon túl Somogyország dimbes-dombos tájai következnek. Északon ma már csak Fejérrel van szomszédságban, régebbi határaitól alább emlékezünk meg.

Középkori határaihoz képest nyugaton Somogy, délen Baranya az évszázadok során nagyjából tíz kilométeres sávval terjeszkedett Tolna megye kárára. Északon a Sió mentén Veszprémmel volt határos. Fejér megye birtokai pedig átnyúltak a Duna-Tisza közére. Attól délre Bodrog megye húzódott. A Dunán inneni részekből szervezték meg a hatalmas Pest-Pilis-Solt-Kiskunt, amely Tolna testéből a Dunántúlon is kiragadott darabokat. Trianon csak annyiból érintette, hogy ezek a dunántúli részek visszakerültek Tolnához, amely révén területe 38 km²-rel növekedett. A Bajával szemközti Duna-part viszont Bács-Bodroghoz került. Az 1950. évi nagy átrendezés szintén nem érintette, ám három évtizeddel később Dombóvár somogyi és baranyai vonzáskörzetét a megyéhez csatolták.

A terület vízvilága roppant gazdag. A már a rómaiak által csatornásított folyóvizek közül a Koppány a Kaposba, amaz Simon-tornyánál a Sióba ömlik. Így haladnak dél

felé a velük párhuzamosan hömpölygő Sárvízzel egyetemben, hogy aztán a tuloknevelő Sióagárdnál egyesülve, és mindjárt kétfelé ágazva Mőzs alatt az Ó-Dunába, illetve Bátánál a Dunába ömöljenek. A megye kisebb hegyei, dombjai a Mecsekből nyúlnak észak felé – így északnyugatnak egészen a Balatonig a karádi csoportozat; míg keletnek a csodálatos venyigéket hátán hordó Szekszárdi-dombság. Leg-

magasabb pontja a Zengővel átellenben magasodó Ördög-kő (594 méter). A szelíd szekszárdi dombok legmagasabb hegye a maga háromszáz méterével az ittélők számára óriásinak tűnt, amint azt neve mutatja. A mai megyeszékhelytől északkelet felé sík, homokos vidék következik, ahol jóféle dohányféléket termesztenek. Ennek középpontja Fadd. A Duna mentén halászzattal, kereskedelemmel és hajóácsolással foglalkozó népes települések (Tolna, Dunaszentgyörgy, Paks, Dunaföldvár) sorjáznak észak felé. A Duna-szabályozás óta a folyam a településektől távolabb halad. Szekszárdtól délkeletre a Duna irányában, a Sárvíz mentén, a Sárköz húzódik, mindössze öt, ám annál csinosabb községével: Ócsény, Decs, Pilis, Nyék és Bába. A dombóvári járásban gabonát termesztenek, míg a dombosabb tájakon virágzó az állattenyésztés, különösen a bonyhádi marha (amely a svájci és magyar tehénfaj keresztezéséből állt elő), a szekszárdi méhészet és a szitvényi ménés nevezetes.

Már az őskorban benépesült e terület, erről a lengyeli telep tanúskodik, majd a bronzkorban még több lakott település jött

létre. Az első ismert népcsoport, a Kr. e. 6. században betelepülő kelták, akik fontos közvetítő szerepet töltek be a déli kultúrnépek felé. Ókori mindennapjaikat viszonylagos fejlettségben tengették, iparuk és mezőgazdaságuk volt, és a Regöly melletti fejlődési központban pénzt is vertek. Az Úr megtestesülése utáni 8. évben ide is megérkeztek a rómaiak. Három fontos országútjuk haladt keresztül a megyén, úgymint: *Acquincum-Mursa* (Eszék), *Sopianae-Brigetio*, *Sopianae-Arrabona*. Az utak mentén sűrűn lakott katonai állomások emelkedtek: *Alisca* (Szekszárd), *Alta Ripa* (Tolna) avagy *Lussonium* (Dunakömlöd). Néhány emberöltővel később a népvándorlások véres harcrai e vidéket is elérték. 444-ben Tolna körül verték meg először Attila hadai a régiókat. Hun, gót, gepida, avar majd frank uralom következett, végül az ezeregy száz éve bevonuló magyarság szállta meg a területet. A hagyomány úgy tartja, hogy Ete és Bojta fejedelmi személyek lettek ezen vidék első urai, hiszen Decs határában Etevár romjait találjuk.

Tolna vármegye, mint a dunántúli vármegyék többsége, a korai Árpád-korban, azon belül is vélhetőleg Szent István állam-szervező uralkodása alatt alakult ki. A megyeszervezet a római múltra épülő tolnai vár körül jött létre, ahol talán maga István is törvénykezett. Írásban először 1055-ben említetik, *Thelema* alakban, ami arra utal, hogy királyi vámszedő hely (telonum) lehetett. A várat régész ásója eddig nem lelte, írásos adat alig mutatkozik (ispánja 1193-ban jelenik meg először oklevélben), várispánságról, királyi várnépről mit sem tudunk – így a vár és a megye korai történetét illetően csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Az akkor még nyugat és dél felé nagyobb területű Tolna megye második világi központja – az egyházi szervezet kialakulásával párhuzamosan – a regölyi földvárra épült, csak egészen rövid ideig létezett, jóformán még az emléke sem maradt meg. Az Árpádok ked-

velték e vidéket, különösen I. Béla [1060–63], aki 1061-ben a szintén római köveken, *Alisca* helyén apátságot alapít, templomot emel –, és miután a dömösi kúria trónusa reáomlott, „...a saját Szögyszárdnak nevezett monostorában temetik el. Ugyanis kopasz volt és barna színű, miért is a monostorát kicsinyítéssel – mivel ő maga ilyen testalkatú volt – ekként hívatta” (Kézai). Az Anonymus nyomdokában szívesen etimologizáló Simon mester eme feltételezését a modern nyelvtörténet nemigen fogadja el. Valószínűbb, hogy a *szögyszár* (~sötétsárga, barnássárga) színnev volt, ebből *-d* képzővel személynév → helynév volt a fejlődés útja. Mindezt el kell hogy fogadjuk, ám, ha Béla volt a *szögyszár* (és Kézai éppen ezt írja róla), maga magát vagy mások őt hívták így, akkor nem lehetetlen, hogy a neki köszönhetően fejlődésnek indult település ezt a nevet megőrizte. (Különösen akkor, ha egyháza valóban *szögyszár* színű volt.) Az ő szekszárdi alapítása mindenesetre példaértékűnek bizonyult, mert a megyében (és környékén) az elkövetkezendő évszázadokban számtalan kolostort alapítottak (Grábóc [görög rítusú], Földvár, Bata, Cikádor, Madocsa, Ábrahám, Apar és Töttös). A szépen fejlődő Tolna az Árpád-kor végén az ország egyik legnépesebb vidéke volt. Az Anjouk új birtokosai, a Lackfiak a simontornyai, a Tamásiak a tamási, a Marczaliak a tolnai, a Zerechenek a kölesdi, a Dombaiak a dombóvári, míg a Rátold nemzetség utódai a paksi uradalmat nyerték el. (Paks nevében a Rátold nemzetség *Pakosi* ágának emlékét őrizte meg.) Az 1277-ben Simon alországbíró emelte Simontornyát a Lackfiak likvidálása után a Kanizsaiak kaparintották meg. 1424-ben Zsigmond „pénzügyminiszterével”, Pipo gróffal – akiről csak halálakor derült ki, hogy magánvagyonával kisebb sikerrel bánt, mint az ország kincstárával – Sárvárért elcserélték az uradalmat. Pipo (Filippo Scolari) szülőföldjéről, Toszkánából hívott építész, Manetto Ammannatinit, hogy újszülötű palotáját az

ozorai várban berendezze. A reneszánsz kényelmet csak rövid ideig élvezhette, mert már 1426-ban elhalálozott. Birtokát a nádor Garaiak örökölték. Ide, Simontornyára hozta mazóviai hercegféle menyecskéjét a Hunyadiakat csak távolról komáló nádorfi, László (utóbb 1447-től maga is nádor).

1441 első napjaiban a zirciek cikádori kolostora mellett vívta Hunyadi János a pályafutásában döntő jelentőségű csatát az Erzsébet özvegy királyné pártján álló Garai Lászlóval, aki tönkrevetve, csak hátsó felének mutatásával jutott el gyorsabban a menedéket nyújtó erdőségekbe. 1463-ban Mátyás, 1518-ban a szerencsétlen sorsú II. Lajos tartott országgyűlést a megye régi központjában. Az Igazságos 1468-ban is Tolnában időzött. Halála után, július 4-én Kölesd és Szabaton községek határában, a Csonthegy lábánál mérkőzött meg az országot kereső Corvin János és a nagy király jótéteményeiért ilyen hálátlanul fizető Kinizsi Pál és Báthori István. A csatát utóbbiak megnyerték, a hercegi kincseket megkaparintották. A Mohácsot követő napokban ugyanazon hegy túloldalán, Kajdacs mellett koppantott Zápo-lya a koronával sebtiben hazafelé iszkoló Perényi orrára, és kényszerítette a nagyurat saját oldalára.

A török 1526-ban már egyszer végigperzseltte ezt a földet, hogy aztán 1541-ben másfél évszázadra megkaparintsa. A megye a budai vilajet simontornyai szandzsákja lett, urai elmenekültek, a gazdaságok elenyésztek, a lakosságot rabláncra fűzték vagy északabbra húzódtak. 1686-ban Dél-Dunántúl felszabadításakor, Somogynak, Baranyának és Tolnáknak együttesen 3221 lakosa volt. Ebből 290 lakott Szekszárdon, 160 Tolnában, 278 Ozorán. A neoaquistica commissio új birtokviszonyokat állapít meg a megyében: a régi tulajdonosok közül csak a Daróczyak és a Szárayak térnek vissza. Királyi adományként jut örökbirtokhoz Tolnában a herceg Esterházy család (Ozora, Tamási, Dombóvár), a Vallis grófok (Tolna), a Styrum-Lymburg

grófok (Simontornya) és Sintzendorf gróf (Hőgyész). A Rákóczi-szabadságharc idején Béri Balogh és Vak Bottyán generálisok felségterülete e vidék. 1709–10-ben Heister és Schilling tábornokokkal hadakoznak elszántan. A kuruc háborúk után elenyésztek a sok tulajdonost látott várak. A nevével egykori tulajdonosára utaló Tamási (~Tamásé) 1777-ben romboltatott le. Korábban pusztult el Dombó, Döbrököz, Regöly, Pincehely és Simontornya, amelyeknek azóta csak romjaik szemlélik némán a lábaiknál elsuhanó gőz-, dízel- és villanyos paripákat.

1715-ben a megye tizenkét mezővárosában és harminchárom községében csak tizenháromezren laktak. A betelepítések előmozdítása érdekében 1725-ben Daróczy Ferenc alispán javaslatára elsőként Tolnában rendezték írásban az úrbéri kötelezettségeket. Egyre nagyobb számban érkezett a németajkú népesség a megye területére. Tolna, a középkori megyeszékhely – ahonnan a magyarok a „pogány” és a „farkas” zaklatásai miatt az erdőtől védett Bogviszlóra költöztek – egészen elnémetesedett. A megye összalakosságához képest arányuk meghaladta a 40 %-ot, de még a múlt század végén is 30 % fölött járt, és a magyarosító törekvések dacára, az első világháború után se esett sokkal az alá. Egyéb nációja a megyének alig akad. Ezernél is kevesebb szerb lakott a századfordulón egyetlen faluban, a megye közepén, Medinán; néhány száz szlovák és még kevesebb román. Feltűnő, hogy a nem magyarajkú lakosság kevés gondot fordított a hivatalos nyelv megtanulására: a századvégén csak 30 %-uk beszélt magyarul, és még két évtizeddel később is 40 % volt a magyarul nem tudók aránya. Feltűnő a nemesség több mint 10 %-os számaránya a II. József-kori összeírások idején. A népesség alakulását vizsgálva meglepetéssel fedezhetjük fel, hogy a megye a századfordulón érte el a csúcspontot, azután a további fejlődés nagyon lelassult:

1715	13 000
1767	100 000
1787	133 000
1840	197 881
1890	252 098
1920	263 112
1962	267 000

A kulturális intézmények közül feltétlenül kiemelkedik a Brunszvik Teréz által kezdeményezett és Festetics Leó költségén kivitelezett első Óvóképző Intézet Tolnán, és a hozzá tartozó gyakorló iskola. Az iskola igazgatója, Varga István, egyéb nagyszabású oktatási terveken is dolgozott, ezek azonban csak évtizedekkel később valósultak meg. Az első református kollégium még a török időkben Tolnán létesült, ám százévi működés után a professzorok a békésebb Kecskemétre költöztek. A megye négy hagyományos gimnáziuma közül a szekszárdi állami, a dombóvári római katolikus, a bonyhádi evangélikus, míg a gyönki református. Érdekes, hogy mind a bonyhádi, mind a gyönki más helyütt alapítottak: az előbbi Sárszentlőrincen, utóbbi Nagyszékelyen. Azaz a németajkú evangélikusok a vidék egyetlen színmagyar községében, míg a református magyarok német többségű községben alapították iskolájukat. Ne feledkezzünk meg a lengyeli Apponyi-kastély híres könyvtáráról és múzeumáról, amelyben a vidék kő-, bronz- és vaskori régészeti gyűjteményét rendezte be a tudós szekszárdi apát, Wosinszky Mór.

A megye újkori székhelye Szekszárd. Szép és kellemes város. A múlt században a Bezerédj Pál által alapított selyemhernyótenyésztő intézet vált – nem túlzunk – világhírűvé. Híres szülőtte Garay János, aki halhatatlanná tette a nagyot mondó obsitost. Hány Jánost. Érdekes, hogy a város népessége 1890 (14 325) és 1920 (14 025) között – miközben mezővárosból a rendezett tanácsú város rangot nyerte el – nemhogy nőtt volna, hanem csökkent. Azóta, elsősorban a falusi lakosság bevándorlásával, a népesség nagy-

arányú növekedésnek indult, és manapság már meghaladja a negyvenezretet.

A Bonyhádhöz közeli Börzsönyön tanítóskodott a híres Perczel családnál nagy költőnk, Vörösmarty Mihály. Ő nagy hatást gyakorolt a később kissé terhelt agyú honvédtábornokra és bátyjaira; őreá pedig azok nővére, Etelka, aki iránt még évekig érzett szívében heves lángérményt. A bátor szabadsághős és a tolnai népfelkelők 1848. október elején a Jelačić utasítására meginduló Roth és Philippovich hadát készítette Ozoránál fegyverletételre.

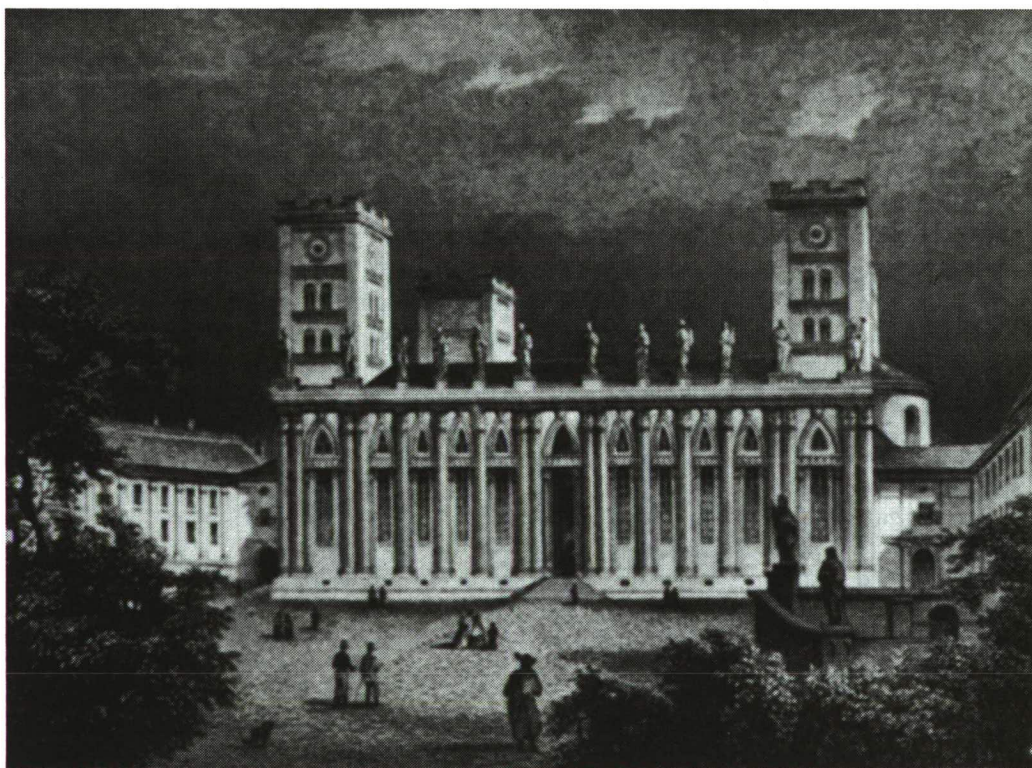
A dualizmus korában Tolna megyében is kiépültek azok a vasúti fővonalak, amelyek aztán a gazdasági fejlődés motorjainak bizonyultak. Bár a Duna, az Alföld és az adriai tengerpart összeköttetésében Tolna is részt kívánt, ez végül délebbre, Zombor–Eszék–Villány útvonalon épült meg. 1872-ben a Duna–Drávai Vasút végre megnyitotta átlós fővonalát. Bátaszéktől a Mecsek lábainál haladt Dombóvár (65 km), majd Somogy megyében Kaposvár, Somogyszob, Csurgó útirányon át Zákány végállomáson csatlakozott a Déli Vasút kanizsa–barcsi vonalához. A Budapest–Pécsi Vasút 1881-ben nyert engedélyt fővonalának megépítésére. Ennek hírére a Tolna megyei vasútpártoló csoport Perczel Dezső vezetésével egy tolnai szárnyvonal ötletével keresték meg a pécsieket. 1882-ben elkészült a fővonal, amely Simontornyánál ért a megye területére, és 62 km megtétele után a dombóvári csomópontban tért át Baranyába. Egy évvel később elkészült a szárnyvonal, amely Rétszilasnál ágazott el, Bikácsnál ért a megyébe (bár ez a nagyközség még megállóhelyet sem kapott), és egészen a megyeszékhelyig haladt. A Duna–Drávai Vasutat 1884-ben, a pécs-szekszárdit öt évvel később Baross államosította. Az elkövetkezendő évtizedekben néhány szárnyvonalal a közlekedési hálózat kiépült, ezek közül az 1897-ben megépült Szekszárd–Bátaszék és az 1909-ben megnyitott Bátaszék–Baja vonal – a hatalmas Duna-

hiddal – érdemel külön figyelmet. Az északi Duna-vidék 1896-ban nyert vasutat Pentele, Pusztaszabolcs felé.

Mindazonáltal a dicső és érdemes múltnak – közel sem csupán a vasutak terén – csak a nyomait találhatjuk napjainkban. Rossz utak, zötyögő vonatok, teletömött kocsmák és italboltok, a falakról mállik a vakolat. „Toronya” a tényleges földrajzi távolságnál egy kicsit mindig messzebb esett

az ország centrumaitól. Nyomott, deklasszálódott, őspatkány korunkban, amelyben fennhéjázik a slepp és éhen döglük a becsület. rengeteg józan lélek, kitartás és akarat erő szükséges, hogy Wosinszky, a Perczelek, Babits és Illyés szülőföldjén a múlthoz hasonlóan tisztességes legyen a jövőendő.

Nagy Tamás

Ez a pécsi székesegyházzal az 1850-es években készített acélmetszet még a Pollack-féle romantikus-neogótikus átépítés (1805–32) utáni állapotában mutatja a templomot. 1882–91 között Schmidt Frigyes bécsi építész neoromán stílusban nagyarányú felújítást végzett. Az azóta változatlan állapotát ismerve, ezzel a régi arculatával nehezen azonosítható.

Hátizsákkal a Mecsekben

A tavalyi felejthetetlen zempléni túrát idén a Mecsekben próbálta felülmúlni a baráti társaság. Július 25-én kora hajnalban indultunk vonattal Tatabányáról. Budapesten majd Dombóváron szálltunk át, és Kárász községen keresztül értük el a hegység északi részét.

A Dunántúl délkeleti részén emelkedik az üledékes eredetű kőzetekből felépített Mecsek. Hatszáz négyzetkilométernyi terület keletről a Gerecsi-hát, délről a Pécsi-síkság, nyugatról a Somgyi-dombság, északról a Zselicség határolja. Öt- hatszáz méteres csúcsaival a Mecsek nem különösebben magas hegység, mégis, roppant bércként emelkedik síkvidéki környezete fölé. E nagy szintkülönbség miatt a Budapest-Pécs vasút két hosszú alagúton, míg a hatos út két viadukton halad át a hegységen.

Az ürgének szomja okozta a vesztét

Trákok, majd illírek laktak ezen a területen a bronz- és vaskorban; utóbbi nép építette Pécestől északra a Jakab-hegyi földvárat. Az illíreket mai Franciaország területéről érkezett kelták váltották fel, akik jelentős gazdasági és kereskedelmi életet folytattak. Krisztus születése után kilenc évvel a rómaiak elfoglalták a Dunántúlt, és ez provincia lett a birodalom északkeleti határa. A jelentős utak metszéspontjában fejlődött kolóniává *Sopiana* (ezért Szopi!), a mai Pécs belvárosának délnyugati részén. A barbár támadások veszélye miatt Pannóniának két központja volt; a katonai *Aquincum* és a közigazgatási, kulturális és gazdasági centrum – *Sopiane*. A rómaiak négy évszázados uralmát féltucat barbár nép, majd az avarok korszaka követte. A honfoglalás után ez a vidék a Botond törzs birtokába került. Szent István alapította a pécsi püspökséget, amelynek első *pispeke* Bonipertus volt. A városban már az Árpád-korban vélhetőleg öt templomot (egyházat) emeltek, erre a település középkori latin (*Quinque Aeclesiae*), német (*Fünfkirchen*) és szláv átvételből kialakult magyar nevéből következtethetünk. A tatárjárás következményeként, Pécs és Pécsvárad után, a Mecsekben is számos kővár épült. I. (Nagy) Lajos [1342–82] Bonipertus egyházi iskoláját 1367-ben egyetemmé bővítette. (Magyar-

ország első egyetemi városa 1923-ban – Trianon után, a pozsonyi egyetem ideköltözésével – lett újra felsőoktatási központ.) A város középkori virágkorát Janus Pannonius (1434–72) püspöksége idején érte el. A török hódítás két évszázada után a Mecsek szinte teljesen elnéptelenedett. A lakatlan vidékre a XVIII. században német telepesek érkeztek, és mivel egy többen éltek, egészen a századfordulóig nem asszimilálódtak.

Amikor Kárász–Köblény vasúti megállóhelyről elindultunk a község felé, nem véletlenül támadt az az érzésünk, hogy a világ végén járunk. Keskeny és göröngyös volt az út, és öt kilométeren át egy teremtett lélekkel sem találkoztunk. Hátizsákkal, sátorostul baktatni déli hőségben – elsősztályú önkínzás.

Két órával később megérkeztünk Magyarereggyre. Egy csinos fogadó udvarán a tölgyek hús árnyéka hívogatott. Volt, aki megpihent, volt, aki itt indult igazán formába... A Völgység-patak mentén észak-déli irányban épült hosszú, egyutcás falucska legfőbb nevezetessége a déli hegytetőn emelkedő Mára-vár, amelyet azonban csak a község magasabb pontjairól láthatni. Természetesen nekünk is ez volt aznapi úticélunk, de előtte lehűtöttük felforrósodott hangulatunkat a közeli strandfürdő kicsi, ám annál népe-sebb medencéjében.

Mély, sötét erdőben kényelmes és szép turistaút vezetett fel a várhoz. A fák lombkoronája eltakarta a várva várt látványosságot, így a máig irtatlan kőfalakat csak a csúcs alatti tisztrásról pillantottuk meg. Mivel már erősen sötétedett, felvertük sátrainkat, és óvatos tábornász mellett költöttük el szerény vacsoránkat a magyar konzervipar halhatatlan dicsőségére... Másnap reggel sátorbontás után a vár meghódítására indultunk. Végül török módszerrel, „jó pénzért” vettük be a várat.

Ez a vár is, amint hazánkban rengeteg, a tatárjárás tapasztalatain okulva, a XIII. század második felében épült. 1316-ban Károly Róbert Bogár István részére adott ki adománylevelet, és ebben megerősítette – többek között – *Castrum Mare* birtokában. Később az egymás ellen harcoló Gunyafi, Becsei Töttös és Vesszős család birtokolta. A viszonyok csak 1505-ben rendeződtek, amikor Máré vára a Várday család birtokába jutott. A tulajdonos Várday István azonban méltóztatott a mohácsi csatában elhalálozni, így a vár akadálytalanul jutott a török kezébe. A hős Zrínyi ugyan 1561-ben visszafoglalta és a Várdayaknak visszaadta, de még ebben a században löporrobannás következtében megsérült, és amúgy sem számottevő hadi jelentőségét elvesztette. A műemléki felügyelet az 1950-es évek végén feltárta, konzerválta, és a belső épületekben állandó helytörténeti és a Mecsek élővilágát bemutató kiállítást, valamint turistaszállót rendezett be.

Maré vára ötszög alakú, falai általában két méter vastagságúak. Az északi oldalon palánkfal, a déli oldalon az egyetlen bástya, a keleti bejáratnál pedig örfülke védte.

A vár és a kiállítás megtekintése után, málháinkat hátunkra aggatva, elindultunk Óbányára. A tikkasztó hőség ellenére kellemes volt az út, amelyen számtalan kút (forrás) állított meg bennünket egy-egy kóstolóra. (A Mecsek rengeteg jó vízű forrással büszkélkedik.) A turistaút szépen nyomon követhető, nagyobb szintkülönbség sem lassí-

totta tempónkat. Az egyik patak hidjáról, odaérkezésünket észlelvén, egy gyönyörű sólyom emelkedett a magasba, és sértett vijjogással lebegett alább a völgybe. A hídon aztán tízóraiját is megpillantottuk: egy elég megviselt állapotban lévő ürgét. Az állatka vélhetőleg szomjúhozott, sietett a patakhoz, a ragadozó pedig ott várt leendő áldozatára.

A boltot zárva találtuk, tehát még nem volt két óra, és már megérkeztünk az egykor németajkú mészégetők, fazekasok és bográrok lakta településre, a mai csinos üdülőfaluba – Óbányára. „Kenyérért, tejért és dohányért kivártuk a sort”, majd a kései ebédet követően a társaság vállalkozó szellemű része az országúton továbbindult Mecseknádadsra. Nagyon kevés maradt a nádasdi várból, amely a falu és a hatos út fölél magasodó *Slossbergen* épült. Magát a XIII. századi kővárat egy sokkal korábbi (valószínűleg frank) földvár maradványaira építették. Tekintélyes méretű erődítmény lehetett, hossza 205, legnagyobb szélessége 36 méter, három méteres falakkal. Nem túl ismert, ezért nem túl érdekes történeténél sokkal érdekesebb az a *Szentek Legendájában* olvasható részlet, mely szerint 1022-ben két angol herceg érkezett Magyarországra, akik egyike elnyerte Szent István lányának kezét. Ebből a frigyből született – a legenda szerint a nádasdi várban – Szent Margit, Skócia királynője.

Sötétedett már, mire visszaértünk Óbányára. A pisztrángos tavak melletti sportpályán csaptuk fel tanyánkat. A társaság korán nyugovóra tért, hisz a másnapra tervezett út (a Mecsek legmagasabb csúcsán, a Zengőn keresztül Pécsváradra) a túra legnehezebb teljesítményének ígérkezett.

A pénzsóvár anyja és az Irgalmatlan nővérek

A Zengő nevének etimológiáját egy szomorú mesével magyarázza az itteni szájhagyomány. Persze „egyszer volt, hol nem volt”, valamelyik kis mecseki faluban élt egy

fiatal pár. Az áldás megérkezett, az apa megbetegedett, oszt meghalt, az ifjú anya magára maradt kicsinyével. Iszonyúan nélkülözött. Vasárnap reggel, a templomból kijövet, az angyal megsúgta neki, hogy egy hét múlva menjen ahhoz a hegyhez, amelynek a gyomrában mindenki egy kincsekkel teli barlangot gyanít, de ahol még nem járt senki. És lőn... A mise véget ért, a fiatalasszony, kicsinyével a karján, elindult. A hegy egyik sziklájánál várta az angyal. A szikla szétnyílt, a barlangban fénylett az arany. Az asszonyka már elindult befelé, de az angyal figyelmeztette, hogy ha a barlangból kijön, visszamenni már nem tud, csak egyszer szedheti meg magát.

Ám győzött a női kapzsiság! Kezében a sok kincssel, az anya nem tudta felemelni a fiát. Gondolta, kidobja a kincset, és visszamegy még egy kevésért. Ám amint az arany a földre esett, a sziklakapu a háta mögött csukódott össze... A szerencsétlen asszony még később is többször visszament a sziklához, de soha többé nem kapta vissza fiacskáját. Félőriútan bolyongott viskója és a hegy között a megváltó halálig. A fák, az erdők pedig mérhetetlen fájdalmát visszhangozták. Ezért zeng a Zengő. Ha a szél belekap az ágakba, még ma is azt mondogatják, hogy az anya keresi kisgyermekét.

Szerdán reggel borús, párás reggelre ébredtünk, lógott az eső lába. A tervezettnél több idő telt el a sátorbontással, reggelivel. A jókora késésnek köszönhetően, mire végre elindultunk, az idő megjavult.

A kék jelzésen haladtunk Kisújbánya felé, annak a hegynek a völgyében, melynek tegnap az oldalán ereszkedtünk le Óbányára. Későbbi tapasztalataink alapján kijelenthetjük, hogy ez a három kilométeres szakasz volt utunk legszebb része. A bő vízü patakot – a köveken egyensúlyozva – hol jobbról, hol balról kerülgettük, az öles sziklákon moha zöldellett. A természet pompáját szemlélő vándorokat Kisújbánya lepusztult házai, elgazosodott kertjei térítették vissza a megszokott huszadik századvégi kerékvágásba.

Embert próbáló szuszogó után magas fennsíkra értünk, kilométeres körzetben jó munkát végzett az erdőgazdaság. Schol egy árnyékot adó fa, rézi a zeniten, a tarkónk égett; a Zengő sokkal messzibbnek tűnt. Jócskán elmúlt dél, mire Püspökszentlászlóra érkeztünk.

A Pécsváradtól északnyugatra, a Zengő túl oldalán alapított bencés perjelséget először a tolnai Máza XIII. századi határjárásában említik. A XVIII. század végén barokk modorban épült kastélyt a múlt század óta a pécsi püspök használta, nyári üdülőhelyként. Parkjában a század elején gyönyörű arborétumot alakítottak ki. A kastély a „nehéz időkben” a rendjüket veszített apácák számára idősek otthonává, 1956 után néhány hónapra Mindszenty József hercegprímás menedékhelyévé vált. A nővérek azóta itt, az erdők mélyén, távol a világtól, élnek csendes napjait, bár sok testvérük – a kicsiny temető azonos fejfáiból következtetve – már megtért teremtőjéhez. Gondnoknőjük kedvesen fogadott bennünket, a kápolnát és a délszaki virágokat külön figyelmünkbe ajánlotta.

Sajnos, mára csak nagyon kevés maradt az arborétum nevezetes szépségeiből. A kerti tavacskát, amelyen pár évtizede még tavirozás pompáztak, belepte a békanyál. A növények nevét és származási helyét feltüntető táblák alig látszottak ki a kaszálatlan fű alól, de felesleges lett volna a latin nevet betűznünk, mert maga a növény gyakran hiányzott mögüle. A park hajdani esti világítására csak a bitóként sorjázó rozsdás vasoszlopokból következtethettünk.

Régesrég elmúlt dél, megéhezett a társaság. Letelepeltünk a teraszon, lassan körbeért a konzervnyitó... És ekkor ránszakadt a mennykű...

Az egyik korhadt keretű ablak kivágódott az emeleten, majd egy ásatag vén perszóna rikoltott felénk, hogy *„azonnal hordják el innen az irhjukat (így!), mert ez nem turistaszálló, hanem idősek otthona”*.

Tulajdonképpen igaza volt. Csak a modor... Mit lehetett tenni?! Kisértőtünk a kapun és letelepedtünk a kápolna előtt, isten szent ege alatt – terítők az anyaföld.

Félóra múlva nekivágtunk az út legnehezebb részének. Nem zengett semmi, teljes szélcsendben kapaszkodtunk felfelé, embertelen volt a meredély. Az utolsó ötszáz métert valami félóra alatt daráltuk le, mire végre megpillantottuk Miklós vitéz várának maradványait és a betonhenger-kilátót.

Megmásztuk a Zengőt.

Miklós vitéz vára kicsiny, teljesen jelentéketelen erősség lehetett, meg sem említi a történelem. Se építésének, se pusztulásának idejét, de még a névadó birtokos személyét sem ismerjük. Nyolc-, tíz méter átmérőjű tornyának alapfalait és az ezt övező árok helyét fedezheti fel a figyelmes szemlélő.

A kilátóból tiszta időben gyönyörű, teljes panoráma tárul az utazó elé. A hegy lábánál Pécsvárad és Hosszúhetény, délnyugatra Pécs és a Misina-tető, nyugatra pedig Komló épületei látszanak. A tapasztalt turista tudja, hogy lejtőn lefelé gyakran rosszabb, mint felfelé... No, nem mintha visszakíváncoltunk volna, de mire Pécsváradra értünk, az aznapi húsz kilométer minden lépése ott fásult a térdünkben.

A „Mons Ferreus” (Vashegy, amit a Zengővel azonosíthatunk) lábánál 1015-ben Szent István alapított bencés apátságot. Ide telepedett le a lengyel meserítzi kolostor apátja, Ascherik, aki a királyi koronáért járt Rómában. A vár és az apátság a XII. században leégett. Egy évszázaddal később érte el legnagyobb történelmi jelentőségét: a váradi apát a királyi tanács tagja volt, míg a város két hetivásárt tarthatott: vasárnap és szerdán. 1357-ben Jordán apát palotát építtetett, majd utódja, Csöméni Imre külsőtornyos várat emelt. A török veszély hírére, mivel megerősítésére nem volt pénz, a várat – Martinuzzi Fráter utasítására – felrobbantották. Az épület mai formáját egy későbbi

tulajdonos, Zinzendorff Konrád kölni érsek 1729-ben elrendelt építkezése után nyerte el.

Csöndes hétköznapját mutatta a kisváros. A vármúzeum megtekintése után sürgősen egy nyitva tartó élelmiszerbolt után néztünk. „Üzemanagtöltés” után újabb három kilométer következett a Dombay tóhoz; ebben a mesterséges pocsolyában frissült fel a „Fürdeni tilos!” táblákra fittyet hányó társaság.

Csütörtökön reggel vonattal utaztunk Pécsre. A személyvonatra várva, a vasútbarát döbönt csodálattal szemlélte a Diósgyőrött 1909-ben gyártott, mai napig fővágányban fekvő síneket. Hogy az M 43 sorozatú „ipari hulladék” milyen tempóban haladt rajta, azt gondolom, nem kell részleteznem. Háromnegyed óra alatt ledarálta a huszonhárom kilométert.

Kényelmetlen érzés az utolsó két nap eseménytelenségét ismertetnem, az előző három sok érdekessége után. Pécssett a kibírhatatlan hőség szegte kedvünket, a szokásos múzeumok (Csontváry, Zsolnay) megtekintését követően a meleg elől a társaság egyik fele egy hangulatos pince borozóba, másik része a székesegyházba menekült. Utóbbiak szerencséjére éppen a zenei fesztivál zárókoncertjének főpróbáját tartották, Johannes Brahms Rekviemjének monumentális akkordjai töltötték be a szent csarnokot. Délután a Misina-tető TV-tornyaról visszaneztünk az eddig megtett útra, miközben a nyugati égbolton, amerre továbbindultunk, egyre sötétebb felhők tornyosultak. Zivatarban és jégesőben túljutottunk a Kis- és Nagy-Tubes hegyeken, majd az eső utáni párában naplementekor érkezünk Orfűre.

A pénteki napot eredetileg pihenőnek szántuk, a szombat hajnali hazautazás előtt, de az orfői Kis tó vízszínét, a strandfürdő árfekvését tapasztalva, terveinkben csalakoznunk kellett. Akkor még megdöböntő nyolcvan forintos diákbelpőt fizettünk egy olyan strandon, ahol jó érzésű ember nem teszi be a lábát a vízbe. Pedig ellentétben a

pécsváradi Dombay tóval, itt a fürdözést senki sem tiltotta. Az Orfűből kiábrándult turisták az árnyékban vegetáltak, míg jelen sorok szerzője a Pécsi tó túlsó partjára zarándokolt, Tekerés községbe, hogy megkeresse dédnagyapja, Hegyháti Alajos – Gánton, Kecskéden, később Környén tanító pedagógus – szülőházát. Mivel ekkorra anyagi kondíciónk is rendkívül megromlott, Abaligetre gyalogoltunk, és a késő délutáni személyvonattal hazaindultunk.

Július 25–29. között a Mecsekben gyalogszerrel összesen hatvannyolc kilométert túrázott (a képen balról jobbra): *Németh Ildikó, Magyarits Katalin, Salló Hajnalka* (plusz Fila kutya – a képről hiányoznak), *Fekete Balázs, Hegyi Csaba, Jancsák Csaba, Simó Balázs, Pataki Gábor, Wernsdörfer László, Dienes Jenő* és

Nagy Tamás

A síksági indiánokról...

Beszélgetések

A IV. Béla-kör munkához fogott a tanév kezdetével: előadásorozatot szervezett. Az első – szeptember 27-i – előadás meghívottja Nagy Imre művészettörténész volt, aki Síksági indiánok címmel történeti, művészettörténeti beszámolót tartott. Mit kell tennie annak, aki ma indiánokkal akar foglalkozni, és az őt érdeklő témában elmélyült kutatásokat akar folytatni? Milyen ma a rezervátumban élő indiánok élete, érzelmvilága? Többek között ezekre a kérdésekre voltam kíváncsi amikor beszélgetést kértem az előadótól...

Belvedere Meridionale: – *Szeretném megkérni, hogy néhány mondatban mutakozzon be: iskolaévei, jelenlegi foglalkozása, munkahelye...*

Nagy Imre: – A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán végeztem 1979-ben, földrajz–rajz szakon. A főiskola elvégzése után a Somogyi Könyvtárban dolgoztam 2 évig, majd több mindennel próbálkoztam.

B. M.: – *Például?*

N. I.: – Voltam óraadó a Tömörkény István Gimnáziumban, ahol művészettörténetet tanítottam. Dolgoztam díszletfestőként a „szabadtérin”, voltam éjjeliőr, és szellemi szabadfoglalkozású. Ekkor készítettem az *Indiánok* című könyvet, mely a síksági indiánok anyagi kultúrájának ismeretterjesztő szintű bemutatása. A Múzsák Könyvkiadó Kaptár-sorozatában jelent meg 1984-ben. Ugyanebben az évben kerültem a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumba, mint segédmuzeológus. Mivel művészettörténeti munkakörben alkalmaztak, kívánatos volt a szakirányú végzettség megszerzése. Nyolcvannégy júniusában sikerrel felvételiztem az ELTE művészettörténet szakára, és az elkövetkező öt évben egyéni levelezőként elvégeztem az egyetemet. 1989-ben diplomáztam, 1991-ben pedig a Tornyai János Múzeum igazgatója lettem.

B. M.: – *Mióta érdeklődik az észak-amerikai indián kultúrák iránt?*

N. I.: – Érdeklődésem természetesen a gyermekkorban gyökerezik. Már általános iskolás koromban hosszú órákat töltöttem a könyvtárban és angol nyelvű lexikonokból

jegyzeteltem ki az indián törzsek neveit. Több jegyzetfüzetem volt ezek nyilvántartására. A középiskola közepe táján volt egy időszakom, amikor ezt az egészet gyerekes dolognak tartottam, és mindent kihajigáltam. A téma azonban csak nem hagyott nyugodni, és a főiskolás évek alatt komoly nekiveselkedéssel fogtam a Magyarországon fellelhető szakirodalom megismerésének.

B. M.: – *A főiskolai szakdolgozatát is az indiánokról írta?*

N. I.: – Természetesen. A síksági indián művészet volt a témája.

B. M.: – *A komolyabb kutatásokat tehát a főiskolán kezdte, de hogyan folytatta, milyen keretek között?*

N. I.: – Mint említettem, érdeklődésem a síksági indián kultúrára koncentrált. Művészettörténeti tanulmányaim alatt már körvonalazódott előttem egyfajta kutatási program, mely e kulturális terület törzseinek művészeti alkotásait dolgozná fel. A síksági indiánok festett bőrpajzsai a múzeumokban és magángyűjteményekben lappangó tárgyak egyik legizgalmasabb csoportját jelentik. Ezen jel-együtteseket alkotó festések jelentéséről szinte semmit nem lehet a szakirodalomból megtudni. Ez mindig elégedetlenséggel, és „szakmai kíváncsisággal” töltött el, így fordult érdeklődésem a pajzsok felé. 1988 őszén a bécsi Museum für Völkerkunde észak-amerikai indián anyagában kutattam. A gyűjtemény kurátora akkor Christian Feest kiváló kutató volt. Ekkor Christian meghívott az általa szervezett 10. American Indian Workshop-ra előadni. El-

jött az ideje, hogy rendszerezem a saját törzs pajzsairól kialakult elképzeléseimet és meglátásaimat. Pajzsfestés-tipológia: ezzel a témával szerepeltem tehát 1989 tavaszán a bécsi konferencián. 1990-ben meghívást kaptam egy Santa Fé-ben (Új-Mexikó) rendezett – siksági indián művészettel foglalkozó – konferenciára. Az 1990-es londoni, és az 1992-es sevillai előadásaim után, 1993 tavaszán Párizsban a 14. American Indian Workshop-on jelentkeztem újra a pajzskutatásommal. Ekkor a tipologizálás utáni logikus lépést jelentő ikonográfiai elemzés volt az előadásom témája. 1993 októberétől 1994 áprilisáig tartó féléves ösztöndíjat (ún. Predoctoral Fellowship-et) nyertem a washingtoni Smithsonian Institution-ba.

B. M.: – *Hogyan juthat hozzá az ember egy ilyen lehetőséghez?*

N. I.: – Mindenekelőtt ismerni kell a Smithsonian ösztöndíj lehetőségeit. Az intézet ösztöndíjhivatala minden érdeklődőnek megküldi a szükséges dokumentumokat.

B. M.: – *Milyen eredménnyel zárult az amerikai kutatása?*

N. I.: – Az eredményére pillanatnyilag még várni kell. Jelenleg dolgozom a doktori disszertációmon, mely a saját pajzsok lehetőség szerinti teljes művészetetnológiai feldolgozása lesz.

B. M.: – *Eddig múzeumokban és magángyűjteményekben kutatott. Nem gondolt arra, hogy a sajátjuk között is eltölt némi időt?*

N. I.: – Természetesen terveim között szerepelt egy oklahomai látogatás, de saját-kutató kísérőm, John Moore '93 szeptemberében átment a floridai egyetemre, így ez a terv füstbe ment. Persze, oda lehet menni, hogy „Helló, körül akarok nézni”, de nem biztos, hogy tárt karokkal fogadják az embert. Elegendő van a lelkes indián rajongókból, a kutatókból és mindenkiből, aki az ő rovásukra akar érvényesülni.

B. M.: – *Hogyan élnek ma a sajátjuk?*

N. I.: – Mielőtt a kérdésre válaszolnék, érdemes megjegyezni, hogy ma az Egyesült Államokban az indiánok rendelkeznek a legalacsonyabb jövedelemmel. Lényegesen rosszabb a helyzetük, mint a feketéknek, vagy a puerto-ricóiaknak. A rezervátumokban nincs munkalehetőség, a fiatalok számára nincs perspektíva, és bármennyire is meglepő a környező fehér lakosság körében rendkívül erős a fajgvölölet. Egy olyan történettel szeretném ezt illusztrálni, amely kinttartózkodásom alatt történt: egy fél-sajenn, fél-arapaho középiskolás fiú stoppal akart hazajutni szünidőben a szüleihez. Az indulást követő napon átlőtt koponyával találtak rá egy oklahomai folyócska partján. A karjára filctollal kétszer is rá volt írva egy betű- és számkombináció. Kiderült, hogy ez egy autó rendszáma. Megtalálták az autót és elfogták a gyilkosokat is. Három környékbeli fehér fiú tette. Felvették a srácot, útközben besöröztek. Az indián fiú érezhette, hogy baj lesz – bizonyára ezért írta kétszer is a karjára az autó rendszámát. Sörözés után alkalmas helyen megálltak, lementek a folyópartra és közvetlen közelről fejbe lőtték a srácot. Mert indián volt.

B. M.: – *A fiúért nem álltak bosszút indián rokonai?*

N. I.: – Nem. Ez már nem az a Vadnyugat, ami száz éve volt. A három gyilkos egy-egy év felfüggesztettet kapott.

B. M.: – *Hol élnek ma a sajátjuk, és mennyien vannak?*

N. I.: – A sajátjuk száma hat-hétezer között lehet. Az Egyesült Államok Montana államában él a törzs északi része. Otthonuk még valódi rezervátum: a Tongue River Northern Cheyenne Reservation. A déli sajátjuk Oklahomában élnek az állam középső részén, az egykori rezervátum területén. A rezervátum határait azonban az 1933-as Dawes Allotement Act eredményeképpen felszámolták, a területet felparcellázták, így a sajátjuk tanyabokrokban éltek, fehér telepeseiktől körülveve. A fiatalok közül sokan a

nagyvárosokban próbálnak szerencsét. A keleti - vagy nyugati - partvidéken a nagyvárosokban nem olyan nyílt a fajgyűlölet, mint a Középnjugaton, és a munkalehetőség is nagyobb.

B. M.: – *Közhely, hogy az Amerikai Egvesült Államok a népek olvasztó tégelye. Az indiánokat mennyire fenyegeti ma a beolvadás veszélye?*

N. I.: – Amerikában már felismerték azt, hogy az „american dream” ideája mellett a „melting pot” ideájával is le kell számolni. Ma a faji kisebbségek éppenhogy az önálló identitás megőrzését, a hagyományok továbbvitelét tekintik célnak ez az indiánokra is érvényes. Az indiánok az ország egy százalékát alig kitevő(!), legalacsonyabb jövedelmi szintű népesség. De fiatal militáns indián ügyvédek, jogászok és történészek hallatni tudják a hangjukat bizonyos kérdésekben. Ennek az új, politikai harcnak egyik megnyilvánulási formája az, amit a *Repatriation Act* (Visszahonosítási törvény) következtében most vívnak. A visszahonosítás keretében az indián közösségek visszaigényelhetik az azonosítható emberi maradványokat, és a közösség tulajdonát képező szent tárgyakat. A törvény következtében néha meglehetősen abszurd helyzet állhat elő.

B. M.: – *Az indiánok esetében törzsekről, vagy nemzetekről beszélhetünk-e?*

N. I.: – Európai szemléletünk következménye, hogy törzsekként emlegetjük őket. Ők magukat mindig is nemzetnek tartották. A szemléletváltást nagyon jól példázza Kevin Costner új, indiánokról szóló dokumentumfilm sorozata, az Ötszáz nemzet.

B. M.: – *A ma élő indiánok gondolkodásmódját, világképét hogyan jellemezné?*

N. I.: – Ha lehet tartózkodnék ennek a kérdésnek a megválaszolásától. Először is, nem vagyok indián, másodsorban az indiánok tiltakoznának a leghatározottabban, hogy egy „kivülálló” kezdjen olyan bizalmas, magánjellegű témáról beszélni, mint a világkép.

Minden vallási életükkel, hiedelmeikkel kapcsolatos elképzelés magánszférának minősül. Ennek a tudásnak az ismerete és használata azok privilégiuma, akik megálmodták, vagy megfelelő módon megvásárolták e tanításokat.

B. M.: – *Magyarul jelentek-e meg indián témájú írásai?*

N. I.: – Csak a már említett Indiánok című könyv, illetve egy fordítás. George B. Grinnell „Amikor bölényeket hajszoltunk” című kisregényének fordítását a Kincskereső című gyermek irodalmi lap közölte le 1981–82-ben.

B. M.: – *Nem gondolt arra, hogy magyarul is megjelenteti a cikkeit?*

N. I.: – Nem. Az az érzésem, nagyon kevés ember érdeklődésére tarthatna számot egy-egy ilyen rész tanulmány.

B. M.: – *Én viszont úgy veszem észre, egyre több embert érdekel a téma, ám magyarul nagyon kevés ilyen tematikájú mű található.*

N. I.: – Hm... Egy idegen kultúra megismerését alázattal kell kezdeni. Ez az alázat abban is meg kell nyilvánuljon, hogy az ember vállalja egy vagy több idegen nyelv megismerését, annak érdekében, hogy teljesebb és hitelesebb képet kapjon a megismerni kívánt kultúráról. A másik követelmény, hogy a számára új világot mélymerüléssel próbálja megismerni. Amennyiben kellő alázattal közelít az ember a témájához, akkor kezd el az információ áramlani feléje. Nagyon sok ember nekiugrik egy-egy témának, megpróbál „bevenni” egy-egy távoli kultúrát s ha az, amit talál, nem felel meg az általa kialakított képnek, szabadjára engedi a képzeletét. Információmorszákból létrehoz egy sosem volt világot. Ezért vagyok óvatos az indiánok iránti túlzott érdeklődéssel szemben.

B. M.: – *A saját kultúrában elmélyedve milyen következtetést tudna levonni a művészetükről?*

N. I.: – Ahogyan a magyar népművészet, úgy a sáajenn szakrális művészet sem anonym „lények” művészete. Amennyiben a megfelelő források rendelkezésünkre állnak, lehetőség nyílhat egyes művészek azonosítására, vagy alkalmanként egyes életművek rekonstruálására is. Ezt próbáltam előadá-

somban a varázsló Sánta Bölénybika esetével példázni. Hozzá kell tegyem: sajnos ez a ritka kivétel. Az indián alkotásainak döntő többsége továbbra is azonosíthatatlan marad.

B. M.: – *Köszönöm a beszélgetést. További eredményes kutatást kívánok.*

A wayanákról...

A második előadásra október 11-én került sor. Molnár Ágnes, az ELTE néprajz-antropológia szakos hallgatója Dél-Amerikában, Francia Guayanában töltött három hónapot; élményeiről és tapasztalatairól tartott diákkal illusztrált útibeszámolót. Guayanából hozott, indiánok által készített tárgyakat is kezünkbe vehettünk. Ágit arról kérdeztem, hogy egy diák egyetemista hogyan juthat el a wayana indiánokhoz...

Molnár Ágnes: – Én kicsit a szerencsének köszönhetem! Tanárom, Boglár Lajos 1991-ben wayanánál töltött egy hónapot. Mikor hazajött elhatározta, hogy néhány tanulóval visszamegy. Én egy fél évvel ezelőtt korábban írtam dolgozatot egy wayana mítoszról, így maradtam meg emlékezetében. A csoportba mégis mást választott, aki jobban beszélt nálam a franciát. Ez az illető azonban az indulás előtt három hónappal meggondolta magát és átadta nekem a helyét.

B. M.: – *Mit éreztél? Gondolom madarat lehetett volna veled fogatni, hiszen – ha jól tudom – 14 éves korod óta érdeklődsz a wayana indiánok iránt?!*

M. Á.: – Számomra az indiánok... örök malom. 14 éves korom óta... akkor kaptam meg karácsonyra André Cognat könyvét az „Antekuma, avagy a másik élet”-et. Álmodtam. Mikor pedig úgy tűnt, álmaim

valóra válnak örültem, de aztán kis félelem is vegyült örömömbé az őserdőről bennem élő kép miatt: dzsungel, fenevadak...

B. M.: – *Amint látom nem evett meg semmi!*

M. Á.: – December közepén érkeztünk meg, ott nyirkos, párás meleg volt. Az egészet dohosnak éreztem – mintha mosogatóronggyal csaptak volna arcon! Az őserdő meglepően üres volt, még virágot is alig találtunk! Kettő darab vadállatot láttam a három hónap alatt: egy anakondát és egy pici skorpiót.

B. M.: – *Csalódott voltál?*

M. Á.: – Ezt leszámítva nem. Szeretnék egyszer visszamenni

B. M.: – *Köszönjük, hogy elfogadtad meghívásunkat!*

Az interjúkat **Tóth Andrea** készítette

Mindegy, hogy fekete vagy fehér?

Beszélgetőpartnerem Omar Dajeh, jordániai állampolgár, a József Attila Tudományegyetem ötödéves joghallgatója. A barátom. Lassan hatodik éve él Magyarországon, és mivel „kivülállóként” és jogászként egyszerre látja hazánkat, érdemes megismerni a véleményét, az észrevételeit az itthoni idegengyűlöletről. Még egy fontos észrevétel a riport szövegének megértéséhez: Omar a honfitársait az egész beszélgetés alatt „külföldieknek” nevezte. Az alábbi riportban tehát a „külföldi” mindig arabot jelent.

Belvedere Meridionale: – *Szegeden szerinted van arabgyűlölet?*

Omar Dajeh: – Az biztos, hogy van gyűlölet, én is találkoztam több esettel és a barátaim is találkoztak több esettel, úgyhogy biztos, hogy van gyűlölet.

B. M.: – *Egy-kettőt el tudnál mesélni, mondjuk kirívó eseteket?*

O. D.: – Hát, például ha az utcán megy egy külföldi a barátnőjével, akkor furcsa szemekkel néznek rá olyan tizenkét éves gyerekek, gondolom bőrféjük.

B. M.: – *Úgy érted, ha a magyar barátnőjével sétál az illető külföldi?*

O. D.: – Igen, a magyar barátnőjével.

B. M.: – *Megjegyzéseket tesznek?*

O. D.: – Az velem is előfordult és a barátaimmal is, hogy „rossz szavakat” mondtak, és gyűlölet volt a szemükben. Egyszer meg is verték az egyik barátomat.

B. M.: – *Bőrféjük verték meg?*

O. D.: – Igen. Kórházba is szállították. Sajnálom, hogy a rendőrség az ilyen fiatalokkal szemben nem tud bizonyos intézkedéseket tenni.

B. M.: – *Mire gondolsz?*

O. D.: – Például össze kellene gyűjteni őket, vagy az egész szervezet embereit összegyűjteni, és bizonyos kérdéseket feltenni nekik, hogy miért céljuk ez az egész? Mert ha egy külföldi eljön Magyarországra, akkor nem azért jön el, mert nem szereti ezt a társadalmat, vagy ezt az országot, hanem fordítva. Egy külföldi azért jön Magyarországra, mert szereti ezt a társadalmat, megismeri ezt a kultúrát, és szeretné ezt a kultúrát továbbvinni haza vagy más országokba. Egy külföldinek az az álma, hogy szép emlékeket vigyen magával haza. De nem úgy néz ki, hogy

ez minden külföldinek sikerül, mert bizony vannak nagyon fájdalmas események...

B. M.: – *Igazából akkor arról van szó, hogy ti törekedtek megismerni a mi kultúránkat, itt Magyarországon viszont nem ismerik el a ti kultúrátokat?*

O. D.: – Mi hajlandóak vagyunk megismerni a magyar kultúrát. Persze ez nem csak hajlandóság, hanem kíváncsiság kérdése is, mert ha valaki itt tanul öt-hat évet, akkor biztos kialakul benne egy bizonyos kép a magyar társadalomról. De én találkoztam olyan emberekkel, akik részben ismerik a mi kultúránkat, de találkoztam nagyon sokkal, aki abszolút nem ismerik. Relatív kérdés, de kevesen vannak Magyarországon, akik ismerik az arab kultúrát.

B. M.: – *Így tehát pont azok, akik gyűlölettel fordulnak felétek, esetleg nem is tudják, mit gyűlölnék rajtatok?*

O. D.: – Pontosan! Sőt, mesélek neked egy nagyon „nevetséges” történetet. Egyszer egy magyar lány sétált valahol Szegeden egy szudáni fiúval. És odamentek hozzá a skinheadek, és kérdezték, hogy micsoda dolog, hogy ő egy arab férfival mászkál? Erre a lány mondta, hogy a fiú nem arab, hanem szudáni. De a lány se tudta, hogy a szudániak azok arabok. Erre azonnal elmentek a skinheadek, és otthagyták őket.

B. M.: – *Te személyesen erősnek érzed ezt a tendenciát, gyakran előfordulnak ilyen esetek?*

O. D.: – Igen, és szerintem majdnem minden külföldivel.

B. M.: – *Csak skinheadek követik el ezeket a dolgokat?*

O. D.: – Skinheadek vagy bőrféjük, nem tudom megkülönböztetni őket. Azt sem tudom, hogy milyen szervezet támogatja azokat, akik elkövetnek ilyesmit. És azt sem értem, hogy a

rendőrség miért nem hoz intézkedéseket a külföldiek védelmére.

B. M.: – *Tudod, hogy vannak Pesten olyan arab egyetemisták által alapított érdekvédelmi szervezetek, amelyek már régóta védelmet kérnek a Belügyminisztériumtól és a rendőrségtől?*

O. D.: – Tudom. Már régóta ez a kérése a külföldieknek, hogy vessenek már véget a szorongásnak és ezeknek a szomorú helyzeteknek. És Pesten még súlyosabb a helyzet, mint itt. Miért? Már mutatták a Friderikusz-showban is, hogy egy külföldit agyonverték a barátja miatt. Amikor Pesten voltam 1990-ben a Nemzetközi Egyeztető Intézetben, akkor a csoporttársamat is elkapták a kollégium mellett, és hárman megverték. Utána kórházba vitték, nagyon súlyos helyzetbe került, több mint két évig kórházban volt.

B. M.: – *Elképzelhetőnek tartod, hogy a magyar rendőrség eltusolja ezeket a dolgokat? Például ha egy közleményt kiadnak, akkor abban nem az áll, hogy brutálisan megverték idegen egyetemistákat, hanem az, hogy az arabok provokálták a magyarokat, vagy ilyesmi.*

O. D.: – Én soha nem találkoztam olyan esettel, hogy a külföldi provokálja a skinheadeket.

B. M.: – *Lehetséges, hogy néhány itt lévő külföldi csinál olyan dolgokat, amely ellenérzést válthat ki?*

O. D.: – Én nem védem meg a külföldieket, az biztos, hogy vannak ilyenek, de ez nem jellemző a többiekre. Nem lehet általánosítani, hogy a külföldiek mind rosszak, vagy jók. Nyilvánvaló, hogy a külföldiek között vannak jó emberek és rossz emberek, de ugyanez a helyzet Magyarországon, ezért nem lehet általánosítani.

B. M.: – *Ti nem törekedtek arra, hogy elhatárolódjatok a rosszat tevőktől azért, hogy jó kép alakuljon ki rólatok?*

O. D.: – Mi, külföldiek általában összetartunk. Egy külföldinek itt nincsen családjá, és ha problémája van, kihez forduljon, csak egy másik

külföldihez. Ettől függetlenül vannak magyarok, akik segítenek, de inkább a külföldi egy másik külföldihez fordul, mert az jobban érzi a helyzetét, és tud segíteni rajta. És ha egy külföldi olyan magatartást tanusít, ami nem tetszik a többi külföldinek, akkor nyilvánvaló, hogy elmondják neki a véleményüket az egészről, hogy ezt így nem szabad. Ha rosszat tesz, akkor próbáljuk helyreállítani a dolgokat.

B. M.: – *Fordítva megtörténhetnének ezek a dolgok? Ha én elmennék valamelyik jordániai egyetemre, akkor hátrányos megkülönböztetésben részesülnék?*

O. D.: – Ez elképzelhetetlen. Szerintem Jordániában nagyon vendégszeretőek az emberek. Többször találkoztam külföldi hallgatókkal Jordániában, és megkérdem tőlük, hogy mennyire szeretik az országot, és mennyire érzik jól magukat. Azt mondták nekem, hogy minden nagyon jó, nincsenek problémák, az emberek kedvesek, segítőkészek. Ráadásul bőrfejük nem is léteznek Jordániában. Idegengyűlölet – nem azért mondom, mert jordán vagyok – nálunk nincs. A külföldiek jogait tiszteletben tartják Jordániában.

B. M.: – *Magyarországon szerinted miért van idegengyűlölet?*

O. D.: – Azt nem lehet tudni pontosan, hogy miért. Azt sem tudom, hogy ki támogatja ezt az egész szervezetet, vagy hogy miből indul ki ez az egész. Csak azt tudom, hogy gyűlöletből indul. De hogy milyen célból? Azt részben tudom, hogy milyen célból. Nem akarják, hogy külföldiek lakjanak itt Magyarországon. De ezzel mit fognak elérni? Egy ország minél nyitottabb a külvilágra, annál jobb. És ha nem marad egyetlen külföldi sem Magyarországon, az egy nagyon rossz dolog. Egy országnak kell, hogy legyenek széleskörű kapcsolatai akár kereskedelmi, kulturális, vagy bármilyen téren.

Az interjút **Hevesi István** készítette

Forró Lajos*

Gyűlölet

Jelöletlen tömegsírok a Délvidéken

A téma, amivel foglalkozom, ötven évig egy eltitkolt világ volt. Mi, fiatalok csodálkozva néztük a töltés mellé, az erdei tisztásokon titokban elhelyezett virágokat, és fogalmunk sem volt, hogy a virágok alatt agyonkínzott, legyilkolt emberek alusszák örök álmukat. Az, hogy a Délvidéken ártatlan magyarok tízezreivel végeztek a legkegyetlenebb, legbrutálisabb módszerekkel, mindenféle bünvádi eljárás nélkül, csak az utóbbi években kezdett napvilágot látni. A hallgatásra ítélt ajkak megnyílnak és a ma hatvanéves emberek először mesélik el utolsó találkozásukat agyonkínzott apjukkal. Ma a hetven–nyolcvan év közötti feleségek először mondják el, miért nevelték fel gyerekeiket apa nélkül.

Eddig két könyv jelent meg a témával kapcsolatban. Ezek azonban az egész Bácskában történt eseményeket magukban foglalják, ezért néhol pontatlan számadatokkal és nevekkel rendelkeznek. Célszerűbbnek tartom a kutatást régiókra bontva. Így lényegesen pontosabb képet kaphatunk az eseményekről, az áldozatok számáról.

Nézzük most meg kicsit közelebbről, hogy mi is történt a Délvidéken 1944-ben!

1944 őszén a szovjet hadsereg és Tito kommunistái megszállták a Vajdaság nagy részét. A szerbek, akik a háborút kisebbségként élték át, ekkor a győztes ország katonáinak vallhaták magukat, a magyarság viszont ismét kisebbségbe szorult.

A helybéli délszláv lakosság és a gyorsan visszatérő kitelepítettek mindenért meg akartak fizetni, bosszúvágyuk sok helyütt átsapott „a mindenért visszafizetünk” jelszóval ellátott, válogatás nélküli öldöklésbe, és ez sok ártatlan magyar életét követelte a Délvidéken.

1944. október 2-től a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottsága szerint a hatalmat a Vajdaságban is a népfelzabardító bizottságoknak kell gyakorolni. Legfontosabb feladatai közé tartozott, hogy saját kezelésbe vegye az állami tulajdonban lévő gyárakat, ezenkívül a megszállókkal együttműködők vagyonát, és leghatározottabban lépjen fel az ötödik hadoszlop ellen – itt különösen a svábokat és a magyarokat értette –, akik „megsemmisítették, kirabolták és durván bántalmazták népünket.”

* Úgy próbáltam a témát feldolgozni, hogy amennyire lehet politikamentes legyen. Be kell látnom, nem mindig sikerült. Egyszer egy „nagyokos” azt mondta nekem, hogy ez a téma nem lehet politikamentes. Azért én mégsem szeretném, ha kutatásaimat valamelyik párt felhasználná az egymás elleni marakodásra. Én a könyvet az ártatlanul meghurcoltak (köztük nagyapám) emlékére írtam. A témával behatóbban 1992 óta foglalkozom. Kutatásaimat a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE – DUNATÁJI NÉPEK KUTATÁSA ALAPÍTVÁNY támogatja. '92 óta járok kismagnómmal az emberekhez és adatokat gyűjtök. Alfőle naív ember lévén kutatásaimról szabadon beszéltem, így telefonon is. Nem sejtettem, hogy a délszláv belügyi szervek tudomást szereztek az egészről és lehallgatták a beszélgetéseimet. 1995. február 20-án éppen Adorjánra indultam Tomos motorommal adatgyűjtésre, amikor a milícia lecsapott rám. Elkobozták kézirataimat és berendeltek a rendőrségre – *beszélgetni*... Na nem mintha a szíves vendéglátást nem szeretném, de inkább azonnal átjöttem Magyarországra, hogy megkíméljem magam a további zaklatástól. Az, hogy még „számitanak rám” gyorsan kiderült. A közelmúltban, amikor szüleim át akarták lépni a határt, a Jugoszláv hatóságok óráig zaklatták őket, hevesen érdeklődve „politizáló” fiuk iránt. Ez itt Magyarországon elég hihetetlennek tűnik, de ahol a demokrácia csak köd-kép, minden megtörténhet. Még mindig azt szeretnék, ha e témával kapcsolatban hallgatnánk. Ahhoz azonban, hogy a két nép között valami kialakulhasson, a bűnököt el kell ismerni. Úgy ahogy ezt a történelem folyamán sok más nép is megtette. A negyvenézer ártatlan magyar vére az égre kiállt... F. L.

(Munkatársunk, a fenti dolgozattal megegyező című, könyve a közeljövőben jelenik meg a Belvedere Meridionale kiadásában. – a szerk.)

1944. október 17-én *Josip Broz Tito* aláírta azt a rendeletet, mellyel katonai közigazgatást vezetett be. Ez a bizonyítéka, hogy Tito is kiemelkedő szerepet játszott a népirtásban. A másik fő bűnös *Moša Pijade* (a „bosszú angyala”), a később néphősként ismert főideológus volt.

A katonai közigazgatás parancsnokául *Ivan Rukovina* vezérőrnagyot nevezték ki; ő Titóval közvetlen kapcsolatban állt. *Isa Jovanović*, aki a Vajdaság megszállása idején a Kommunista Párt tartományi szervező titkára volt, az 1987-ben megjelent emlékiratában ballépésként emlegette a katonai közigazgatás bevezetését. Szerinte sok ártatlan ember is áldozatul esett, és ezekben a gyilkosságokban a katonaság is részt vett. Egyébként ő azt állítja, hogy nem tudott a vérengzésekről, és amikor Tito magához rendelte, akkor ő – félve a nemzetközi botránytól – szemére vetette a túlzásokkal terhes megtorló hadjáratot.

Azoknak a személyeknek nagy része, akik valamiféle bünvádi eljárásban bűnösök lehetnek volna, elmenekültek. Már egy hónappal a megszállás előtt megérkeztek az első sváb menekültek a Bánátból. Voltak közöttük magyarok is. Az itt élő magyarság legnagyobb része azonban polgári lakosság lévén, semmilyen háborús bűnnel nem volt terhelve, azért is maradt itt. A jugoszláv hadsereg bevonulása után derült csak ki, hogy mindenki bűnös, aki magyarnak született.

Az ittmaradásért a bácskai magyaroknak súlyos árat kellett fizetni: 1944. október–november–decemberében több mint 40 000 ártatlan magyar – közöttük nők és gyerekek – vált a partizánok áldozatául. Legnagyobb részüknek azon kívül, hogy magyarnak születtek és magyarnak vallotta magát, más bűne nem volt.

A gyilkosok nem akármilyen módon gyilkoltak. Mielőtt kivégezték a szerencsétleneket, előtte heteken át különböző kínzásnak vetették alá őket. A megtorlások néhol hatalmas méreteket öltöttek. A kivégzettek pontos száma a mai napig ismeretlen, mert vannak községek, ahol nem tudni pontosan hány embert végeztek ki. A pontatlan számokkal való „dobálózás” pedig megöli a kutatómunkát. A legtöbbször által elfogadott szám kb. 40 000 ezerre tehető.

Főként a nagyobb községekben olvasták a magyarok fejére az 1942-es újvidéki razzia rémtetteit. A kisebb községekben szinte kizárólag egyéni bosszú vagy vagyonszerzés sarkallta a szerbeket a szörnyű tettekre. Az ilyen kisebb községekben, mivel kevesebb embert szedtek össze, több idejük maradt „foglalkozni” velük. Néhol teljesen elferdült beteges hajlamról tanúskodnak a tettek. Ilyenek: Szivácon az M alakban megásatott tömegsír, Kanizsán a tömeges csonkítások, Zomborban parázson futtatták a foglyokat a kivégzés előtt.

A szerbek a katolikus egyház iránt táplált érzelmeiket a papokon torolták meg. Válogatott kínzásokban részesítették őket. Leggyakrabban megcsonkították hímtagjukat.

Ismerjük meg két helységben részletesebben a történeteket:

Magyarkanizsa

1941. április 12-én a Magyar Hadsereg V. hadtestének egy dandára Horgos felől felszabadította Kanizsát. A nép virágesővel üdvözölte a felszabadító honvédeket. A városházára bevonuló katonák lelőtték *Radivoj Bogdan* bolondos szabót, mert azt kiabálta, hogy a magyarok húsából akar paprikást enni. Voltak a helyi lakosság közül, akik febatorodva az új politikai helyzeten, biztonságban érezve magukat a jelenlévő magyar egységektől, tetteleg bántalmazták a szerbeket.

Bevezették a magyar közigazgatást és magyarországi hivatalnokok, tisztségviselők érkeztek Kanizsára, de Bácska más helységeibe is. A magyar közigazgatás nem bízott a kanizsaiakban. Az összes kanizsai rendőr, ezenkívül még a plébános (Sommer) is Magyaror-

szágról érkezett. Őket az itteniek „ejtőernyősöknek” hívták. A háború végén hazatértek Magyarországra. A magyar hatóságok próbálták ugyan minél szervezettebben Magyarországhoz kapcsolni Bácskát, ennek következtében helyi lakosokat avattak vitézzé első világháborús érdemeik alapján. Ezeknek az embereknek 1944-ben ez lett a vesztük. A hatóságok az 1919 után érkezett szerb telepeseket Kanizsáról ugyanúgy, mint sok más helységről kitelepítették. A hatóság további intézkedéseként 1944. április 26-án, kedden reggel hét órakor összegyűjtötték a kanizsai zsidókat, szám szerint százhetvennégyet. Délután hatkor vagonozták be őket. Ezután Szegeden töltöttek egy hónapot, majd Baján szintén egy hónapot. Június közepén indultak Auschwitz felé. Horthy két hónapig késleltette az indulást. A kanizsai zsidók közül harminchárom emberen túl a haláltáborot. A szovjet előrenyomulás következtében 1944. augusztus 11-én a kanizsai határon lelőttek egy szovjet repülőgépet, s az lezuhant. Már egy hónappal az oroszok érkezése előtt a bánáti svábok menekültek. A helyieket a hadsereg futóárok ásására kötelezte a Tisza mentén. A honvédek október 4-e és 5-e között távoztak a városból, hátrahagyva tizenegy katonát a kaszárnyában. Október 7-én, szombaton az oroszok 16 óra körül szétlőtték a kompot a Tiszán. A rajtalévők odavesztek. Október 8-án reggel 5 és 6 óra között megjelent az utcán egy jelzés nélküli tank, később kiderült, hogy orosz. Nyolc-kilenc óra tájban már jöttek a gyalogos orosz katonák. A tizenegy magyar honvéd megadta magát. Az oroszok azonnal lelőtték és a kaszárnya garázsában elásták őket.

A városházán lelőtték az egyetlen ittmaradt rendőrt, akinek ekkortájt fia született, és így itt maradt, nem ment vissza a többi „ejtőernyőssel” Magyarországra. Délután szerb nők vonultak orosz tisztek kíséretében egy fekete autón a városba. Az igazi randalírozás éjszaka kezdődött. Az oroszok minden nőt megerőszakoltak, aki nem bújta el. A borospincéket feltörték.

A helyi szerbek sem tétlenkedtek, megalakították a népőrséget. Kidobolták, hogy ha egy szerbnek vagy orosznak bántódása esne, azért száz magyart végeznek ki. Kidobolták később még azt is, hogy mindenkinek ki kell írni az ablakba az ott lakók nevét, születési dátumát, foglalkozását, és be kellett szolgáltatni minden rádiót és kerékpárt.

A kanizsai magyarok sorsáról egy helyi szerbektől alakult „tizes tanács” döntött. Hét név maradt meg az emlékezetekben: *Tatić Milan* (főjegyző), *Terzin Nenad* (cipész), *Bogosavljev Luka*, *Bakalić Miloš* (kereskedő), *Bakalić Aleksandar* (könyvkereskedő), *Ugranov Milan* és egy *Tatić* nevű dobos. Ők szabták meg, hogy kiket kell összeszedni a helyi magyarok közül a városháza pincéjébe.

A végrehajtók pedig: *Nikola Radaković*, *Svetozar Knezević Bačo*, *Mihailo Oluški*, *Ugranov Dušan*, *Terzin Dušan*, *Grubin Savo*, *Preradvić Milutin*, *Jančikin Aleksander*, *Sekulić Momčilo*, *Tatić Bato*, *Knezević Dusan*, *Preradović Persida*, *Kordovan Dragica*, *Tatić Verica*, *Bošnjak Mile*, *Pajo Rus* és *Schüller Maca*.

A magyarokat kizárólag személyi bosszú alapján gyűjtötték össze. Először a levénteoktatókat és a nyilaspárt tagjait. *Gajda Jánost* azért hurcolták be, mert levénteoktató volt. *Bagi Antal* vendéglősnek az volt a bűne, hogy hagyta, hogy vendéglőjében a kártyások kifosszanak egy keresztúri szerbet. Voltak olyanok, akik vitézségi érmeiknek köszönhették a halált. A városháza pincéjébe nemcsak kanizsaiak szenvedtek, „érkeztek” ide Adorjánról is. A begyűjtött embereket aztán módszeresen kínozták. Éjszakánként kihallatszott a jajveszékülésük. A gyilkosok közül voltak, akik talán félve a későbbi felelősségrevonástól álarcban tevékenykedtek. Az egyikük egy alkalommal olyan hatásosan tevékenykedett, hogy leesett az álarc a fejéről. Ekkor a pincét megjárt *Hangya György* földműves ráismert *Schüller Macára*, aki ezután felkapta az álarcot és elrohant. A nők voltak a legvadabbak. *Preradović Persida Szabó Dénes* tótfalusi plébánost a következőképpen kínozta: áthurcolta egy másik helyiségbe a szerencsét-

len atyát és szexuális kapcsolatra akarta kényszeríteni. Amikor a szentéletű pap erre nem volt hajlandó, a szadista nő gúnyolódások közepette levágta hímvesszőjét, és beletömte a szájába. A plébános kínjai azonban korántsem értek véget. Később neki és *Bagi Antal* vendéglősnek „Sztálin-kesztyűt” vágtak a gyilkosok. Ez abból állt, hogy oldalukon felvagták a hasukat, kezüket sóba és paprikába mártották, majd bedugták a felvágott sebbe. Sekulić Momčilo suszter azzal szórakozott, hogy szögeket vert az áldozatok körme alá. A gyilkosok figyelme olyanra is kiterjedt, hogy miközben valakit a folyosón vertek, „véletlenül” nyitva felejtették a cella tolóablakát, hogy megfélemlítsék a szerencsétleneket. A szerbek néhány egyén esetében elegendőnek tartottak egy kiadós verést, aztán kiengedték. Ilyenkor, ha a bent kapott verésbe az illető nem halt bele néhány héten belül – habár ez volt a gyakoribb –, akkor élete végéig viselte nyomát. Másféleképpen is ki lehetett jutni a pincéből. A módosabbak feleségei rengeteg arannyal kiváltották férjeiket. Ám ebben az esetben sem volt kizárt, hogy az illető néhány héten belül meghalt.

Az elfogottak nagy részét a pincében agyonkínózták. Őket éjszakánként hordták ki a Tisza menti erdőbe, és tömegsírokba dobálták őket. Az ilyen szállítmányok mindennaposak voltak, ezért a sirt be sem temették, csak mésszel öntözték le a hullákat. Tavasszal, amikor a hó olvadni kezdett, az erdész disznajai meg kutyái ott turkáltak, hordták szét a tetemeiket. Néhány hozzátartozó ellopta és ismeretlen helyen eltemette a halottját. Voltak olyan áldozatok is, akiket élve hajtottak az erdőbe és ott lötték agyon. Ekkor sikerült két halálraítéltnak megszökni: *Gajda István*nak és *Ladócki Mátván*nak (Luki Matyi). Gajdának miközben az erdőn keresztül mentek, sikerült kezeit eloldani és elfutni. Átszökött Magyarországra, de 1946-ban felesége csábítására hazament. Ekkor ismét elfogták és börtönbe csukták. Innen is sikerült megszöknie, megint Magyarországra, és soha többé nem tért haza. Ladócki Mátván a tanyákon bújdosott hónapokig, míg előmerészkedett. Neki semmi bántódása nem esett.

A szerb gyilkosok számára remek ötletnek tűnt, hogy november 22-én annyi magyart végezzenek ki, ahányadikát írtak a naptárban. Ez tehát 22 áldozatot követelt. 1944. december 1-jén a bácskai, bánáti és baranyai katonai közigazgatás parancsnoka rendeletet adott ki a magyarok elleni kegyetlenkedések megszüntetésére. A község katonai parancsnoka ekkor berendelte a kanizsai népőrség tagjait, lefegyverezte őket, helyükre újakat állítottak sebesült partizánokból.

Tavasszal a kutyák kikaparták az elbomlott tetemeiket. A helyi hatóság a lakosság felháborodása miatt elrendelte az újratemetést. Szabályos exhumáló bizottságot rendeltek ki. Mintegy hatvan tetemet ástak ki, és három kivételével azonosították őket. Minden tetem valami módon meg volt csonkítva, az említett három annyira, hogy azokat nem lehetett felismerni. *Paško Romač* tartományi vezető értesülve a borzadalmaktól, megígérte, hogy felelősségre vonja a gyilkosokat. Március–áprilisban egy népgyűlés alkalmával kihirdette az ítéletet, miszerint Mihailo Oluškit halálra, Nikola Radakovićot és Svetozar Knezević Bačićot 2–2 évi kényszermunkára ítélték. Később derült ki, hogy Oluškit nem a magyarok elleni kegyetlenkedések miatt ítélték el, hanem mert 1942-ben Bánátban az SS-szel működött együtt. A többi gyilkos nem részesült semmiféle büntetésben. Említést érdemel néhányuk további sorsa: Terzin Dusko 10-15 éve halt meg Kanizsán. Ugranov Dušan 1970 körül teljesen elfordult elmével, halálos ágyán azt hajtogatta: „*Segítség! Mentsetek meg! Jönnek a magyarok és végeznek velem!*” Bošnják Mile Kanizsán él. A gyilkos nők még ma is élnek. Kordovan Dragica Kanizsán, Preradović Persida Bácsán, Schüller Maca Újvidéken. Meg kell említeni Pilisi Pál (Gónó Palcsi) nevét. Gerinctelen magyar ember volt. Sok embert ő vitetett be. A hozzátartozókat zsa-

rolta, ha kapott is pénzt, senkin nem segített. A hatvanas években halt meg, nagyon csúnya betegségben. Éjszakánként sokáig sírjára végezték dolgukat némely ismeretlenek.

A Kanizsán kivégzettek teljes névsorát a mai napig nem sikerült összeállítani.

Martonos

Martonost is Magyar Hadsereg V. Hadtestének egy dandára szabadította fel 1941. április 12-én. A nép lelkesen üdvözölte a felszabadítókat. *Werner Mihály* apátplébános misét celebrált, és halát adott az úrnak, hogy vége a „bocskorosok uralmának”.

Martonoson is bevezették a magyar közigazgatást, de itt az a ritka helyzet állt elő, hogy a helyi lakosságból verbuválták a nemzetőrséget. A rendőrség tagjai is helyiek voltak, és az egyház terén sem történt változás. *Werner Mihály* apát úr maradt a falu plébánosa. A magyarok néhol tettelegességet alkalmaztak a szerbek ellen, de senkit nem gyilkoltak meg és nem kínoztak. Ide kívánczik *Szécerov Veljo* esete, akit megvertek, mert kijárási tilalom idején kiszökött a tanyára. *Török István* és *Bús József* hazáig rugdosta. Egy másik alkalommal, kijárási tilalom idején, *Kéri János* és *Sörös Sándor* rendőrök hazaküldtek egy csoport szerb fiatal. Amikor távolabb értek a szerbek, kövekkel dobálták meg a rendőröket, akik erre másnap behívták őket a rendőrségre, és adtak nekik néhány pofont. Ezért kellett mindkettőjüknek meghalni 1944-ben.

A magyar nemzeti ünnepeken nagy ünnepségek voltak, amelyen a helyi lakosság is részt vett. Gyerekek szavalták a nemzeti érzelmű verseket. Volt a falunak leventezenekara, ami ilyen alkalmakkor zenével szórakeroztatta a megjelenteket.

Előfordultak verekedések Martonoson, és egy kis italozás mellett magyarkodtak is a helybéliek. Ezt használták fel a szerbek arra, hogy 1944-ben huszonöt embert megkínozzanak és a halálba küldjenek.

A Vörös Hadsereg 1944. október 8-án érkezett Martonos alá, lőtték a falut, a templomtornyot is ellőtték és néhány házat is találat ért. Mivel ellenállás egyáltalán nem volt, az oroszok abbahagyták a falu lövését, és bevonultak. Senkit nem bántottak, csak zargatták a nőket. A helyi szerbek közben annyira felháborodtak, hogy 1944. október 11-én brutális módon agyonverték *Németh József* leventeoktatót; feleségét előtte állítólag mindannyian megerőszkolták. *Németh Józsefet* a magyarok a helyi temetőbe helyezték örök nyugovóra. A szerbek ezután a katolikus plébániára mentek, ahol tönkretették az irattárat és a könyvtárat. A bútorokat összetörték, a pénztárból eltulajdonítottak 17 840 pengőt. (Az épülő kis piaci templom értékének kétharmad részét.) Magukkal hurcolták *Werner Mihály* apátplébánost is. Rövidesen összefogdostak még néhány magyar polgárt, és a városháza pincéjébe zárták őket. Itt aztán több mint egy hónapig állandóan kínozták, verték a szerencsétleneket. Némely foglyokat alig bántalmaztak, míg másokat rettenetesen megkínoztak. Ezeknek az embereknek nem volt más bűnük, csak az, hogy magyarnak születtek.

Holló Ferenc azért gyilkolták meg, mert amikor a faluból az utolsó német katona is elment, azt mondta a felségének: „Csak nem jönnek tán vissza?!”. Meghallotta ezt a szerb szomszédja és feljelentette, hogy visszavárja a németeket. *Józsa Károly* szabónak az volt a bűne, hogy ruhát varrt *Fehér Mátyás* községi főjegyzőnek. *Varkulya János* rendőrnek amiatt kellett meghalnia, mert figyelmeztetett egy szerbet, hogy a járdán nem szabad talicskát tolni. *Werner Mihály* pedig prédikációja áldozata lett. A szerbek nem felejtették el neki a „bocskoros” jelzőt. *Forró Lajost* egy kocsmái összeszólalkozás miatt kínoztatta és gyilkoltatta meg *Bakalič Mojo* helyi szerb lakos. *Szarapka Péter* egy pofon miatt halt meg. Egyszer megpofozott egy szerbet. A fogvatartás első napjától kezdve a hozzátartozók hordták az élelmet. A

szerbek kénye-kedvétől függött minden, néha megengedték még azt is, hogy a foglyok szót váltsanak hozzátartozóikkal, de néha még az ételt is visszadobták.

A martonosi magyarok meggyilkolásának és kínzásának értelmi szerzői: *Janković Đorđe*, a helyőrség parancsnoka; *Putnik Živoljin*, *Vučić Mito*, *Grubanov Mita*, *Beljin Đurica*, *Čongradac Ljubomir*, *Bakalić Mojo*, *Marinkov Milo* nevű mészáros, *Bandin Sofija* (állítólag a fél pince neki köszönhette a halált) és még néhányan, akik a feledés homályába burkolóztak. Végrehajtói pedig *Petić Duško*, *Bajić Svetozar* és fia, *Miloš*; *Rajić Milan*, *Rajić Marko*, *Krstin Vljako*, *Kojić Dragomir*, *Lišić Radovan*, *Petrić Mladen*, *Belančić*, *Rajić Ljubo* és még sok fiatal szerb. Ezeket a gyilkosokat soha semmiféle bíróság nem vonta felelősségre szörnyű tetteik miatt. Legnagyobb részük a véres események után más vidékre költözött, de volt aki Martonoson maradt: pl. *Krstin Vljako* (ma is él).

Az embereket a kivégzés előtt szörnyen megkínózták. *Werner Mihály* apátplébános hímtagját naponta marcangolták harapófogóval. *Sörös Sándor* rendőrnek a puskacső célgömbjével *Bajić Milos* szíjat hasított a hátából. *Forró Lajos* hentest rohamkéssel szúrkálták meg, mert nem volt hajlandó sírni és könyörögni, miközben verték. *Kéri János* két pofont kapott, ezután többet nem verték, de végig kellett néznie, amikor barátját, *Sörös Sándort* verték és kínozták. Martonoson is voltak, akiket sok pénzért kiváltottak. *Bagi Kálmán* így menekült meg, később mesélte, hogy borzasztó dolgokat műveltek bent a szerbek. A plébánosnak kellett mindig kivinni az éjjeli vödört, és nap mint nap megkavartatták vele a tartalmát. A borzalmat sikerült túlélnie még *Bús Jánosnak* és *Pálinkás Imrének*, utóbbi annyira össze volt verve, hogy a felesége toltá haza talicskán. Később belehalt a verésbe. Az utolsó előtti napon a szerbek tanácsa döntött a megmaradt huszonnégy ember sorsáról. A többség a kivégzésükre szavazott. Ekkor egy jobb érzésű szerb megsúgta a foglyoknak, hogy az éjszaka kivégzik őket. Ekkor a szörnyű kínokat átélő apátplébános a végveszélyben feloldozta bűneikből a huszonnégy halálbaa menetelő embert. Egyedül *Lendvai Antal* utasította el a gyónást. November 21-én hajnalban a huszonnégy ártatlan magyart egy jelöletlen tömegsírba géppuskázták. Később az egyik gyilkos dicsekedett a kocsmában, hogy *Sörös Sándort* és *Kéri Jánost* élve temették el, akik hiába könyörögtek, hogy lőjék le őket, hogy legalább ne szenvedjenek.

A gyilkolásra éhes szerbek keveselték áldozataikat, és a Tisza-parti komphoz hajtották a férfi lakosságot, egy bizonyos munka elvégzésére, hogy azután a Tiszába lövöldözzék őket. A kompnál voltak orosz katonák is. Amikor ezek megtudták, hogy a szerbek mire készülnek, azonnal intézkedtek. Az oroszok parancsnoka megtiltotta a szerbek vezérének, hogy a magyarokat legyilkolják. A jó szándékú orosz tiszt segítségével elmaradt a nagyobb vérengzés Martonoson.

A legyilkolt martonosi vértanúk névsora ismert számunkra.

Az eddig hallgatásra ítélt, ébredő tömegek Kanizsán 1994. november 2-án kegyelet helyet állítottak fel a legyilkoltak emlékére. Hasonló kegyelet hely felállítására került sor Szabadkán és Újvidéken. Újvidéken ismeretlen tettesek ledöntötték a felállított fakeszterket –, lehet, hogy valaki szemét sértette az igazság...

Ajánló irodalom

- ☞ *Isa Iovanović* emlékirata (kézirat) 1987.
- ☞ *Cseres Tibor*: *Vérbosszú* Bácskában. Bp., Magvető, 1991.
- ☞ *Matuska Márton*: *A megtörlés napjai*. Újvidék, Fórum, 1991.

Koczó Renáta

A honti cigányper kétszáztiz év távlatából

Pest megye északi részén, (történelmi Hont vármegye déli részén) Vámosmikola és Kemence községek között található az iszonyú emlékü Nyúzó-völgy.

A korabeli hiedelem szerint a Börzsöny hegységben cigány rablóbanda tanyázott, amelynek tagjai az utasokat megfosztották holmijaitól és barmaitól, sőt magukat az embereket is megették. Csontjaikat a kutyáknak adták vagy elásták.

A környék idősebb lakói a dűlőnév eredetét kétféleképpen magyarázzák. Az első verzió szerint itt sütötték meg a cigányok az elfogott utasokat. Kolacskovszky Lajos a völgy elnevezését – a szájhagyomány alapján – a következő történettel magyarázza: a kemencei vármegye házába bezárt rabokkal a főporkoláb igen kegyetlenül bánt. Egy alkalommal három cigánynak sikerült megszökni, akik a Nyúzó-völgyben meglesték a főporkolábot, ahol földre teperték, megnyúzták, megsózták, utána pedig nyársra vonták. A völgy nevének másik magyarázata szerint a per lefolyása után itt kínozták halálra a cigányokat.

A cigánysággal szemben a közvélemény ma is igen sok előítélettel viseltetik. Az etnikumra vonatkozó ítéletek kialakítása előtt érdemes megvizsgálni, tanulmányozni a cigányság eredetét, történetét, szokásait.

A cigány népcsoport nem egyszerre érkezett hazánkba, több évszázadot vett igénybe megtelepülése. A kutatók általában az Árpád-kor idejére teszik a népcsoport megjelenését Magyarországon. Valószínűleg II. András szentföldi hadjárata során csatlakoztak az első Magyarországra érkező cigánykumpániák a sereghez.

II. Ottokár cseh király IV. Sándor pápához írott levelében beszámol arról, hogy IV. Béla magyar király fölött Morvamezónél győzelmet aratott. A magyar sereg népelemeinek felsorolásakor állítólag megemlíti a cigányokat is. Az etnikum magyarországi megjelenését a településnevek is alátámasztják. A XIV. században már létezett Czigány nevű község: pl. Egyházas-Czigány.

Tömeges megjelenésük a XV. századra tehető; ebből az időből származnak a városi jegyzőkönyvek első bejegyzései, melyek a cigányoknak folyósított segélyeket regisztrálták. Zsigmond, német-római császár, oltalomlevelet bocsátott ki számukra. Ez a szabadságuk lehetővé tette, hogy saját normáik szerint ítélkezzenek felettük (ez nem jelentette azonban az önbíráskodás jogát).

A cigánykompániák megjelenése és az első cigányellenes rendelkezések időpontja közti rövid idő azt bizonyítja, hogy nem sokáig viseltettek türelemmel az új etnikum iránt. Európa nyugati felében ennek magyarázatát adhatja a polgárosodó társadalom, és a vándorló, vérségi alapon szerveződött cigány társadalom között húzódó ellentét. Nyugat-Európából a hozott intézkedések hatására a cigányság tömegesen vándorolt keletre. A cigányság életformája és Kelet-Közép-Európa feudális társadalmának fejlettségi szintje között nem volt olyan jelentős eltérés, mint a nyugat-európaihoz viszonyítva.

Magyarországon a mohácsi csatavesztés után a habsburg-, és a törökellenes küzdelmek idején a cigányok helyzetével nem foglalkoztak külön törvényekkel, hanem a kóborlók, csavargók, betyárok ügyében hozott artículusokat terjesztették ki rájuk is. A hódoltság idején a vándorló cigánykompániák még hasznos tevékenységet is folytattak pl. hírszolgáltatás, kémkedés, fegyverkészítés és javítás.

A XVI–XVII. századi Magyarországon a cigányságot a társadalom alsó rétegei közé sorolták, nem törekedtek arra, hogy megváltoztassák szokásaikat, beavatkozzanak szervezetük életébe. Ezt az önálló létet, saját életmódot szüntette meg a Habsburgok „felvilágosult” cigánypolitikája a XVIII. században. Spanyol mintára fel akarták számolni vándorló életmódjukat. Mária Terézia letelepítéssel kívánta megadóztatni a ciágnyokat és megszervezni a közbiztonságot. A Habsburgok felléptek a cigány életforma ellen, vagyis megtiltották nekik a lótarást, nem lehetett útlevelük, nem viselhették hagyományos öltözetüket, lerombolták putrijaikat. II. József még a cigányul beszélőket is megbotoztatta. Uralkodása idején a vármegyék is szokatlan kegyetlenséggel léptek fel a gyanús, bűnösnek vélt cigányok ellen. A honti cigányperben hozott ítéletek is ezt bizonyítják. A környéken eltűnt illetve állítólagosan eltűnt személyekért a Börzsöny környékén tanyázó cigánybandát vonták felelősségre. A vallomásokat különböző kínzások alkalmazásával csikarták ki a vádlottakból.

„1782. június 8. Didi Ferencz, körül-belül 30 éves.

– Miért fogtak el?

– Nem tudom.

Botozás után kérdezett (és bevallott 18 gyilkosságot).

– Így Te is ettél mint a többiek abból az emberhúsból?

– Igen is ettem, mindnyájan bűnösök vagyunk. Az asszonyok megfőzték azt a húst és valamennyiünknek a felesége ott volt.

– És hova tettétek a csontokat?

– Elégették és elégetvén a víz mellett elhányták.”

* * *

„1782. augusztus 6. Kemencze.

Mihók András, darácsi, mintegy 45 éves.

(tagad). Néhány botütés alatt is megmarad a tagadásában.

Augusztus 7-én folytatott.

Szembesítések után is tagad.

Augusztus 22-én

– Rablógyilkosságot követtem el, már beismerem raboltam Almáson a Didi Miklós házában, mikor egyszer 2 embert mészároltunk le, egyikük szövetárus volt. Én is ütöttem bottal. Mindenütt ott voltam, ahol gyilkoltak.

– Mit csináltak a meggyilkoltak hulláival?

– Szeptemberig tartottuk, én szintén, aztán megfőztük és mindnyájan megettük.

– Hol tartottátok el az emberhúst, amit nem tudtatok megenni?

– A Didi Miklós házában, az ágy alatt.

– Hova tettétek a csontokat?

– A tűzbe tettük, hogy eméssze meg.”

(Részletek a kemenczei bűnper vallatási jegyzőkönyveiből)

A törvényszék emberei tárgyi bizonyítékul csupán egy véres követ találtak, melyen – a vallomás szerint – a megölt emberek vére található.

A törvényszék különös kegyetlenséggel járt el az „emberevő” cigányok perében. A vádlottakat elevenen megnyúzták illetve más kínzásokkal kivégezték.

Még ebben az évben (1782) a törvényszék fölterjesztést tett a helytartótanácshoz, melyben leírja az esetet és utólagos engedélyt kér a betiltott kínvallatás (tortúra) miatt. Azonban a jelentésben meg sem említi a cigányokra alkalmazott halálbüntetést.

Erről II. József a korabeli sajtóból értesült.

A Magyar Hírmondó tudósítása szerint Magyarország egészen a „latrok barlangjává” lett. „A gonosztevők közül is mindenneknél alábbvalóak a Tzigányok.

Ezek közül valók azok az ember-hús evő gonosz-tevők, kiket közelebb Nagy-Hont Vármegyében meg-fogtanak. Némellyek ugyan szörnyű halállal meg – is büntetődtek, kik azon gonoszságot már 12 esztendőktől fogva gyakorlották... A Selymetzi Járásban Kementze határán azon hónapnak 24 dikénn. 15-en, 7 aszszonynak feje vétetvén, a férfijaknak pedig 5-e felakasztatván, ketteje kerékbe törtetvén, egygyike négy-felé vágatván... Mind ezek már 10 esztendőktől fogva, emberekt fosztottak s ölteek, - a meg - öletteknek húsát sülvé, főzve megették, a tsontokat pedig, hogy az ő iszonyú tselekedetek valahogy ki-ne tudódnék, rész szerént meg-égették rész szerént öszve-tördelték és a folyó vizekbe hányták, rész-szerént pedig a kutyák cleibe hajigálták. Egygyik Elől-járójak egyszer - s - mind Papjak gyanánt - is vólt: egygy Forint fizetésért házasulandókat eskettetett, házásokat elválasztott, s több afféléket cselekedett. Ez többekkel egygyütt most - is fogva vagyon.”

II. Józsefet felháborította az eset és Erdődi Józsefet bízta meg az ügy rendezésével. A XVIII. századi cigányellenes intézkedések kibocsátásában nem kis szerepe lehetett az etnikum második, tömeges méretű beáramlásának. Az újabb hullámban érkező „oláh” cigányok számára teljesen ismeretlenek voltak a helyi szokások. A magyar társadalom beilleszkedési elvárásaival szemben teljes mértékben elzárkóztak, erkölcsaik, hagyományaik ellentétben álltak a lakosság életmódjával.

A XVIII. század első felében helytartótanácsi leiratok foglalkoztak a cigányság garázda életmódjával, annak szabályozásával. A közrendet veszélyeztető kóbor elemeket állandó lakhelyre akarták kényszeríteni. A feudális kori cigánykérdés kialakulását jelentősen befolyásolták a cigányságnak a magyarországi népességtől elütő rasszjegyei.

A XVIII. században bevándorolt oláh-cigányok magatartását a helyi lakosság rávetítette az összes cigányra: a közös antropológiai vonások miatt azonos megítélést hozott létre.

A honti eset óta kétszáztizentkét év telt el. A környék lakóinak emlékezetében az él, hogy valóban emberevő cigányok garázdálkodtak a környéken.

Felhasznált Irodalom

- 📖 A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban (1422–1985.)
Szerk.: Mezey Barna.Bp., 1986.
- 📖 Börzsöny néprajza. Studia comitatensia 5.
Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre, 1977.
- 📖 Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából: Hont vármegye és kiegészítések.
Szentendre, 1984.

Simon Ildikó

Mint fészkeből kizavart madár...**– Adalékok a szlovák–magyar lakosságcsere történetéhez****Előhang**

A második világháború befejezése pillanatában a szlovákiai magyar kisebbséget az tette jelentőségének megsokszorozásával nemzetközi kérdéssé, hogy létének pusztá jogosultságát is kétségbe vonták. Így lett a közép-európai térség harmadrangú tényezőjéből 1945 tavaszára vádlott és főszereplő egy személyben – párhuzamosan a csehszlovákiai német kisebbséggel –, amikor általános kitoloncolás lett volna a sorsa, ha az eredeti terv nem szenved hajótörést. A magyar etnikum likvidálására irányuló harc évekig tartott, maga után hagyva a romokat, a négyéves jogfosztottság emlékeit... Minderről, történelmi előzményeiről, történelmi-politikai háttéréről és hatásáról emlékeznek meg dolgozatomban; alátámasztva a monográfiák, tanulmányok és levéltárak papírizú tényeit az élet, az átélők igazoló visszaemlékezéseivel.

Munkám első részében igyekszem a történelmi tényeknek megfelelően, de kutatásaim alátámasztásaként válogatva kiemelni a lényegyet mindabból, ami a téma háttéréül szolgálhat.

Magyarok deportálása Csehországba

A Felvidék magyar falvaiból 1949/47 telén több, mint 70 000 embert deportáltak Nyugat-Csehország területére, az egykori Szudéta-vidékre. Azokat, akik nem vallották magukat szlováknak, nem tagadták meg magyarságukat. A kényszeráttelepítés, az ún. munkaerőtoborzás azokra vonatkozott, akik szolgáorban is hűek maradtak őseikhez, a magyar nyelvhez és múlthoz. A deportált magyarok kálváriáját Ujváry Zoltán megrendítő hangú könyvében, családja sorsán egy földműves mondja el. „A mi szerelvényünkre is álnok felírás került nagy betűkkel: Önkéntes munkások. A szöveg szlovák nyelven volt. Megtévesztésül azok számára, akik látják vonatukat. Ezt hitetik el a külföldi kormányokkal is. Önként megüünk. A munka szabaddá tesz.” – látja meg nagyon jó érzékkel a csehszlovák kormány ködösítését, az embertelen körülmények lepezését a könyv „hőse”.

E rövid, ám jelentős kitérő után térjünk vissza a nagyhatalmi politika asztalához. Már csak azért is, hogy lássuk, hogyan szenved csorbát újból a csehszlovák diplomácia. A helyszín Párizs, az 1946. évi békekonzferencia. Itt a meginduló szlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény eredményein túl (amelyről alább részletesen szeretnék szót ejteni) szomszédaink követelik 200 000 magyar egyoldalú eltávolítását Magyarországra. Ezt az elképzelést a Szovjetunió erélyesen támogatta, azonban érdekes módon a szovjet hatalom túlsúlya, a csehszlovák politika általános elfogadása ellenére a terv meghíusult. A konzferenciával kapcsolatban ennek okait szeretném kiemelni. Részben a magyar béke delegáció vezetője, Kertész István kitűnő diplomáciájának, másrészt az Egyesült Államok határozott álláspontjának köszönhető – véleményem szerint –, hogy az akciót a konzferencia elvetette. Kertész 1945. december 1-jén közétett tiltakozó jegyzékén túl a két kiegészítő tényező szorosabb összefüggésére szeretnék rávilágítani. A javaslat a konzferencia elé csak kiegészítő javaslat formájában került, ami azt jelentette, hogy az indítványt csak 2/3-os többséggel lehetett jóváhagyni. Ebben a helyzetben kiemelt szerepet játszott az Egyesült Államok elvi álláspontja, melyet egy 1945. július 12-én keletkezett memorandum így határozott meg: „Az Egyesült Államok kormánya nem tartja

igazolható, hogy egy nemzetiségnek minden tagját államellenes bűnösként kezeljenek és kiutasítsák az országból, kizárólag nemzeti származás alapján.” Ez önmagában azonban nem biztosította a követelmény visszautasítását. A magyar delegációnak további feladata volt, hogy minél több ország képviselőjét megnyerje az ügynek. A tárgyalások eredménye az volt, hogy a csehszlovák javaslat ellen szavazott az USA, az Egyesült Királyság, Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika. Így az nem került bele a békeszerződésbe! Érdekes lenne a Magyar Kommunista Párt állásfoglalását is megvizsgálni a kérdés kapcsán, hiszen majdhogynem a párt németekkel kapcsolatos „mohó” állásfoglalásán bukott el az ügy és szított ellentéteket a Külügyminisztériummal.

A lakosságcsere mint elfogadható végleges megoldás

A nagyhatalmak már Potsdam után javaslatot tettek arra, hogy a magyar kisebbség kérdése egy Magyarország és Csehszlovákia között létrehozandó egyezmény alapján lenne megoldható.

Remény mindenre csak a két kormány közeledése után mutatkozhatott természetesen. A dolgok állása nem ezt mutatta. A magyar kormány a tárgyalások megkezdéséhez követeli a magyarok elleni megtorló intézkedések beszüntetését, a deportálások leállítását. A követelés nem alaptalan. 1945 nyarától a korábban sem elszigetelt kiutasítások tömeges méreteket öltöttek. „...a kitelepítetteket a szó szoros értelmében leszórták az autókról a puszták mezőre, a magyar határon, mint a homokot.” A kiutasítások arra kényszerítették az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy újabb jegyzékben tiltakozzanak a SZEB-nél. A magyar sajtó nemcsak melegen méltatott minden türelmet és megértést tanúsító csehszlovák megnyilatkozást a kérdésben, hanem sugallta is azokat. A sajtó többnyire a pártok véleményét tolmácsolta (Szabad Nép, Világ, Kis Újság), akik megbékélést hirdetve, reálisan álltak az ügyhöz. A csehszlovák oldalon mindezek ellenére a magyarellenos hírverés ereje nem csillapodott, sőt fokozódott: „Senkire sem szabad tekintettel lenni... Menjetek önként és örökre Magyarországra, amely úri embereket csinál belőlük, a hamisság és az ázsiai cigányság mintapéldányait.” Ugyanilyen szellemben fokozták tevékenységüket a tömegszervezetek... Mindezzel a Magyarországgal való tárgyalásokat akarták kikényszeríteni, mint ahogyan Janics Kálmán meglátása szerint a deportálásnak is volt ilyen célirányos háttér. Feltételezésem szerint az érdekellentéteken túl mindez nagyban hozzájárult a tárgyalások elhúzódásához. Gyöngyösi János külügyminiszter először 1945 decemberében utazott Prágába. A tárgyalásokon Csehszlovákiát Vlagyimir Clementis képviselte. Az ellentétes vélemények miatt a megállapodás 1946. február 6-10-én jött létre, ám a csehszlovák álláspont mit sem változott. Az időközben megalakult Nagy Ferenc-kormány a tervezetet elfogadta és 1946. február 27-én aláírták Budapesten. Eszerint a magyar kormány hozzájárul ahhoz, hogy a magyarországi szlovákok önkéntesen áttelepüljenek Csehszlovákiába. Ennek előkészítésére Csehszlovákia kormánybizottságot küldhet Magyarországra, tevékenységéhez minden támogatást megkap: az ország területén szabad mozgást, szlovákokkal közvetlen érintkezést. Ösztönzésül írásban, szóban és a magyar rádió útján propagandát fejthet ki, kizárólag szlováku! Erre hat hét állt a rendelkezésükre. Megjegyzem, az egyezmény arra is biztosítékot kér, hogy semminemű ellenséges uszítás nem zajlik eközben. Az áttelepülési szándék bejelentésére három hónapos határidőt szabtak. Csehszlovákia jogot szerzett arra is, hogy az áttelepülő szlovákok számával egyenlő számú magyar nemzeti-ségű lakost távolítson el a köztársaság területéről. Ezen felül kitelepíthet még háborús bűnösnek minősített személyeket (1000 főt maximum). A Magyarországra telepítendő létszámánál figyelembe kellett venni a már kitelepített személyeket. A csehszlovák kormány ígéretet tett a

megtörő intézkedések megszüntetésére és szociális segély kiutalására a rászorulóknak. Egyedül ez ellensúlyozhatja a példátlan engedményeket. A bemutatott egyezmény alapján számunkra sem lehet furcsa, hogy a lakosságcsere egyezmény megkötése és aláírása Magyarországon meghökkenést, a szlovákiai magyarok között pánikot váltott ki. Most már senki sem tudta, hogy mi lesz a sorsa -, mindenki előtt világossá lett, hogy a nacionalista diktátum következményeivel szembe kell nézni. Az egyezmény aláírása után a csehszlovák-magyar viszonyban enyhülés következett be, a sajtóhadjárat élessége mindkét fél részéről tompult. A békekonferencia, mint láttuk, újra felkorbácsolta az indulatokat...

„A magyar kérdés – vagonkérdés”

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4-én kezdte meg tevékenységét Magyarországon. A bizottság tagjai és szakértői sorra járták mindazokat a magyarországi településeket, ahol szlovák nemzetiségű lakosság élt. Gyűléseket és előadásokat rendeztek, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak. Kiadták a hetenként háromszor megjelenő *Sloboda* című lapot, több mint másfél hónapon keresztül – napi 30 perces adásban rendelkezésükre állt a budapesti rádió... Ahogy az várható volt, elég rugalmasan kezelték az egyezmény pontjait. Különösen az engedély nélkül érkező „szakértőkkel” volt sok probléma. Az áttelepülés iránti érdeklődés felkeltése érdekében sajátos módon nem annyira a szlovák lakosság nemzeti öntudatára, hanem a valóban súlyos magyarországi gazdasági helyzet kilátástalanságára hivatkoztak. Emellett széles körben terjesztették, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek, később erőszakkal telepítik át, de akkor már nem kapnak földet... A szlovákok körében az áttelepülés óhaja valóban a nemzeti-állami közösséghez való tartozás természetes igényéből táplálkozott. Nem kis szerepet játszott azonban a földhözjutás lehetősége sem (melynek megjegyzem, jelentőségét csak fokozta, hogy a Tiszántúlon az 1945. évi földreform után jelentős tömegek maradtak föld nélkül). De voltak közöttük olyanok is, akiket a könnyű és gyors meggazdagodás, a jólét reménye: esetleg jobboldali múltjuk büntudata vagy a felelősségrevonás előli menekülés csábított Csehszlovákiába. Balogh Sándor felhívja a figyelmet a szlovákok által lakott falvakban végbemenő átrendeződésre: „Eddig úgy csoportosult a falvak lakossága, hogy az egyik oldalon állnak a demokrácia hívei, másik oldalon az ellenségeink... Ma két csoport van: kitelepülők és ittmaradók.”

A lakosságcsere demográfiai vonatkozásai (Politikai zsonglőrködés a demográfiai adatokkal.)

Szerény dolgozatomban viszonylag több teret szentelek e kérdésnek. Érdekesnek és a problémát tekintve fontosnak tartom a népességi adatok részletesebb áttekintését. Természetesen, a kérdéssel foglalkozó munkák sem közölnek megegyező adatokat, de abban egyetértnek, hogy a lakosságcsere érdekében be kellett vetni egy nagyarányú hamisítást: a szlovákiai magyar és magyarországi szlovák kisebbség számbeli azonosságát. Benes már 1945. október 28-án sietett tájékoztatni a nemzetgyűlést: „Nálunk csak kevéssel van több magyar, mint amennyi a szlovák Magyarországon.” Az 1938-as I. bécsi döntés utáni népszámlálás adatai szerint a pozsonyi, Nyitra vidéki magyarok száma 600 000, a Magyarországon élő szlovákoké 200 000. A német és a szlovák kisebbségi kérdés összekapcsolására a csehszlovák politikusoknak elsősorban azért volt szüksége (a már megismert összefüggéseken túl), mert a népességcsere eszméje igencsak gyenge demográfiai alapokon nyugodott. Szlovákiában az 1921. és 1930. évi népszámlálás adatai szerint 650 597 illetve 585 434 magyar nemzetiségű (nem anyanyelvű!) lakos élt, a terület lakosságának 21,7 illetve 17,6 százalékát alkotva. Az 1941.

évi magyar népszámlálás viszont csak az első bécsi döntéssel visszakerült területen 797 014 magyar anyanyelvűt mutatott ki, miközben a szlovák államban 57 897 magyar anyanyelvű lakos maradt. Magyarország területén 1920-ban 141 918, 1930-ban 104 819, 1941-ben 75 920 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Ez a népesség az ország lakosságának 1.8–1.2–0.8%-át tette ki. Még a szlovák félre legkedvezőbb (1920. évi) olyan összehasonlítás is, amely magyarországi szlovák anyanyelvűeket (!) hasonlít össze csehszlovákiai magyar nemzetiségűekkel (!), kb. 1 az 5-höz arányszámot eredményez. A csereegyezményhez időben legközelebbi adatok aránya pedig már 1 a 11-hez arányt mutat. Megjegyzem, hogy kétségtelen a magyarországi szlovákság gyorsabb asszimilációja, a települési szórtság miatt. A csehszlovák vezetőség a magyar népszámlálási adatokat nacionalistának bélyegezve a tényleges adatnak a nemzetiségi, anyanyelvi felmérés mellett szereplő nyelvismereti (!) adatokat tekintették! Az így kapott 346 053 fős 1930-as adattal sem voltak elégedettek, hanem magyarországi konkrét tapasztalataikra hivatkozva 477 000 szlovákról kezdtek beszélni. Mindezeket Daniel Okáli áttelepítési bizottsága támasztotta alá, szerkesztve a hamis jegyzőkönyveket és megalakítva a számadatot a lakosságcsere céljára. Gyöngyösi külügyminiszter ekkor kérte a Központi Statisztikai Hivatalt: tegye közzé a legutóbbi 1941-es nyelvismereti (!) adatokat. Ez a szám 270 495 fő volt! Nyilvánvalóvá lett, hogy nem egyszerűen csak lakosságcsere-ről van szó, hanem vagyoncsere-ről is, hiszen az ígéretések csak akkor válhatnak be, ha Csehszlovákiából a birtokos parasztságot telepítik át. Az összeállított névjegyzékek híven tükrözték a csehszlovák fél elgondolásait. A CSČB toborzási akciói nyomán Magyarországon összesen 95 724-en jelentkeztek áttelepülésre. Több mint 90 százalékuk földműves volt. Meglepő volt a számadat, hiszen jóval meghaladta a magyarországi szlovák anyanyelvűek számát. A magyar szervek a jelentkezők 21,57 százalékát azért kifogásolták, mert nem ismerték a szlovák nyelvet. Az alaposabb vizsgálat azt is kiderítette, hogy több, mint 10 000 nem létező személy (halottak, ismeretlenek stb.) is felkerült a listára. A csereegyezmény, ha nem is 100 000-es keretben, lényegében megvalósult. A csehszlovák fél már 1946 második felében 25 csoportban 10 337 vagyonalan személyt telepített át. Ellentété az a 43 591 csehszlovákiai magyar volt, akiket az egyezményt megelőzően Magyarországra üldöztek. 1947-ben megkezdődött a csehszlovákiai magyar parasztság legtehetősebb csoportjainak bevagonírozása. A magyarországi jelentkezők mindössze 34 044 katasztrális holddal és 18 024 hold juttatott földdel rendelkeztek. Az áttelepülésre kijelölt szlovákiai magyarok, akiknek tényleges száma eredetileg 184 035 fő volt 35 000 katasztrális holddal.

A magyar–csehszlovák lakosságcsere számadatai

	magyar	szlovák
Áttelepült 1948. dec. 20-ig	50 478	50 843
A kvótába beszámítandó személyek száma	25 925	9 414
1949-ben települt át	213	–
Összesen	76 616	60 257

Ezen kívül kb. 10 ezren menekültek Magyarországra '45 és a lakosságcsere kezdete között, de nem jelentkeztek a kvótába számítás céljából. Háborús bűnösként: 743 család – 3052 személy került Magyarországra. Az összes Csehszlovákiából menekült és telepített lakos száma tehát, mintegy 90 000 fő. Magyarország javára kb. 30 000 fős népességgyarapodást jelent. Összességében a csehszlovákiai magyarok 12 százalékát teszi ki!

A reszlovakizáció

A lakosságcsere ilyen keretek közt nem eredményezett volna homogén Szlovákiát, ezért a 200 000 magyar kil'zésének terve, valamint a nagy ötlet: a reszlovakizáció 1946. június 17-i rendeletével a csehszlovák kormány megadja a lehetőséget Dél-Szlovákia „elmagyarosodott tömegeinek”, hogy visszatérjenek eredeti nemzetükhöz. A szlovák etnikai terjeszkedés e sajátos formája a nemzetiség megváltoztatása fejében megmentette az „új szlovákokat” a kitoloncolástól, megtarthatták vagyonukat, visszakapták állampolgárságukat.

A reszlovakizáció 719 települést érintett s ennek során 423 264 személy kérte a szlovák nemzetiség megadását. A szlovák nacionalista szervezetek kampányt indítanak: név-etimologizálással, betelepülési statisztikákkal stb. elhitetni, hogy a család szlovák, csupán a történelem során „ideiglenesen” elmagyarosodott. A csehszlovák kormány, valamint a prágai székhelyű főhivatalok politikusai mindezt nemzetvédelmi folyamatnak tartják. Különösen bizalmasan kezelték a reszlovakizáció anyagi feltételeit, mert ha külföldön megismerik az akció anyagi hátterét: „megsemmissül az erkölcsi alap” – jelentette ki Ján Cech a pozsonyi Telepítési Hivatal elnöke. Visszatérő motívumként jelenik meg a mozgalom történelmi „igazságtétele”, más szóval megtorló jellege. A reszlovakizáció a szlovákok ellen a múltban elkövetett bűnök jóvátétele. Az ellenpóluson a jutalmazás is ott szerepel. Aki nyíltan vállalja a szlávokhoz tartozást, a szlovák nemzetiséget, azt a nemzetállam vezetésén fáradó politikai vezetés megjutalmazza, megadja neki a polgári egyenlőséget jelentő állampolgárságot.

Több mint 200 000 magyar az erőszak, vagy a kilátásba helyezett erőszak ellenére sem reszlovakizált.

A lidércnyomás vége

A csereakció, amelyet gyakran késleltetett vagonhiány, egészen 1949-ig eltartott. A ki- és széttelepítések következtében legalább 150 magyar falu válik vegyes lakosságúvá. A kitelepítések elsősorban a magyar lakosság szellemi irányítóit sújtották. A magyar kisebbség úgyszólván értelmiség nélkül maradt. Az 1948. május 9-én elfogadott új alkotmány már jelezte a közelgő enyhülést, de a közigazgatás újabb meglepetéssel szolgált. Ez volt a magyar helységnevek használatát megszüntető 1948. július 11-i 266/1920 Sb. sz. törvény. De azért érezhető már valami: megindul az Új Szó; Fábry Zoltán, Lőrincz Gyula, Major István szerkesztésében. A Csehszországba deportáltak megkapják az állampolgárságot.

1949. szeptember 1-jén elkezdődik az oktatás az első magyar osztályokban. Mindössze 110 magyar pedagógust sikerült munkába állítani, a régi létszám 5 százalékát. A gazdasági visszaesés is súlyos problémákat jelent, a létbizonytalanság megléte és a szlovák „telepesek” szaktudása hiányában. Sok még a megoldásra váró kérdés. Máig rendezetlen a helyzet. A történelmi elhallgatások, elferdítések is erre utalnak. Fontos a tisztánlátás, amelyhez talán az ilyen szerényebb munkák is hozzájárulhatnak...

Szent Pál: **A szeretet himnusza**

*Szóljak bár emberek vagy angyalok nyelvén,
ha szeretet nincs bennem
csak zengő érc vagyok, vagy pengő cimbalom.
Legyen bár prófétáló tehetségem,
ismerjem az összes titkokat és minden tudományt,
legyen akkora hitem, hogy hegyeket mozgassak,
ha szeretet nincs bennem, mit sem érek.
Osszam el bár egész vagyonomat a szegények közt
s vessem oda testemet, hogy elégessenek,
ha szeretet nincs bennem, mit sem használ nekem.*

*A szeretet türelmes, a szeretet jóságos,
a szeretet nem féltékeny,
nem kérkedik, nem gőgösködik,
nem tapintatlan, nem keresi a magáét,
haragra nem gerjed, a rosszat föl nem rója,
nem örül a gonoszságnak, de együtt örül az igazsággal,
mindent eltűr, mindent elhisz,
mindent remél, mindent elvisel.*

*A szeretet nem szűnik meg soha.
A prófétálás véget ér,
a nyelvek elhallgatnak,
a tudomány elenyészik.*

*Tudásunk csak töredékes,
töredékes a prófétálásunk is,
de amikor eljön a beteljesedés,
ami töredékes, véget ér.*

*Amikor még gyermek voltam,
úgy beszéltem, mint a gyermek,
úgy gondolkodtam, mint a gyermek,
úgy ítéltam, mint a gyermek,
de amikor férfivá nőttem,
elhagytam a gyermek szokásait.*

*Most még csak tükörben, homályosan látunk,
akkor majd színről színre.
Most csak töredékes a tudásom,
akkor majd úgy ismerek,
ahogy én magam is ismert vagyok.
Most megmarad a hit, a remény, a szeretet
– ez a három,
de köztük legnagyobb a szeretet,
Törekedjétek a szeretetre!*

(Békés Gellért fordítása)

Részlet Pál apostol első korinthusiakhoz írt leveléből: 13, 1–13.

Basa István

A babiloni zsidó központ története II.**Zsidók és arabok korai kapcsolatai**

A Kr. u. hetedik században nagy változás történik a Közel-Keleten, feltűnik egy új vallás, az iszlám. Feltűnik egy nép, az arab, akikről még azt írta Strabón, hogy: „teljesen harciatlan emberek, nem nagyszámúak”, mégis pár száz év múlva meghódítják az akkor ismert világ jelentős részét és nagyszrű harcosokká válnak.

Ennek oka Mohamed új hitrendszere, ami militarizálta és egységbe forrasztotta a korábban széthúzó arab törzseket. A Próféta „találmánya” a dzsihad, több hittétel zsidó és keresztény hatást tükröz. A kérdésre, hogy miért fogadta be Mohamed a zsidó vallás alapelveit, könnyű magyarázatot adni, de egy kicsit vissza kell tekinteni Arábia történetébe. I. e. 1200 táján itt jött létre a térség első államalakulata a minai királyság, ami 950-ig állt fenn. Ezt követte a legendás sábai királyság, melynek első papkirálynője állítólag meglátogatta a „bölcst” Salamon Izrael királyát. A sábai királyságot i. e. 115-ben a himjarita királyság váltotta fel, és ami 525-ig állt fenn.

A himjarita korszakban kerülhetett a judaizmus Jemen területére. A zsidó vallás terjedése kapcsolatban áll a római zsidó-háborút követő (66–70) zsidóüldözésekkel, bár a nevek alapján az arabiai és mindenekelőtt a délarab zsidók judaizált arabok és örmények voltak inkább, mint Jeruzsálemből menekült „héber”.

Egyik legismertebb himjarita király abu-karib-aszad-kámil (385–423) felvette a zsidó vallást. Uralkodása után egy évszázaddal, az V–VI. század fordulóján a zsidó vallás nagyon erős volt, az utolsó himjarita király, Aszad-Kámil unokája, dhu-Nuvasz is zsidó vallású volt.

Dhu-Nuvasz idején tört ki a történelem egyetlen zsidó–keresztény vallásháborúja, amit a király 523 októberében Nadzsrán keresztényei ellen elkövetett terror támadása indított el. A délarab keresztények I. Iustinianus bizánci császártól kértek segítséget, aki utasította Kaleb Ela Asbeha abesszin király, a legközelebb lévő keresztény királyt a segítségnyújtásra. 523 decemberében az Arját vezette abesszin csapatok győztek dhu-Nuvasz felett, és lassan uralmuk alá hajtották az országot. Az utolsó összecsapásra 525-ben került sor: az abesszin sereget akkor Abrahah (Ábrahám) vezette, a himjaritát Nuvasz. A csata kimenetele nem lehetett kétséges: a teljes vereséget látva – írja at-Tharib – „Nuvasz megsarkantyúzta lovát, beugratott a tengerbe, és azóta nem látták”. Így ért véget Dél-Arábia függetlensége, így szűnt meg a himjarita királyság.

525-től 575-ig tartott az abesszin uralom, ami próbálta elvonni, elijeszteni a különböző arab törzseket a mekkai Kába-kultusztól. Felszabadítási mozgalom bontakozott ki a himjarita királyi család egyik sarja, Szaif-ibn-dhi-Jazan vezetésével. Az Eufrátesz menti arab Lakhmida- királyságtól próbált segítséget szerezni. A lakhmida király bemutatta hűbérurának a szaszanida királynak Ktesziphnonban. Köztudott volt, hogy az arabok többsége perzsa-párti, köztük a zsidók is. A szaszanida uralkodó Vahraz parancsnoksága alatt mindössze 800 katonát küldött az abesszinok kiverésére 575-ben. A győzelem után közös perzsa-himjarita adminisztrációt vezettek be, élén Szaif-ibn-dhi-Jazannal. Jemenből azonban hamarosan perzsa satrapia lett. Most térjünk vissza Mohamedhez.

Mohamed, mint köztudott Mekkában született, ami a „Tömjén út” egyik legjelentősebb állomása volt. Az etiól északra fekvő Jatribban (Medina) és a környező oázisokban nagyszámú

zsidó arab élt, akiknek tanaival mindennap találkozhatott, hasonlóan a mindenütt megtalálható keresztény arabokkal. Ezen hatások nagy szerepet játszottak vallásának kialakulásában.

Lassan formálódott gyülekezetét sok támadás érte a gazdag mekkaiak részéről. Létüket fenyegető veszélyből az iszlám alakulására elsődrendű fontosságú esemény szabadította fel. A mekkai „búcsújárás” alkalmával két törzs Jathribból, az Ausz és a Kazrach felfigyelt Mohamed tanításaira. Mint korábban említettem Jathribban nagyszámú zsidóközösség élt és az ezektől hallott tanítások is közrejátszottak a két törzs Mohamed iránt felkelt érdeklődésében. Meghívták a Próféta és híveit Jathribba: igéi szabad hirdetését és védelmet ígérve. A Próféta elfogadta és gyülekezetével együtt átvándorolt Jathribba (Hidzsra).

A város lakóinak többsége ideológiai és politikai vezetőnek is elfogadta Mohamedet. Itt hozta létre az új társadalmi szervezetet, az ummát, amuszlim közösséget. Itt követi el a Próféta legnagyobb tévedését, amikor megpróbálja megnyerni a zsidókat. Hiszen Mohamed Ábrahám vallását akarta eredeti tisztaságában visszaállítani. Az imák irányának – kibla – Jeruzsálemet jelölte meg, és más engedményeket is tett a zsidók magához kapcsolása érdekében: azonos böjtnap, disznóhús eltiltása stb. Mindezek ellenére nem sikerült a zsidók megtérítése, ezért nemcsak visszavonta az „engedményeket” 624-ben, hanem megtámadta és kirabolta a Kainuka, a következő évben Nadir és 627-ben a Kureiza zsidó vallású arab törzseket.

Mohamed gyűlölete élete végéig megmaradt, ekkor találta ki a hitetlenekre kivetendő fejadót, a dzsizjét.

Mohamed halála után a zsidók helyzete újra normalizálódott. A kalifáknak szükségük volt a zsidóknak az egész akkor ismert világot behálózó kapcsolataira. Ideológiailag is alátámasztották a zsidókkal szembeni pozitív álláspontot... A zsidókban az arabok ősenek Ábrahámnak leszármazottait és a „Könyv népét” látták, akiknek törvényhozója Mózes, aki az iszlám hit szerint Mohamed oldalán ül az igazak honában.

Omár kalifa csapatai 637-ben a káiszijjai csata után meghódították egész Mezopotámiát a szaszanida perzsáktól. A Szaszanida Birodalom területét Omar 642-ben a nehávendi csata után a Medinai Kalifátushoz csatolta.

Babilóniában az exilarchátus intézménye megmaradt, sőt kibővítették a gáoni intézménnyel. A gáon (fenség) vallási vezetők, akik a szurai, illetve pumbaditai iskolák mindenkori vezetőiből kerültek ki. A kettős vezetésnél az exilarcha és a gáon között gyakoriak voltak az ellentétek. A VIII. sz. második felétől a gáonok befolyása megnövekedett és teljesen kiszorította az exilachátust, ami meg is szűnt hamarosan. Az arab fennhatóságon kívül élő zsidók is elismerték a gáon vezető szerepét.

Sok vitás kérdésben fordultak a gáonhoz, akik mindig részletesen válaszoltak a kérdésekre. Fennmaradt levelezésük tükrözi, milyen sokrétű volt a zsidóság érdeklődése már ezer évvel ezelőtt is. A gáonok korában, részben az iszlámmal való megismerkedés hatására a szellemi élet is felélénkült. Már évszázadok óta folyt a vita a Tóra-magyarázatok és az általában vett szóbeli tanok jelentősége körül. A gáonok idejében a szadduceusok elveit követő paraiták újították fel a vitát. A karaiták felekezetét Ánán ben Dávid alapította a VII. században. Elvetette a Talmudot, vallását a Tóra szószerinti értelmezésére alapította. Emiatt sok, az évszázadok folyamán kialakult, hagyománnyal kellett volna szakítania a zsidóságnak. Ánán ben Dávid gondolatai, talmudellenes kijelentései széles körben találtak táptalajra.

A zsidóság egy másik csoportjára a görög bölcselet volt nagy hatással. Ezeknek körében születtek meg a kabalista irodalom első alkotásai. A szektásodás ellen való fellépés legnagyobb alakja Száádja gáon volt. Arabra fordította a teljes Szentírást. A karaitáknak bebizonyította, hogy a Tóra a hagyományos magyarázatok nélkül érthetetlen. Legnagyobb ml've a „Hit

és tudás” címet viseli, melyben a kabaristákat meggyőzte arról, hogy a világi tudás nem áll szemben, azzal a hittel, amit vallásuk kíván tőlük.

Az arab uralom hanyatlása együtt járt a babiloni zsidó központ hanyatlásával, ami 1040-ben a gáoni intézmény megszűnéséhez vezetett. A keleti zsidóság vezető szerepét a XI. században átvették az európai zsidó központok.

Szakirodalom

- 📖 *Arabok.* (Szerk.: Benczik József) Bp., Kozmosz, 1976.
- 📖 *A zsidók egyetemes története.* (Szerk.: Szabolcsi Miksa) Bp., 1907.
- 📖 Benke József: *Arabok története.* Bp., Kossuth, 1987.
- 📖 Fernando Johannes: *A zsidó vallás.* Bp., 1990.
- 📖 Goldsiher Ignác: *Az iszlám Magvető.* 1980.
- 📖 Harmatta János: *Jemen ókori történetéhez.* Antik Tanulmányok, 19. köt. (1972)
- 📖 Román József: *Mohamed élete.* Móra 1966.

Basa István

A siratófal története

„M iután a rómaiak Gorpaios hónap 7-én, 18 napi munka után befejezték a sáncépítést, felvontatták az ostromgépeket [...] A kiéhezett védők a falakról igyekeztek utolsó erejükkel a faltörő kosokkal támadó ellenséget elkergetni, de a rómaiak csakhamar leverték, leölték vagy visszaszorították a zsidókat [...] kivont karddal tódultak be és mindenkit lemészároltak, ki útjukba került, így hullákkal torlaszolták el a szűk utcákat és a város szinte úszott a vérben. [...] és estefelé megszűnt az öldöklés, azonban a tűz egész éjjel dühöngött. Gorpaios nyolcadika az égő Jeruzsálemre virradt.

A várost az 5., 10. és 15. légiók foglalták el. A rómaiak ezután még a legtávolabbi városrészeket is felgyújtották, a falakat pedig földig rombolták. Így esett el Jeruzsálem Vespasianus uralkodásának második évében, Gorpaios hónap 8-án.”

Josephus Flavius
(Jozsef Ben Matitjáhu)

* * *

I. u. 70-ben Tammuz hó 17-én kezdték el ostromolni a Szetnélyt, amit végül is Áv hó 9-én sikerült elfoglalni a rómaiaknak. Ez a nap a gyász és a böjt ünnepe a zsidóknál, melynek neve Tisá-be-Áv. A római légiók Jeruzsálem elfoglalása után az egész várost lerombolták csak a Phaesel tornyot és a Templom nyugati falának egy részét hagyták meg, hogy a következő nemzedékek is lássák, milyen hatalmas volt Jeruzsálem, mit Titus légiói elfoglaltak.

Később – meg nem állapítható időben – a Phaesel torony is megsemmisült. Ez után a Templom egyetlen emléke a Nyugati Fal maradt, a Kotel Máravi. 137-ben az utolsó zsidó szabadságharc, a Bar Kochba lázadás leverése után, római telepések érkeztek a romváros

területére. Az új város neve Aelia Capitolina, melynek közepén a Szentély helyén, Jüpiternek, a latin főistennek emeltek templomot. Ez a templom lett később, a kereszténység uralomra jutása után Jeruzsálem egyik legfontosabb temploma. A templomok és szentélyek gyakran megsemmisültek, de a Fal maradt.

A gálutban élő zsidóság nem szakadt el egyetlen kézzel fogható emléktől a két évezred alatt. A város egymás váltó urai tudták mit jelent a zsidóság számára a Fal. Az arab hódításig tiltva volt a Kotel látogatása. 638–1099-között a zsidók folyamatosan látogathatták és imádkozhattak előtte.

A keresztések uralma alatt lévő Jeruzsálemet (1099–1187, 1229–1244) zsidó nem látogathatta, ennek ellenére gyakran megkísérelték a városba való bejutást.

„Ha elfeledlek Jeruzsálem, száradjon el jobbam és tapadjon nyelvem inyemhez!” Ez volt a fogadalom, és ezt a fogadalmat újra és újra minden zsidó generáció megújította.

„A jövő évre Jeruzsálemben!” – ez lett a biztatás és a soha fel nem adott remény jelsza-va majd két évezreden át.

A keresztések után újra a mohamedánok következtek, akik engedélyezték a Fal látogatását. 1923-ban – miután Palesztínát megszerezték az angolok a törököktől – új korszak kezdődött a Fal és a zsidóság történetében.

A meginduló zsidó bevándorlás új helyzetet teremtett az arabok és a bevándorlók között. Az angol kormányzat nem egyszer drótsövénnyel és fegyveres őrséggel zárta el a Falat, a zsidók elől. Az indoklás az arabok érzékenységére hivatkozott, a feszült, csaknem mindig feszült helyzetre, melyben az arabok a Fal körüli zsidó gyülekezésekben provokációt láthattak, vagy láttak.

De az Irgun Cvai Leumi, a Zsidó Állam függetlenségéért harcoló földalatti mozgalom emberei nem hagyták magára a falat: Jelszavuk: „El kell jutni a Falhoz és meg kell ott fűjni a sófárt.” A sófár egy kos szarvából készült kürt, amit az ünnepeken szólaltattak meg. A Fal előtt egy előírászerű hangsorozatot kellett leadni. Josephustól tudjuk, hogy a papok az ostrom utolsó napjaiig ellátták a templomszolgálatot. Ez a szolgálat előírta, hogy kelő napot – a szolgálat kezdetén – a Magrephával kell köszönteni, melynek Jerikóig ért a hangja.

Sokszor végrehajtották az ifjú cionisták bátor tettüket, de egyszer sem rohantak el, mindig megvárták a bilincset és az elvezetést. 1946–48 között szabadon látogathatták a zsidók Jeruzsálemet és a Falat. 1948. május 15-én meginduló arab-izraeli háborúban a Jordán légió elfoglalta Jeruzsálem óvárosát. Az ezt követő tizenkilenc év alatt a Falhoz egyetlen zsidó sem mehetett. Csak egyszer egy amerikai rabbi jordán kormányengedéllyel pár percre.

1967-ben a Hatnapos Háborúban az izraeli haderő visszafoglalta az óvárost. 1967. június 5-én a háború első napján „izraeli harcosai ott álltak a fal előtt”. 1967. június 6-án Slomo Goren tábornok, a hadsereg főbábija ezernyolcszázkilencvenhét év után ismét Magrephával köszöntötte a kelő napot.

Irodalom

- 📖 Josephus Flavius: *A zsidó háború*
- 📖 Abády Ervin: *A csodák hat napja Bp., 1991.*
- 📖 Kotel Tel-Aviv 1993.

Vigyikán Attila

Az emancipációtól a cionizmusig

1 848 – a forradalmi hullám Közép-Európa államaiban ismét előtérbe állította a zsidóság emancipációját, egyenjogúsítását. A Frankfurtban összeült első német parlament alelnöke, Gabriel Riesser, a német reformnemzedék zsidó vezetője, beszédében állt ki a „zsidó hitű német polgárok” jogaiért. Kezdeményezésére fogadták el Poroszország és más országok alkotmányozó gyűlésein az új alaptörvényt, amely szerint a „polgári és politikai jogok mindenkit megilletnek, felekezeti különbség nélkül”.

Itáliában szintén az 1848-as forradalom szabadította ki a zsidókat a gettó falai közül és engedélyezte számukra a letelepedést a város többi részébe is.

A magyar reformkor jeles politikusai, Kossuth Lajos illetve a felsőház liberális ellenzéke, élén Eötvös József báróval határozottan sikraszállt a „mózes hitű magyarok” egyenjogúsítása érdekében. A forró hangulatú március 15-i pesti forradalmat követő események közé azonban, néha elég véres „pogromszerű” epizódok is belekerültek. A megélhetésüket féltő iparoslegények március 24-én éjszaka a zsidónegyedben több üzletet kifosztottak és embereket vertek meg. A másnap Pestre érkező Batthyány Lajos gróf erélyes fellépése tudta csak a helyzetet konszolidálni. A március végéig bekövetkezett politikai események miatt azonban az országgyűlés napirendjéről lekerült az emancipáció ügye.

1849. július végén a szabadságharcot anyagilag és erkölcsileg támogató zsidóság részére szegedi ülésén a Szemere-kormány megszavazta és kihirdette az egyenjogúsítást, a törvény gyakorlati végrehajtására azonban már nem volt idő. A világosi fegyverletétel után a magyar nemzettel együtt bűnhődött a zsidóság is.

A forradalmak elbukása után az egyenjogúsítás csak papíron létezett, bár Közép- és Nyugat-Európában a zsidók már szabadon kereskedhettek, lakhattak városokban, űzhatték ipart, de a közhivatalokig nem jutottak el. Az 1848-as törvények gyakorlati megvalósításáig még legalább húsz évet kellett várni.

A német államokban a Poroszország vezette Német Császárság megszületése után, 1871-ben foglalták az állam alkotmányába a zsidó emancipáció törvényét, amely mintegy félmillió német zsidó számára jelentette az egyenlő politikai jogok elvét és megvalósulását.

Ezek után mind nagyobb mértékben vonult be a zsidó elem a német mindennapokba, a társadalmi és kulturális életbe. Mindennapossá vált a keresztény-zsidó vegyesházasság, a jogi, orvosi, mérnöki, újságírói pályákon, de a munkásmozgalomban is jelentős szerepet játszottak a zsidók.

Nyugat-Európában az 1860-as évekre a zsidóság teljeskörű polgárjogot nyert. Három évtizedes vita után, 1858-ban, már zsidó képviselők is helyet foglalhattak az angol parlamentben, a londoni főpolgármesteri tisztelet többször töltötte be Lionel Rothschild, a híres bankárcsalád tagja. De gondoljunk csak az ifjúkorában kikeresztelkedett, Lord Beaconsfielt néven is ismert Benjamin Disraelire a zsidóságát soha meg nem tagadó angol miniszterelnökre, vagy Adolf Cremieuxra, aki 1848-ban illetve 1870-ben az igazságügyminiszteri posztot töltötte be a francia kormányban. Az ő nevéhez fűződik a párizsi székhelyű „Alliance Israelite Universelle”, az első zsidó világszervezet, mely világszerte a zsidók emancipációjáért, polgári jogaiért és azok védelméért szállt sikra olyan országokban, ahol elnyomás és üldözés volt az osztályrészük. Az „Alliance Israelite Universelle” jelentős tevékenységet fejtett ki Palesztiná-

ban is az 1870-es évektől kezdve. A nemzetközi szervezet munkásságának Kelet-Európában volt döntő szerepe.

Az 1859-ben, két fejedelemségből, Moldvából és Havasalföldből egyesült Romániában, a galíciai és ukrainai bevándorlások hatására, lassan, de biztosan nőtt a zsidó lakosok lélekszáma. Hagyományos foglalkozásaik mellett (falusi kiskereskedők, szatócsok, uzorások) a bojtároktól földet is bérelhettek. Hohenzollern Károly trónralépésekor, királyi óhajként – elsősorban német és magyar hatásra – megfogalmazódott a zsidók egyenjogúságának alkotmányba iktatása. A parlamenti vita napján azonban Bukarestben pogron tört ki, majd áterjedt több nagyvárosra. A fővárosban tartózkodó Cremieux többször tárgyalta a román kormánnyal a program megfélemezése érdekében. A nemzetközi tiltakozás sem segített a zsidókon, így 1870–73 között több erőszakhullám is végigsöpört az országon.

Oroszországban, a cári uralom alatt élő zsidóknak egy olyan autokratikus és tekintélyelvű rezsimmel kellett szembenézniük, amely hivatalos politikává emelte a zsidóellenességet, a zsidók számára csak a hagyományos övezeten belül adott engedélyt a letelepedésre. eltiltotta őket bizonyos foglalkozásoktól, s nem engedélyezte számukra, hogy hivatalt viseljenek. A krími háború kudarcából tanuló, 1855-ben trónralépő II. Sándor egy sor rendelettel jogilag felszabadította a jobbágyságot, megreformálta a hadsereget és a közigazgatást. Munkám szempontjából a legfontosabb rendeletei, hogy elődje, I. Miklós, két a zsidók számára legszembetűnőbb törvényét megváltoztatta: megvált s fejében elengedte a 25 éves katonai szolgálatot és megszüntette az erőszakos átkereszteléseket. A nagykereskedők és az orosz főiskolán végzett értelmiség számára engedélyezte a letelepedést az addig tiltott városnak számító Moszkvában és Szentpétervárott. Az iskolák kapui megnyíltak a tanulni vágyó zsidó fiatalok előtt. Ezzel az egy rendelettel többet ért el II. Sándor, mint előde, aki a zsidók beolvasztását, teljes eloroszosítását tűzte ki célul. A külső, jogi feltételek megteremtése után megindult a belső, „kulturális reform”. Az ifjúság tömegében indult a közép- és felsőoktatási intézményekbe. A vallásos, héber és jiddis nyelvű chédereket és jesivákat, vallásos tanodákat részben felváltották a világi, orosznyelvű iskolák. Kulturális egyesületek alakultak, folyóiratok, hetilapok indultak. Az állami engedmények felerősítettek egy belülről jövő, kulturális-eszmei indíttatású, csíráiban már az 1840-es évek elején megszületett mozgalmat, az úgynevezett „haszkalá”-t.

A volhinai Isaac Beer Levinsohn alapította ideológia, majd a nyomában születő irodalmi reneszánsz mozgalom felismerte azt a tényt, hogy a rabbinikus, vallási iskolákban megszerezhető ismerettel felnövő nemzedékek már nem állják meg a helyüket, nem tudnak lépést tartani az őket körülvevő nemzetekkel, a világgal. Gyökeresen meg kell reformálni a zsidó népesség társadalmi szokásait, a vallási előírásokat. Ezek segítségével a modern világhoz való alkalmazkodás révén hidalható át a szakadék a zsidók nem zsidók között és csak így érhető el a jogilag már többé-kevésbé biztosított egyenjogúság. A haszkala-mozgalom másik irányadó gondolkodója, Moshe Lieb Lilienblum szerint a kölcsönös megértés, műveltség és tolerancia lesznek azok a biztosítékok, amelyek birtokában a zsidó és nem zsidó népesség kölcsönösen meg tud szabadulni hagyományos vallási előítéleteitől és így valósulhat csak meg a népek békés együttélése.

Az 1870–80-as évekre úgy tűnt, hogy a közel száz éve, az USA Függetlenségi Nyilatkozatában és a francia forradalom Emberi Jogok Nyilatkozatában lefektetett szabadságjogok Nyugat-Európától Oroszországig valósággá válnak a zsidók számára is.

A nagyvárosban élő, elsősorban kis- és nagykereskedéssel foglalkozó, a külföldi hittestvéreivel szoros rokoni-pénzügyi kapcsolatot tartó zsidó polgárság, bár vagyoni ereje még elmaradt a nemzeti polgárság vagyona mögött, a kereskedelmi-, ipari-, majd a banktőke

segítségével, könnyebben mobilizálható és az adott viszonyokhoz (különösen a kelet-közép-európai viszonyok között) sikeresebben alkalmazható gazdasági erővel rendelkezett. Nemcsak gazdasági, hanem fokozatosan tudományos, művészeti és közéleti téren is bizonyos befolyásra tett szert. Szinte Európa minden országában kialakultak a zsidóság gazdagabb, városban lakó rétegeit tömörítő úgynevezett reformista hitközségek, melyek – a szegényebb, a vallási előírásokat a mindennapi életben szigorúan követő hittestvéreikkel szemben – a zsidóságot már pusztán vallási közösségként fogták fel, a vallási gyakorlatot megreformálták, a törvényeket a kor valóságához igazították és modernizálták az életvitelt. Az asztalra gyakran került „fehérsült” néven diszohús, az Európa-szerte beszélt uralkodóan szláv, német alapszókincsű jiddist kezdte kiszorítani a német illetve a nemzeti nyelv, melyet a napi liturgiába is bevontak. A nagyvárosi életben a polgári lét áldásait élvező zsidóság, úgy tűnt megindult a teljes asszimiláció felé.

Ez, a „világ szeme előtt” lejátszódó történelmi folyamat azonban nem hagyta érintetlenül a keresztény társadalmakat sem. Több társadalmi rétegben ellenséges idegenkedés kapott lábra a zsidókkal szemben. „A zsidó amint leomlottak a gettók falai, egyenlő jogú polgárként itt él közöttünk, szabadságát elsősorban a meggazdagodásra fordítja, bankot, vállalatot alapít, de ezzel sem elégszik meg: előzönlí és elfoglalja előlünk a szabad szellemi pályákat: orvos, ügyvéd, tanár, újságíró akar lenni... újságíróként, laptulajdonosként befolyásolja hatalmával a keresztény olvasót, elnyomja a nemzeti sajtót ... igaz, hogy többnyire anyanemzetéhez akar hasonlítani, sőt olyan, mint egy francia, német vagy orosz, de végül mégis csak idegen tölünk, számunkra, európaiak számára a zsidó faj jellemével, hajlamaival, semita eredetével együtt teljesen idegen, soha nem fogunk tudni vele együttélni, soha nem férhetünk meg egymás mellett...” – ilyen és ehhez hasonlóan gondolatmenettel és logikával indult meg az újkori társadalom egyik jelentős mozgalma, az antiszemitizmus. Végigsöpört Európán, vérvádpereker eredményezett Németországban és Magyarországon, pogromokat indított Romániában és Oroszországban.

A pogromok közül az 1881-es odesszai volt a legjelentősebb a tekintetben, hogy a zsidóság vezetőit rádöbbenette az emancipáció hiányosságaira.

Odessa 1795-ben kapta nevét, miután a tatár illetve török fennhatóság után Oroszország annektálta. Orosz, lengyel, német, francia, görög lakossága közel fél évszázad alatt tekintélyes és gazdag gabonakikötővé fejlesztette az egykori tatár falucskát. Az 1880-as évekre a félmillió város egyharmadrészt zsidók lakták, ellentétben Moszkvával és Szentpétervárral. Ez a nyugatias, művelt és nagyvilági város, ahová a terület fejlesztése érdekében már az 1800-as évek elejétől engedélyezték a zsidó betelepülést, és ahol a többi nemzet polgárai mellett a zsidók üzletemberként, vállalkozóként, értelmiségként is működhettek, lett Oroszország egyik szellemi központja, és egyben a héber műveltség és a felvilágosodás, a haszkala-mozgalom szíve. Az írók, költők és a zsidó felvilágosodás képviselői egy új, liberális, soknemzetiségű és -vallású, bürokráciától mentes orosz hazáról álmodtak, melynek építéséből az emancipált zsidók is kivehetik a részüket. Mindezeket a reményeket II. Sándor reformjai is táplálták. Európa Nyugati feléhez hasonlóan Odesszában is úgy tűnt, hogy az emancipáció és a liberalizmus megoldotta a zsidókérdést. Az 1881-es odesszai pogrom, mint minden, kisebbség elleni, tömeges, erőszakos zavargás, különböző társadalmi feszültségek levezetésére szolgált. A hagyományos, három napig tartó, felvonulással és őrjöngéssel kezdődő, majd kirakatbetöréssel és gyilkosságokkal folytatódó pogromok nem voltak szokatlanok a múlt századvégi

Oroszországban, azonban 1881-ben hihetetlen vehemenciával és mennyiségben robbantak ki. Az a tény, hogy mindezek Odesszát sem kerültk el, mélységes döbbenettel töltötték el

a világ közvéleményét. A történetekért a zsidóságot téve felelőssé a hatóságok visszavonták a liberalizáció egyes engedményeit és intézkedéseit, veszélyeztetve ezzel a közel 30 éves fejlődés elért eredményeit.

A haszkala-mozgalom már említett vezetője, M. L. Lilienblum, aki a műveltség, tolerancia segítségével leküzdhetőnek ítélte meg a keresztény–zsidó ellentétet, fogalmazta meg elsőként a zavargások után: „Meggyőződtem arról, hogy nem a műveltség hiánya okozta tragédiánkat, mert idegenek vagyunk, és idegenek is maradunk, még ha csordultig telítődünk is a kultúrával...”

Az odesszai vérengzésekben nemcsak az írástudatlan tömegek, hanem a művelt emberek is résztvettek, és nemcsak a feketeaftános, szokásaikban és megjelenésükben az átlagtól eltérő zsidókat, hanem a felvilágosult, emancipált, franciául és németül beszélő hittestvéreiket sem kímélték. Ezzel az eseménnyel a haszkala-mozgalom vezetői ráébredtek, a kulturális-társadalmi asszimiláció nem jelent biztosítékokat az üldöztetés ellen. Ami az egyénnek időlegesen és többé-kevésbé sikerül, az egész zsidóság számára nem jelenthet kiutat. Az 1881 utáni gondolatok, miszerint még odaadóbb és intenzívebb társadalmi integrációs törekvések elejét vehetik a későbbi programoknak, megdőltek. Lilienblum szerint a radikálisabb reformok nem tüntethetik el az emancipált és a hagyományos zsidóság közti különbségeket a világ szemében, bármilyen nagy volt az előzményekhez képest az 1860 és 1881 között megtett út, ezek egy pillanat alatt megsemmisülhetnek, az egyéni emancipáció 20-30 éves mázát bármikor lepatinthatják, s alatta csak az antiszemitizmus mély gyűlölete marad, 1881 után már nem a vallási reformokra, a rabbinikus hagyomány korszerűsítésére volt szükség, – hiszen itt már a zsidók élete forgott kockán – hanem az ortodoxok és az emancipáltak közös fellépésére és összefogására. A közös fellépésnek a Palesztinába, az ősi földre való visszatérést kellett szolgálni. „Egyesüljünk, fogjunk össze, gyűjtsük egybe Kelet-Európában szétszóródott társainkat, és induljunk el örvendezve saját földünkre, annak, aki Isten és az Ő népének oldalán áll, így kell szólnia: Cion mellett állok.” – írja egy cikkében 1882-ben.

Szintén az 1881-es események készítették korábbi álláspontjnak teljes átértékelésére Leo Pinskert, az odesszai haszkala-mozgalom másik vezéregyéniségét. Ez a – történészek szerint forradalmi egyszerűsége és tömörsége miatt – a Kommunista Kiáltványhoz hasonlító pamflet, 1882-ben, németül és a szerző feltüntetése nélkül, Önfelszabadítás címmel jelent meg. Az emancipáció gondolati és gyakorlati elkötelezett híve nemzedékének egy teljesen új, az eddigiektől gyökeresen eltérő utat jelöl ki, és ezzel a zsidó nacionalizmus, a cionizmus előfutárává válik. Pinsker számára az 1881-es vérengzés nyilvánvalóvá tette, hogy nem a barbár tömegek középkori előítéletében rejlik az újkori zsidógyűlölet fellángolása. Az addigi emancipációt mind gyakorlati, mind elméleti szempontból bírálta. Az egyenjogúsítás nem egyeztethető össze a modern világgal, amely a nemzetek szabadságán és önrendelkezésén nyugszik. A zsidóság, amely csak mint vallási közösség, ill. nemzetiség él, a történelem passzív résztvevője, csak a „gazdanemzetek” jóindulatán múlik, milyen mértékben engedi sorai közé a zsidókat. Ahhoz, hogy Európa többi nemzetéhez hasonlóan maguk tudják kezükbe venni a sorsukat, és megalkossuk saját nemzeti életüket, fel kell magukat szabadítani. Ez a felszabadítás, amely segítségével a zsidók a történelem aktív szereplőivé, válnak, megteremt a nemzet egyik legfőbb kritériumát, a közös hazát. A közös haza, vagy ahogy majd később fogalmaznak, a zsidó nemzeti otthon keretén belül megvalósíthatják a nemzeti lét jellemzőit, a nemzeti nyelvet, a választott képviselőkből álló saját kormányt. Amíg az emancipáció az egyénnek hozta el a szabadságjogokat, a saját föld az egész nemzetnek biztosít erre lehetőséget. Pinsker szerint az

emancipáció betöltötte történelmi szerepét. a XIX. században, a nemzettéválás korszakában a zsidók is nemzett, akarnak válni és úgy akarnak egy önálló nemzetállamban élni.

Az Önfelszabadítás második részében a gyakorlati megoldásra is utal a szerző. A XIX. század második felét az egyiptomi rabszolgaság időszakának minősíti, és egy Exodushoz hasonló kollektív vállalkozást sürget, nem pedig az emancipáció fokozását, amely szerinte csak a héber rabszolgák szökéséhez hasonlítható. Az egyedüli probléma, hogy a zsidóknak nincs egy új Mózesük. Ezt a szerepkört – a XIX. századi nemzetállamok szerveződésénél döntő fontosságú – alkotmányozó nemzetgyűlésnek kell átvállalni. Ezen testület a számtalan önkéntes egyesület és szervezet vezetői közül kiválasztott, a nagypolitikára is jelentékeny hatást gyakorolni képes pénzemberekből, tudósokból, államférfiakból és újságírókból állna össze. Az így felálló nemzeti vezetőség, a világ zsidóságának szellemi, politikai és gazdasági erőit összefogva, létrehozni azokat az eszközöket, amelyekkel megteremthetők lesznek a zsidó nemzeti otthon és állam területi alapjai. A Nemzeti Kormányzóság – főleg a gazdagok között végzett gyűjtés segítségével – mozgósítana egy jelentős tőkét, amely egy földvásárlásokat bonyolító részvénytársaság alapja lesz. A terület minél nagyobb és minél gyéren lakottabb legyen. A megvásárolt földeket bérbe adnák és itt mezőgazdasági és ipari termelés folyna. A részvénytársaság miután a területek már hasznot hoznak, a befolyt összegben újabb területeket vásárolna ill. a szegényebb sorú zsidók betelepülését segítené. A kényelemben élő és szabadságjogokkal rendelkező nyugat-európai zsidóság valószínűleg nem mozdulna, nem ez a közösség lenne a bevándorlás alanya. Ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy Pinsker előtt 20 évvel, 1862-ben, a Róma és Jeruzsálem című cikkében Moshe Hess német író már felvetette a gazdag „zsidóbarátok” támogatásával létrehozandó új, zsidó nemzeti otthon gondolatát Palesztinában. Az asszimilációt mereven elutasító írása miatt, a cionizmus előfutárának tekinthetjük, azonban maroknyi hívét leszámítva az elgondolás visszhang nélkül maradt. Pinsker szerint a bevándorlók a zsidók által sűrűbben lakott országokból jönnének, mert van egy telítettségi szint, ami felett a zsidók nem élhetnek és gyarapodhatnak az üldözöttség veszélye nélkül. Ezek az országok: Oroszország, Románia és Marokkó adják majd a zsidó állam kivándorlóinak nagy részét.

Pinsker írásában nem foglal állást a földrajzi hely mellett: ilyen ritkán lakott, nagy befogadó képességű terület lehet pl.: Argentína, Uruguay esetleg Palesztina. A cél az, hogy egy területet válasszanak a zsidók, ne folyjon párhuzamos kivándorlás. Az előbb felvázolt két politikai gondolkodó, Lilienblum és Pinsker, az odesszai pogromra nemcsak elméleti, hanem gyakorlati választ is adtak.

Lilienblum 1882-ben megalapította a Hovevei Cion (Cion Barátai) mozgalmat, az első olyan szervezetet, melynek legfőbb célkitűzése a palesztinai zsidó település feltételeinek megteremtése volt. A szervezet 1884-ben Katowicében megtartott konferenciáján dolgozták ki azokat a strukturákat, amelyek már nagyban elősegítették a politikai cionizmus atyjának, a magyar születésű Herzl Tivadarnak a munkáját, és a Cionista Kongresszus létrejöttét.

Bár Herzl Tivadar semmi olyan nem mondott vagy fogalmazott meg, amelyet előtte a cionista gondolkodók ki ne fejtettek volna, történelmi jelentőségét semmi sem bizonyítja jobban, minthogy életműve összefonódott a cionizmussal, Izrael állam megszületésével, arcképe pedig az izraeli parlament, a Knesszet, nagytermében van kifüggesztve. Politikai jelentőségét szakmájának, az újságírásnak köszönhetette. Herzl asszimilálódó nemzedékének tipikus alakja volt: 1860-ban született, jómódú kereskedőcsaládban, Pesten, német kultúrkörzében. Gyermekkorában a család Bécsbe költözött, ahol később jogi egyetemre járaták fiukat. Tanulmányait befejezve egy bécsi újságnál helyezkedett el. Hamarosan a liberális Neue Freie Presse

népszerű újságírója és glosszistája lett. Itt találkozunk először a népi antiszemitizmussal, amit az alapvetően hagyománytisztelő katolikus társadalom vallási előítéletének maradványként magyarás. Az asszimilációt igenlő újságírót Párizsban érik igazi megrázkódtatások, ahová a bécsi újság tudósítójaként érkezik 1891-ben. Ezután főleg a francia szociális antiszemitizmus kialakulásával foglalkozik, amely az antiszemitizmus egy újfajta, populista formája, egy modern, szekularizált, demokráciában élő társadalomban. Abban az országban, amely közel száz éve már alkotmányába foglalta a felekezetre való tekintet nélküli emberi és polgári jogokat, a republikánus Franciaországban, ahol a zsidó népesség aránya nem számottevő, sem hozott a gyakorlatban teljes egyenjogúságot az emancipáció. Az ezidőben Európa figyelmét lekötő Dreyfuss-per – Herzl meglátása szerint – egy sokkal jelentősebb és mélyebb társadalmi probléma felszíni vetülete. Akárcsak Pinsker számára az odesszai pogrom, Herzl Tivadar politikai gondolkodásában is mérföldkőnek számított a Dreyfuss-per. Szerinte a zsidógyűlölet csak erősödni fog, nincs az európai társadalmakban semmiféle fék, amely – akár idelegesen – lelassítaná ezeket a folyamatokat. És bármennyire is fájdalmas egy európai kultúrához, eszmekörhöz tartozó ember számára, de zsidók számára csak egy út vezet – *kifelé*. Herzl Tivadarnál ez a kérdés már így vetődik fel: „Elpusztulni a diaszporában, vagy új életre kelni Palesztinában, mint szabad nemzet saját országa földjén, önálló állam határai között!” Ez a felismerés vezette rá Herzl Tivadart, hogy – 44 évesen bekövetkezett haláláig – ezután minden energiáját a nagy cél szolgálatában állítsa. Újságírói ténykedése és az új zsidó diplomáciát megteremtő próbálkozásai, gyakran erőnfelüli erőfeszítései hozták meg az áttörést a cionizmus számára a nemzetközi közvéleményben. Az antiszemitizmusra nemzeti választ kínáló kísérleteket, amelyeket korábban csak néhány zsidó értelmiségi olvasott Odesszától-Berlinig, most a világ nyilvánossága elé tárta. Az újságírásban jártas Herzl Tivadar rájött arra, hogy egy kis, elnyomott nép hazájáért való küzdelmét csak úgy viheti sikerre, hogy mozgalmát a nagypolitika színterére viszi és állandóan ébrentartja a világ közvéleményét. Felismerte a történelemformáló új erőket, a sajtóval, tömegkommunikációval állandóan bombázott és ügyes propagandával befolyásolható közvéleményt. Bár sokan bírálták – a kor vezető zsidó hatalmasságaival állandó vitái voltak – önfejűségét, újságírói felületességét, teátrális megjelenését, az nem vitatható, hogy működése során a zsidó állam megalapítására szervezett cionizmus egy teljesen új dimenzióba került, egy halvány értelmiségi elképzelésből világpolitikai üggyé fejlődött, amely néhány évtizeddel azelőtt elképzelhetetlen lett volna.

A majdani zsidó állam felépítését nagyban befolyásoló művei közül az 1896-ban megjelent „Zsidóállam” című politikai kiáltványa és egyben jogi kézikönyve emelkedik ki. Aprólékosan részletezi egy felállítandó zsidó szervezet felépítését, melynek feladata az lenne, hogy a zsidó társadalmat megszervezze az új-régi hazában, Izraelben. 1896-ra eldőlt, hogy a kivándorlás iránya, a zsidó nép történelmi hazája, Izrael legyen, bár e kérdéssel kapcsolatban maga Herzl is sokáig vívódott Izrael, Argentína illetve Uruguay között.

Herzl működése a világban több ezrek érdeklődését és rokonszenvét nyerte el, így nem váratott magára sokat a közös fellépés sem. 1897-ben Herzl és a szintén magyar születésű Max Nordau összehívtak Baselban egy kongresszust, melyen képviseltette magát szinte valamennyi zsidó szervezet. Az elfogadott határozat szerint: „a cionizmus közjogilag biztositott otthont akar teremteni a zsidó népnek Palesztinában, e célból szükség van az országnak zsidó földművesekkel, kézművesekkel és iparosokkal való benépesítésére, zsidó szervezetek létesítésére, a zsidó népi öntudat megerősítésére és a kormányok hozzájárulásának elnyerésére.” Az ezt követő években Herzl a Cionista Világszövetség elnökeként Európa szinte minden fontosabb államférfijával és más politikai-pénzügyi nagyságával tárgyalt, járt a pápánál, fogadta a jeru-

zsálemi zsidó kolónia vezetőjeként az 1898-ban a Szentföldre látogató II. Vilmos német császár. Kézzelfogható eredményt nem sikerült elérnie, a legfőbb törekvését, a szultán palesztíniai földvásárlásokra és a letelepedésre vonatkozó engedélyét sem sikerült kieszközölnie.

A látszólag hiábavaló küzdelem további kudarcaitól a 1904-ben a halál kímélte meg a cionista politikust, aki soha nem adta fel elveit. Az azonnali eredményt nem hozó Cionista Kongresszus 1897-es megnyitóján írja Herzl a naplójába: „A világ nem értékeli munkánkat..., de öt vagy ötven év múlva meglesz az eredménye...”

1948. május 14-én valóban megalakult Izrael állam.

Felhasznált Irodalom

- 📖 Shlomo Avineri: *A modern cionizmus kialakulása*. Bp., 1994. 82. p.
- 📖 Simon Dubnov: *A zsidóság története*. Bp., Gondolat, 1991.
- 📖 *Izrael (Baedeker útikönyv) A „híres emberek?” című fejezet,*
- 📖 Rapcsányi László: *Jeruzsálem*. Bp., 1987.
- 📖 Gereben Ágnes: *Bábel világa*. Bp., 1990.

Csiga Andrea

Kecskemét zsidósága a XVIII. századtól napjainkig

A századelő

Kecskeméten, az 1740-es évekig, zsidók csak hébe-hóba fordultak meg, akkor is csak vásárokon. Ekkor kapott négy óbudai család engedélyt a letelepedésre a városban. A XIX. század folyamán számuk fokozatosan gyarapodott. Ők főleg a kereskedelemmel foglalkoztak. A megnövekedett létszámuk felvetette az igényt, hogy saját templomuk legyen. 1864–71 között épült fel az a zsinagóga, amely Kecskemét főterén áll. A XIX. század végén, a város sajátos gazdasági arculata miatt sok zsidó átment a mezőgazdasági szektorba, és mint bérlő, haszonbérlő élte az életét. A kereskedelemmel foglalkozók főleg iparcikkkel és élő állatokkal kereskedtek.

A zsidók valahogy mindig is a törvény számkivetettjei voltak. Inkább korlátozták, mintsem biztosították jogaikat. A cionista mozgalom megjelenése volt az a pont, amelytől kezdve zsidó érdekvédelemről beszélhetünk. A Magyarországi Cionista Szövetséget 1902-ben Herzl Tivadar hozta létre. A század első évtizedeiben az egymást követő kormányok megpróbálták megtűrni a zsidó nemzeti törekvéseket. Ez az időszak viszonylagos békében telt mind az ország, mind Kecskemét zsidóinak életében.

A zsidótörvények hatása Kecskeméten

Az 1938-as sorsfordító év volt, s az első zsidótörvény elfogadása a zsidóságot régi, megosztott állapotában találta. Ugyanis 1868 óta a zsidóság irányzatokra bomlott szét, a neológ, az ortodox és a „status quo” hitközségekre. Kecskeméten az első kettő volt jelen, és közülük a neológ irányzat volt a jelentősebb. Az ortodoxnak a vallási közösséghez kapcsolódás – élet-

forma. A neológok számára a vallás alapvetően magánügy, az egyén lelkiismereti kérdése, amelyet a legtöbb rítustól megszabadítottak.

A kecskeméti gettó

1944 áprilisában Dr. Liszka Béla, Kecskemét polgármestere hirdetményben jelölte ki a kecskeméti zsidók lakhelyét: a városi tulajdonban álló barakklakásokat, az ún. sárga barakkokat és a Kaszap u. 7., Vak-Bottyán u. 9., 10., 11., 12., 16., 17., 19/a és a Kurutz krt. 3. és 15. számú házakat. A kijelölt helyeken kívül a város területén, illetőleg más házakban lakást nem foglalhattak. A nem zsidó embereknek ezen házakból nyolc napon belül ki kellett költözniük. A zsidó orvosok is gettóba kényszerültek költözni, kivéve azok, akiket a hatóság közszolgálati orvosi munkára kirendelt. Rendelőiket viszont ők sem tarthatták fenn. A zsidó lakhelyeket feltűnő módon (a ház utcai falára festett 100 cm méretű sárga csillaggal) kellett megjelölni. Az elhelyezéseknél, kényelmi szempontokat nem vettek figyelembe, a polgármester egy fő részére 2 négyzetméter férőhelyet állapított meg.

Csak az ingóságait vihették magukkal, még az olyan élelmiszert is hátra kellett hagyniuk, amire vonatkozott a bejelentési kötelezettség. A visszamaradt értékek közös helyre szállítását, és azok költségeit is a zsidó tulajdonos fizette. A költözést 1944. május 30-án reggel 6 órakor kellett megkezdeni.

A kijelölt körleteket csak munkavállalás céljából hagyhatták el a bennélők. A Gergelynapról szerinti ünnep- és vasárnapokon még munkavállalás miatt sem mehettek el. Ha a lakhelyet elhagyni készültek, akkor azt be kellett jelenteni a Zsidók Központi Tanácsa helyi megbízottjának.

Erre a tisztségre egy 1944. április 21-én kelt levélben Dr. Schönberg Dezsőt jelölte ki Dr. Boda Ernő, a Budapesten székelő német hatóság utasítására. Feladata a zsidókra kirótt rendeletek betartatása volt, s az utasításokat a Zsidók Központi Tanácsától kapta. Dr. Schönberg mellé még „az ügyvitel zavartalan lebonyolítása érdekében személyileg alkalmas személyeket” jelöltek ki. Mindazok, akik ebben a „feladatban” részt vállaltak, maguk és családjuk számára mentességi igazolványt kaptak. Végző soron ők ügyeltek a gettó életére és „rendjére”. A gettóban élő zsidók munkát csak 6–18 óráig teljesíthettek; a munkahelyre érkezés; illetve a hazaérkezésre 1/2–1/2 órát vehettek igénybe. A munkával foglalkozást a Munkaközvetítő Hivatal igazolványával vagy a munkaadó naponkénti írásos igazolásával voltak kötelesek bizonyítani. A hadüzemben dolgozók ugyanezt az üzem katonai parancsnokának igazolásával bizonyították, foglalkozásuk feltüntetésével.

A gettóban lakók feladata volt az egészségügy szabályozása is. A kórházi viszonyok egy-egy ilyen kijelölt helyen siralmas állapotban voltak. Az orvosoknak és az ápoló személyzetnek sárga karszalagon vörös keresztet jelvényt kellett viselniük. Előírta számukra, hogy „örkődjenek körzetükben az egészségügyi rendszabályok betartása felett is. A konyhák, WC-k tisztaságának ellenőrzését lelkiismeretesen végezzék.” Persze az ehhez szükséges feltételeket messzemenően nem biztosították. A magatartást is rendszabályozták. A gettóhoz tartozóknak minden hivatalos szervet levett kalappal, előre kellett köszönteni, előttiük főveg nélkül vigyázban állni. A létszámban beállt minden változást szolgálati úton a zsidó tanácsig jelentettek. Azokat, akik nem tartották be a „gettó rendjét”, internálási eljárás alá vonták.

És mi volt a gettóba menő joga? Ezeket a hatóságok szűken mérték. Vihetett magával szappant, élelmiszert korlátlanul, két váltás fehérneműt, két rend ruhát. „Állampolgári jogként” volt karhatalmi őrszolgálatuk. A postai csomagokat cenzúrázták, nyílt lapon levelezhettek, és a zsidó tanács is velük élt a gettóban.

A kecskeméti zsidók betűsoros névjegyzéke még ez idő tájt 1364 főt számlált. Összesen 564 család élt itt a városban. Ebből 95 fő ismeretlen helyen távol volt, 83 munkaszolgálatra vonult be, 262 csoportos munkajeggyel mezőgazdasági munkára volt vezényelve.

Egy kimutatás így vázolja fel a gettóba menők létszámát:

„— *Jelenleg gettóba tömörítésre vár: 873*

— *Elhelyezés céljára biztosítva van a Kaszap utca 7. sz. alatt: 90*

— *Vak-Bottyán utcai 10 házban: 280*

— *a városi barakkokban: 450*

— *az V. tizedben 12 zsidó házban: 398*

— *A zsidók használatában volt 1337 szoba, melyhez 1 főre 1.04 négyzetméter esett. Igénybe vehető 288 lakás 643 szobával.*”

A gettóba költöztetést a kecskeméti csendőrség a legnagyobb brutalitással hajtotta végre.

A zsinagóga

Az események közepette egy szomorú epizódnak tekinthető a zsinagóga sorsának alakulása. A németek benyomulása után a zsidókat különösen megalázó bánásmódban részesítették: a nácik vagy 60 zsidót válogattak ki arra a feladatra, hogy rombolják le a helyi zsinagógát, és alakítsák át a német katonák által használható istállóvá. Maga a zsinagóga eredeti „szerepköre szerint” 1871-től 1944. március 19-ig működhetett. A munkálatok irányításának elvégzésére Rusz Ervin építészmérnök-építőmestert kértek fel „ajánlat” megtevésére. A pályázatot 1944. június 24-én délelőtt 11.30-ig kellett leadni. Az ajánlat meg is érkezett, tartalmazva a kidolgozott munkamenetet. Maga a megbízatás a nagy kupola lebontására szólt a „nyolcszögletű trapéz, a keresztirányú tetőszerkezet síkjáig.” A bontási munkákhoz szükséges állványzatról, annak felállításáról, lebontásáról a vállalkozó gondoskodott, tárolási helyként az építészmérnök a zsinagóga előtti teret és a Rákóczi út felőli utcárészt használhatta. Tulajdonképpen munkájáért a város a lebontott anyag bizonyos százalékát (ennek mértékét a városvezetőség állapította meg) „fizette”, ezen felül semmiféle pénz és egyéb követelésére nem volt jogosult.

A mai toronyrész az 1911-es földrengés alkalmával megdőlt. Ekkor azonban teljes mértékig lerombolták. A templomot, mivel megszenteltségtelenítették, a zsidók soha többé vallásuk gyakorlására nem használták.

A deportálások

Április végén már megkezdődtek a deportálás előkészítéséről szóló tárgyalások, s csupán a szállítóeszközök biztosítása okozott problémát. Ezt május végére megoldották, s az ország területét négy zónára osztva, május 15-től megindult a deportálás. Június 7-e után megkezdődött az Alföld és a Dunántúl zsidó lakosságának elszállítása. Budapest zsidóságán kívül szinte az összes vidékit elhurcolták. A koncentrációk folyamata a IV. zónában (Kecskemét is idetartozott) június 16-án reggel 5 órakor kezdődött, öt napon belül lezárult, két koncentrációs központ létesítésével. Ebből négy az V. csendőrkerületben volt. Itt az előírt központok: Bácsalmás, Kecskemét, Szeged, Szolnok voltak. Kecskeméten 5413 főt vagonoztak be június 29-ig. A zsidókat a külvárosban helyezték el a volt szeszfinomító és a rézgálicgyár területén. Némelyik helyiség itt mennyezet nélkül, nyitott előrésszel volt. Ezek a helyek egyúttal beva-gonozási központként is szolgáltak. Két transzport indult, melyek június 27-én, illetve 29-én hagyták el a várost.

A gyűjtőtábor céljaira szükséges férőhelyeket Kecskemétnek kellett biztosítania. A szervezéssel és irányítással kapcsolatos teendők ellátása végett június 15-én ideérkezett Ferenczy László és Lulay László. Bizottságuk a rendőrség kecskeméti kapitányságánál működött.

A gyűjtőtáborba szállítást június 20-án este 9 órakor kellett befejezni. A zsidók vasúton, kocsin és gyalogmenetben érkeztek. A táborba minden sárga csillag viselésére köteles zsidót beszállítottak, kivéve azokat, akik mentesítőlevéllel rendelkeztek, a vegyesházásokat, a nőtlen zsidó orvosokat, állatorvosokat, gyógyszerészeket, mérnököket pedig hadtesti gyűjtőtáborba szállították. A külföldiek közül az angol, észak- és dél-amerikai, román, bulgár, stb. zsidókat olyan időben szállították, amikor a többi zsidót már elvitték.

A táborba személyenként csak 50 kg súlyú csomag volt vihető, amelyekben semmi nemesfém, pénz, ékszer nem lehetett. Az újságok őrzése a rendőrök feladata volt. A csomagban feltétlenül lennie kellett egy rend munkaruhának, egy rend fehérneműnek, egy felsőkabátnak, egy pár munkacipőnek. A kézműiparosok, orvosok, bábák a legszükségesebb kéziszerszámokat kötelesek voltak magukkal vinni. Legkevesebb 14 napra elegendő száraz élelmet vittek magukkal. Íráshoz szükséges anyagot és eszközt nem birtokolhattak. A gyűjtőtábor parancsnoksága a német SS volt. A tábori életet a németek „szervezték meg”. A legfőbb rendőrhatalmi parancsnok Nagy Valér magyar királyi rendőrtanácsos volt.

A tábor tilos volt 50 méteren belül megközelíteni, látogató sem mehetett be, fényképezni is tilos volt.

A sajtó zsidó ügyekkel nem foglalkozhatott, zsidó számára utazási engedélyt nem adtak ki. Kecskemétről két szerelvény indult. Egy-egy szerelvény 479 kocsiából állt, egy-egy kocsi 70 főt zsúfoltak be. A szállítmányról névjegyzéket tilos volt készíteni. Ha kiszállítás után zsidó bűjkálót találtak, azt Szegedre küldték az ottani rendőrségre. A gyűjtőtábor minden deportálás után fertőtlenítették.

A Holocaustról napjainkig

Az elemi emberi kapcsolatokra kezdetben meghatározó hatást gyakoroltak a deportálások és üldözések megrázkódtatásai. Ezek a feszültségek csak fokozatosan oldódtak fel. Az elszenvedett pusztulások felmérése és a segítség célirányos felhasználása a feléledő hitközségekben történt. A nagyvárosok, különösen Debrecen, Miskolc, Kecskemét községeit gvarapította jelentősebb számú beköltözés. A visszatérők újjáalakították a hitéletet. Így például az eredendően családi ünnepeknek az egyedül maradtok körében közösen történő megtartása általánosan elterjedt.

209 kecskeméti tért vissza a koncentrációs táborok szörnyűségeiből, 83-an munkaszolgálatosok voltak. A hitélet újjászerveződése lassacskán megindult.

Az állam a háború utáni években viszonylag toleránsan bánt a hazai zsidósággal. Ha viszont megvizsgáljuk az 1945–46-os évek felekezeti sajtóját, feltűnik, hogy a korabeli zsidóság korántsem volt annyira elégedett a faji üldözéseket felszámoló rendeletekkel.

A korban azonban ismét részlegesen felszínre került az antiszemitizmus. A nagy többség főleg a zsidók anyagi kárpótlását helytelenítette. Az antiszemitizmus egyre tovább erősödött, s legtöbbször erőszakban és rombolásban nyilvánult meg. Minden hibáért a zsidókat okolták. A maradék zsidóság – érthetően – erőteljes fölindulással fogadta a háborút követő gazdasági zűrzavar bünbakjának szerepét.

Kecskeméten 1950 után, az államosítás idején, először a zsidók tulajdonát államosították. Ebben a korszakban a zsidó egység kialakításának illúziója számталanszor megfogalmazódott.

Az életbenmaradottak foggal-körömmel küzdöttek azért, hogy hitüket megtarthassák. Eközben a főtéren álló zsinagógájuk fokozatosan romlott, életveszélyes állapotba került. Így 1963-ban a kecskeméti zsidó hitközség eladta a MIOK (Magyarországi Izraeliták Országos Képviselete) közreműködésével az államnak. Ugyanis felújítására, a kis létszám miatt, nem volt lehetőség. Így az idetartozó neológ zsidók a Katona József téri ortodox zsinagógába kezdtek járni. Ez az épület 1974-ig működött. Akkor is csak nagyobb ünnepeken gyűltek össze a hívők templomukban. A többi zsidó ünnepet mindenki a saját otthonában igyekezett méltó módon megünnepelni. 1974-re azonban a hitközség létszáma annyira lecsökkent, hogy nem tudták az épületet fenntartani, így ez is eladásra került. Akkoriban ezt az épületet üzletek vették birtokukba. Nemrégiben azonban visszaállították eredeti állapotába, és most mint Fotográfiai Múzeum működik.

A neológ zsinagógát is helyrehozta az állam, és most a „tudománynak és technikának” ad otthont. A városunkban ma élő zsidók létszáma igen kevés. Ha nagyobb ünnepet tartanak, akkor átmennek a nagykőrösi zsinagógába. Van egy klub, ahol minden pénteken összegyűlnek, beszélgetnek, figyelemmel követik az izraeli és hazai eseményeket. A legnagyobb fájdalom az, hogy nincs egy megszentelt házuk, templomuk, ahol megtarthatnák a szertartásaikat. A másik pedig az, hogy létszámuk lassan, menthetetlenül csökken.

Deportolták bevagózása egy Kecskemét környéki községben, Soltvadkerten.

Jancsák Csaba

Zsidó mentés és ellenállás a magyarországi Holocaust alatt

Miként a zsidóüldözés a történelmi múlt terhes terméke, a politikai kultúrát nyomtasztó örökség és sokak szerint társadalommegosztó tényező, úgy feldolgozatlansága miatt a magyarországi Holocaust alatti zsidó mentés (önmentés – az alábbiakban hitsorsosok mentése) és ellenállás számos kérdést vet fel.

A megfogalmazódó kérdésre, hogy a kínokkal és félelemmel telt években volt-e zsidó ellenállás, illetve milyen eredményességgel működött, az alábbi írás egyfajta választ próbál adni, hogy a sokszor ideidézett borzalommal szemben szikáran jelenjenek meg azok az emberek (nevezhetnénk akár hősöknek is őket), kik nemegyszer a halál jéghideg szemébe nézve mentették a kegyetlenségtől megtört hitsorsosaikat.

* * *

A török hódoltság végén, a 17–18. század fordulóján a magyarországi zsidó lakosságot háromezer főre becsülik.¹ Létszámuk a morva, osztrák, majd galíciai zsidók bevándorlásával, illetve később, az első világháború alatt érte el az egymilliót. A teljes felekezeti egyenjogúsítás után (1895. évi XLII. tc.) az asszimiláció útjára lépett zsidóság felekezetét tekintve zsidónak, nemzete szerint magyarnak vallotta magát. A zsidóságot sújtó diszkriminatív intézkedések sora a numerus clausus néven ismert 1920:25. tc-vel kezdődött, és tartott az 1938:15. tc-en és az 1939:4. tc-en át (második zs.t., kitiltás a közéletből, értelmiségi pályákon, gazdasági életben) az 1941:15.tc-ig (mely már faji alapon nyugvott) illetve az 1942:15. tc-ig, mely megfosztotta a zsidóságot százket év során (1840:19. tc. engedélyével) szerzett vagyonától. Mégis, miközben a náci uralom alá került európai országokban módszeresen írtották a zsidókat, Magyarország 825 ezer zsidó állampolgárát (ideértve a százezer kitért zsidót is) függetlenségének elvesztéséig megvédte. Bár a korszak ilyen nézőpontú fekete foltjainak említését (zsidó munkaszolgálatosok halálra gyöttrése, illetve a bácskai vérengzés zsidó áldozatait) nem szabad elfelejteni. A német megszálló csapatokkal érkezett, a későbbi deportálásokat irányító Adolf Eichmann különítményével az úgynevezett Sonderkommandóval (Reisicherheits Sondereinsatzkommando) már 1944. március 21-én nekilátott az Endlösung (a végleges megoldás) szervezéséhez.² Segítette őt a Sztójai által a zsidókérdéshez rendelt belügyminisztériumi 20. és 21. osztály (Baky Endre vezetésével), az állambiztonsági rendészet IV/4-es részlege (Koltay László irányításával), illetve a Magyar Királyi Csendőrség három-ötezet fővel (Faragho Gábor parancsnoksága alatt).³ A gettósítás, majd a deportálás a Sonderkommando külhoni tapasztalatait figyelembevéve, a fentiek hathatós segítségével hat kerületi zónában indult el.⁴ Május és június folyamán négyszázezer zsidót deportáltak 357 koncentrációs és haláltáborba. Noha a kormányzó 1944. július nyolcadikán leállította a deportálásokat, a nyilas hatalomátvétel után (okt.15.) a deportálások és a gyilkosságok mérhetetlen kegyetlenséggel folytatódtak.⁵ A halálmenetek az október 16-án kiadott 975/M 42-44 számú rendelet szerint indultak útnak Ausztria felé. A menetoszlopok látványa (minden nap kétezer zsidót indítottak útnak, s hét-nyolc nap alatt érték Hegyeshalomba), a velük való bánásmód még néhány olyan

sokat próbált SS tisztet is elborzasztott, mint például Hans Jüttner obergruppenführer panaszszal élt a rendőrség főparancsnokánál.⁶ A november 12-én kiadott rendeletében Solymossy János rendőrfőparancsnok-helyettes november 15-i határidővel 0,3 km² területen 63 ezer fővel létrehozta a korabeli Európa egyik szegényfoltját a budapesti gettót, melynek elpusztítására később kiagvált tervek a gondviselés, illetve az előrenyomuló szovjet hadsereg miatt meghíúsultak.⁷

Az alábbiakban a zsidó önmentést felvállaló szervezetek mentési kísérleteiről esik szó, e helyütt kevesebb (a mások által igen jól feldolgozott) Palesztina Hivatalról, a Mentőbizottságról, és a Magyar Zsidók Tanácsáról, és valamivel több a cionista ifjúság akcióiról.

Palesztina Hivatal

1937. óta működő Palesztina Hivatal budapesti irodájának vezetőjét, Osztern Lipótot 1941 júniusában a brit diplomaták hazahívása miatt történt lemondása után Krausz (Moshe) Miklós váltotta fel.⁸ A német megszállás után, a svájci követség kivándorlási osztályának vezetőjévé lett Krausz. 1944 június 19-én juttatta külföldre az ún. *auschwitz jegyzőkönyveket* (I. 1944. ápr. 26. Zsolna. II. május 26. Liptószentmiklós), melyeknek nagy szerepük volt a semleges államok, valamint a Vatikán tiltakozásában, így abban is, hogy Horthy leállította a deportálásokat, illetve abban, hogy a minisztertanács július 26-án engedélyezte 2800 fő kivándorlását. Ezt a megállapodást Krauszek úgy értelmezték, hogy a 2800 fő ennyi családfőt jelent. Az így kb. 8000 főre dúzzadt csoport elhelyezésére Weis Arthur üvegkereskedő Vadász utca 29. alatti raktárépületében, az ún. üvegházban talált menedéket. Bár az október 15-e után felszaporodó nyilas betörések során több száz főt elvittek innen, az az üvegház a legtöbb lakónak fedezetet és védelmet nyújtott a legutolsó napokig.

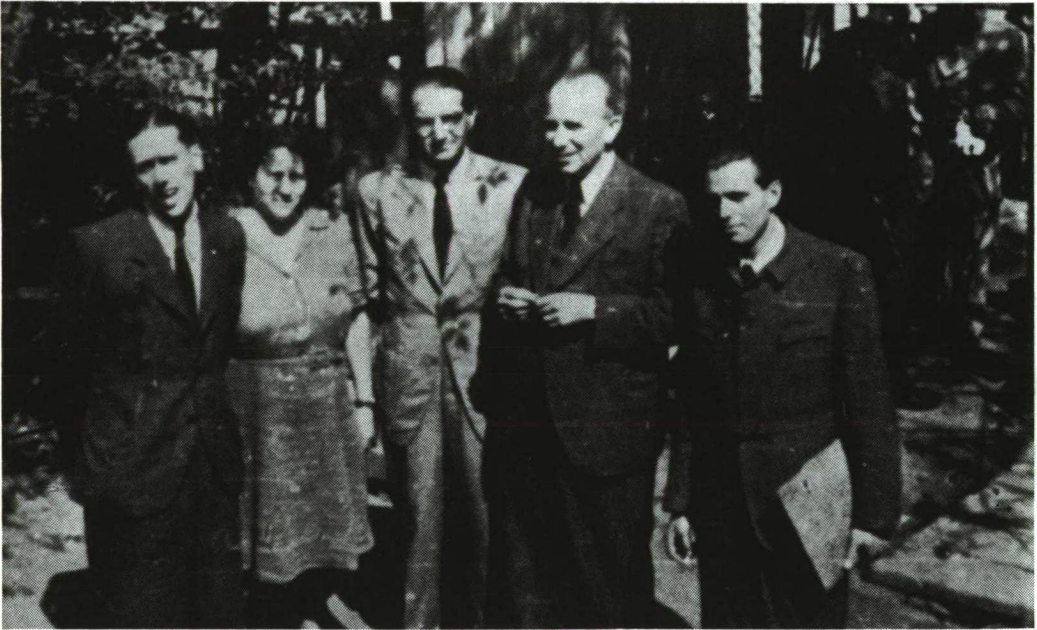
A Mentőbizottság,

vagy másnéven Waad Haezra veHatzalah beBudapest, egy 1943-ban Palesztinából, pontosabban a Jewish Agency for Israeltől érkezett felhívásra szerveződött és rendkívül jó kapcsolatai által vált a hazai és a szövetséges országok zsidóságának összekötőjévé.⁹ Legnagyobb szabású akciójukat, mentési kísérletüket a német megszállás után Brand Jenő és Kasztner Rezső szervezte. Ez volt az ún. Blut gegen Ware (fegyvert a vérért) egyezmény, melyszerint a németek egymillió zsidót adtak volna át, külföldről, elsősorban a brit mandátum alatt álló Palesztinából érkező javakért (szappan, wolfram, teherautók) cserébe. Noha az akció ígéretesen indult (Brand utiokmányai és utazását a Gestapo intézte) az angol kémelhárítás közbelépésével, illetve a teljes mértékű érdektelenséggel kísért utazás nem ért el eredményt (tulajdonképpen nem volt kivel tárgyalniuk).¹⁰

Magyar Zsidók Tanácsa

A német megszálló hatóságok egyik első intézkedésükként a hitközség eddigi képviselőiből, létrehozták a Magyar Zsidók Tanácsát, mely a magyarországi zsidóság képviseletét külhon és belföld felé egyaránt ellátta.¹¹ Eichmann magyarországon különösen fontosnak tartotta a tanács létrehozását, a megszállók kevés, a zsidók nagy száma miatt. A tanács első elnöke

Stern Samu lett, aki megszervezte 280 sértetlenségi (immunitási) igazolvány kiadását.¹² A jelentkezők és a lehetőségek aránytalansága miatt sokszor érte Sternt az a vád, mely szerint a tanács eltávolodott a zsidóságtól. Az ún. II. Zsidó Tanács megszervezése egybeesett a deportálás megindulásával (máj. 15.).¹³ Új vezetőjének Berend Béla szigetvári főrabbinak szerepe mindmáig vitatott. A felmerülő kérdésekre (pl. kollaborálás) Berend 1946-47-es pere sem adott választ. De a magyar zsidóság tragédiáját csak részben okozta a vezetők kiváltságossá válása (a vezetettek és öközöttk lévő szakadék miatt talán rosszul mérték fel a helyzetet), a fő ok a hazai zsidóság atomizáltsága volt.

Perc Révész, Brand Hanzi, Kaszner Rezső, Komoly Ottó, Zwi Goldfarb 1944 júniusában

Cionista ifjak mentési kísérletei

A magyarországi cionista mozgalom hat tagozatra oszlott: *Mizrachi*–orthodox, *Klál*–magyar zsidók de az őshazát Palesztinába tették, *Erec Jizrael Haovedet*–kommunista, *Dror*–vallásos baloldaliak, *Noar Hadati*–centrumpárti, *Hasomér Hayair*–szélsőbalosok. A mozgalom élén az 1927-ben alakult *Dror* illetve *Hasomér Hazair* csoportok álltak. Ezeknek vezetésében fontos helyet kaptak az 1942-óta Lengyelországból és Szlovákiából érkező fiatalok. A csoportok működéséhez anyagi alapot az American Joint Distribution Committee, illetve az Alija Bét szervezet teremtettek.¹⁴

A gettósítás megkezdésével vidékre utaztak, és megpróbáltak – ellenkezve a Zsidó Tanáccsal – bújkálásra illetve velük Pestre utazásra bírni mindenkit akit lehetett. Bár mindent elkövettek, sokan hallani sem akartak a szomszédos országokban történt és az akkor Magyarországon történő dolgok közötti hasonlóságról. Másik fontos tevékenységük a tiyulnak (kirándulás), illetve a szlovákiai deportálások befejezté nyilvánítása után retiyulnak nevezett embercsempészet volt.¹⁵ A *tiyul* a magyarországi Kolozsvárról, Nagyváradról és Békéscsabáról a romániai Tordára és Aradra vezetett, de részt vett benne számos falu az 1940-ben megál-

lapított határ mindkét oldalán. Az átkelések terve már jóval a német megszállás előtt kész volt. Kasztner Rezső kolozsvári kapcsolatait felhasználva, egy helyi cionista vezetőre, Marton Ernőre bízta annak megszervezését.¹⁶ Azonban a mozgalom budapesti vezetőségének „árjásítása” egy időre háttérbe szorította a tiyul elindításához nélkülözhetetlen kapcsolatok keresését a romániai cionistákkal. De 1944. május 19-én Rafi BenShalom és Révész Peretz már ezt írhatta Isztambulba: „Nem kaptunk híreket tőlük...ezért elhalasztottuk az emberek átküldését. Csak jóval később, levélben értesültünk ottani tagjainktól, hogy lehetőség van aliyah-ra is. Így most sorban aliyah-ra küldjük tagjainkat.”¹⁷ Egy másik levelükben, melyet 1944. július 31-én írtak, keserűségüknek adnak hangot: „Több hónappal március 19. előtt kértünk önöktől romániai címekeket és információkat. Ha ezeket megkaptuk volna, jóval korábban megindulhatott volna a tiyul és így magunkat is erősebben védhettük volna.”¹⁸ Mindezek ellenére a halutzok már a német megszállás első heteiben szerveztek tiyulokat. A Dror Habonim kolozsvári csoportjának néhány tagja március 22. vagy 23-án érte el Tordát. Az embereket Baruch Robinson a Macabi Hatzair tagja vette át a határnál, a tordai Aryeh Hirsch jelentette a biztós támaszt a túloldalon. Ez az egyetlen ismert eset, hogy a szervezést és a kezdeményezést nem az ellenállás budapesti központja, hanem helyi cionisták irányították.¹⁹ Május közepén merült fel annak a terve, hogy erdélyi, románul jól beszélő tagjaira építve a Dror Habonim helyi szervezetet hozzon létre Nagyváradon. Mivel a szervezkedőket a rendőrség lefogta, egy pesti vezetőt Arányi Ashert küldték azzal a céllal, hogy a szervezetet szilárd alapokra helyezze. Ugyanekkor érkezett Kolozsvárra Ganz Hanna, aki egy hónapon keresztül heti két alkalommal utazott Budapest és Kolozsvár között, a tiyul leendő résztvevőit kísérvé, és szállítva az ellenállás iratait: hamisított iratokat és leveleket. Ganz Hannát egy fatális hiba következtében május végén tartóztatták le (egy elfogott átkelő a vallatás során elárulta a tartózkodási helyét, melyről a konspiráció szabályai szerint nem tudhatott volna). Arányi május 23-án bukott le, de neki sikerült elhitetnie a Gestapoval, hogy ő csak egy szegény magyar diák, aki pénzért segített a zsidóknak.²⁰ A vidéki deportálások, és az egész országban véghezvitt gettósítás hatására egyre több jelentkező akadt a tiyulra. A Hagana egyik vezetője Moshe Alpan, és Dan Zimmerman, aki a Hasomér Hatzair tagja volt ezidőtájt vették át a tiyulok szervezését, és újraindítását, mely Nagyváradon sikerült. Augusztus 23-ig, Románia kiugrásáig az őáltaluk szervezett útvonal volt a legbiztonságosabb. A csempészek szerepéről így vallott Alpan: „Nicoloz bácsi egykor a román rendőrségnél dolgozott. Szimpatizált a zsidókkal. Jó barátok lettünk, mikor elmondtam neki, hogy annak ellenére, hogy árja vagyok, kötelességemnek érzem a zsidók segítségét. Az öreg segíteni akart, hogy néhány barátomat átjuttassam Romániába. Ennek érdekében mozgósított néhány parasztot is. Az irányításommal egy kicsi, de jól működő csapatot sikerült kialakítani... Romániából Nicoloz bácsin keresztül biztos híreket kaptunk a csoportok hollétéről. Ez fontos dolog volt, mert a csempészek gyakran csak ellenőrizhetetlen szóbeli ígéreteket adtak, készek voltak az első problémára utaló jelnél cserbenhagyni védeceinket, néhányuk a szerncsétlenek kirablásától, levetkőztetésétől sem riadt vissza. Egy teljesen más, ezektől különb ember volt [Félixfürdőn] Péter bácsi. Egyszerű parasztember volt, aki szombatista volta miatt közel állt a zsidókhöz. Ez az istenfélő ember vállalta a feladatot, hogy üldözött zsidókat támogasson... Péter bácsi kiváló szervező volt. Kis létszámú csapattal dolgozott, amit vaskézzel irányított. Segítségével közösen hajtottuk végre utolsó küldetésünket is: a Nagyváradon rekedt zsidók kimentését.”²¹

A tiyul előrehaladtával a zsidó ellenállási mozgalom vezetői közül a már említett Dan Zimmerman, a *Dror Habonim*től Gardos József, és a *Bnai Akiva* tagja Kádári Zvi érkeztek Romániába abból az okból, hogy ellenőrizzék a továbbutazást Palesztinába. Az útról így vall

Kádári: „Az első élményem május közepéről van. Amint elértük Nagyváradot, első feladatunk egy csempész felkérése volt. A Vizhnitzer Rebbe házához mentünk, mert hallottuk, hogy azon az éjszakán az egész csapata átkel... Még virradat előtt egy még Budapesten megbeszélte találkozóknak volt egy csempéssel. Körülbelül fél hatig vártunk, de nem jött. Úgy döntöttünk, hogy visszamegyünk Budapestre, és azonnal el is indultunk... Tíz nap múlva tértünk vissza és a kapcsolat most létrejött. A csapatom összes tagja a Bnai Akiva tagja volt, négyen Lengyelországból, ketten Szlovákiából, és két magyar... Az utasítás az volt, hogy amint a vonat Nagyváradra ér az ajtónál gyülekezünk. A csempészeknek ekkor kellett megjelenni és amikor leugrott a vonatról, nekünk is ugrani kellett utána. Ez pontosan így is történt... Hirtelen azonban láttuk, hogy a vonatról mindenki ugrált le. Úgy tűnt, másoknak is ez volt a terve. Legtöbbjük egyéni utazó volt. Összekapcsolódtunk és úgy döntöttünk, hogy futunk. A vezetőnk egyetértett, így utána futottunk. Körülbelül egy órai futás után átléptünk a határon.”²² A legnehezebb feladatnak az emberek Bukarestbe juttatása bizonyult. Az utazás huszonnégy óráig tartott, a vonat minden állomáson katonákat vett fel, akik ellenőrizték a papírokat. A zsidóknak különleges engedély kellett a vonaton utazáshoz, ezek beszerzése szinte lehetetlen volt. A papír hiányában mindenkinek valamilyen mesét kellett kitalálni. Az egyik leggyakrabban használt módszer az volt, hogy a fiatalokat behívókkal látták el Bukarestbe. Mások Bukarestbe tartó katonai egységek tagjai voltak. A tordai helyzet nem volt ilyen súlyos, mivel itt kevesebb menekült volt. Napi két vonat indult Bukarestbe, és tíz-húsz embert sikerült elküldeni velük. Amint a megfelelő papírok előálltak, a menekültek továbbhaladhattak, így a tordai tartózkodásuk viszonylag rövid volt, elkerülve azt, hogy a kisvárosban sokan gyűljenek össze.

A tiyulban résztvettek számának becslésekor ez a két város (Torda, Arad) szolgáltatja a legjobb alapot. A helyi aktivisták elmondása szerint Tordán 1200 és 1800 közötti személy jutott át, míg Aradon 5-6000 főről beszélhetünk. Az egyedül menekülők számáról nincs adat, de a szervezett tiyul adataiból következik, hogy ez idő alatt mintegy kétezer ember kelt át egyedül Nagyváradon, mindkét úton.²³ A halutzok feljegyzései szerint két és fél hónap alatt 10-15 ezer embert mentettek külföldre.²⁴ A szovjet hadsereg közeledtével, Románia kiugráásával a mentés új útjaira kellett lépniük. A hamis iratok gyártását anyakönyvi kivonatok szerzése előzte meg, a következő módon: valaki bement a rendőrségre vásárolt iratokkal, eközben kiírt néhány más nevet és adatot. Az irathamisító, mely során születési-anyakönyvi kivonatot, házassági bizonyítványt, keresztlevelet, érettségi bizonyítványt, egyetemi indexet, nyilas nyílt parancsot, nyilas igazolványt, leventeigazolványt, zsoldkönyvet SAS behívót és még százféle fényképes és anélküli igazolványt gyártottak a Baross utcában és a Mérleg utca 2-ben kezdődött. Itt Révész Peretz, Rafi BenShalom és Efra Agmon dolgoztak. A hamisító műhelyek 1944. október 15-e után teljes kapacitással működtek. A Bethlen utca 12-ben Sagra Weil és Dávid Gur a megrendelt címeres pecsétből rakott össze egy-egy újabbat. Egy lakásváltás során Brand Hansihez vitték a vegytintákat, úrlapokat, pecsétet tartalmazó bőrdöngőt – a Brand küldetésére ekkor felügyelő Allambizottsági Rendőrség éppen akkor kutatta át a lakást, de nem találták rá. Irathamisító műhely működött a: Darázs udvar 1., Kerepesi út 52., Retek utca 19., Rózsa utca 93., Nádor u. 24., Erzsébet körút 13. alatti épületekben, Móríc Zsigmond (leánya vezette) Baross utcai könyvkereskedésében.²⁵ A Dror csoporthoz tartozó Cvi Goldferb a Hungária körúton létesített bunkert. A nyilasok észrevették, tüzharc alakult ki.²⁶ Volt még labor a körúton: a Tükör-féle papírraktárnál a bálákba vájt lyukakba, az óskavastelepen a fémkupacok között rejtettek el fegyvert, élelmet, embert. Fegyveres ellenállást Kőbányán, a Műgyetemenél, a Klauzál téren, a Mexikói úton, a Váci úton, a Hidegkúti

úton tanúsítottak.²⁷ (A cionista ifjúság fegyveres ellenállásának történeti további kutatást igényelnek.)

A halutz fiatalság részt vett a gettó gyógyyszer- és élelem-ellátásában is. De legbátrabb akcióik azok voltak, amikor a gettóból vagy a nyilasok karmai közül álruhában (levente, mávos, nyilas) szabadították ki hitsorsosaikat. A legnagyobb szabású ilyen akciónk az volt, mikor egy nyilas informátorukon keresztül megtudták, hogy Feigelbaun Endrét, Dávid Gurt és Langer Miklóst a hetedik kerületi nyilasházban kínozták, majd a Margit körüli fegyházba vitték őket (Langer Miklós kivételével, aki belehalt a kínzásba) – rajtuk kívül 115 embert hoztak ki onnan.²⁸ 1944-ben, Rafi BenShalom visszaemlékezése szerint körülbelül kétszáz pisztolyuk, tizenöt puskájuk és tíz géppisztolyuk volt. Kapcsolatban álltak a Demény Pál, a Kádár Iván és a Fábry Pál vezette németellenes csoportokkal.

Jegyzetek

1. Id. Várdi Péter: A magyarországi zsidóüldözések a hazai történetírásban in Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. Párizs, 1984. Magyar Füzetek
2. A pesti gettó, 1944. [szerk.: Frojimovics, Komoróczy, Pusztai, Strbik] in: Szombat 1994: V. 28–35.p.
3. Munkácsi Ernő visszaemlékezése in: Új Élet 1946.VIII.8. 68–69.p.
4. Randolph L. Braham [*a továbbiakban: Braham*]: A magyar Holocaust. Bp., 1988. Gondolat I. kötet 431–466.p.
5. Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről Bp., 1946. Officina 215–224.p.
6. Braham II.kötet, 212.p.
7. Braham II.k., 19 p.
Braham II.k., 236.p.
Braham II.k., 326.p.
8. A zsidóság útja [a szerző megjelölése nélkül] Bp.,1946. Hasomér Hacair
Hét évtized a zsidóság történetében [*a továbbiakban: Hét évtized*] Szerk.: Lendvai L. Ferenc, Sohár Anikó, Horváth Pál Bp., 1990. MTA, II.kötet, 40–41. p.
9. Enzyclpedie der Holocaust (Die Verfalgung und Ermordens der europische Juden). Berlin, 1993. Argon, Waad Haezra - szócikke
10. Szombat 1994: V. 34. p.
Hét évtized II.k.:50. p.
11. Szombat 1994: V. 34. p.
12. Braham I.k.:346. p.
13. Hét évtized II.k.:53. p.
14. Schmidt Mária: Mentés vagy árulás?
in. Medvetánc 1985:2/3. 111–125. p.
15. Asher Cohen: The Halutz resistance in Hungary 1942–44.
Columbia University Press, 1986. 82. p.
16. Cohen 85. p.
17. Cohen 87. p.

18. Cohen 93. p.
19. Cohen 96. p.
20. Beszélgetés Dávid Gurral
in. Műhely, 1981:4. 64. p.
21. Enzyclopedie der Holocaust
22. Cohen 103. p.
23. Braham II.k.:310. p.
24. Győri György: Életmentő magyarok
in.: Hítel, 1990:20. 23. p.
25. Cohen: 106.p.
26. Ságvári Ágnes: A budapesti zsidóság Holocaustja – térképe
Bp.,1994. Sollun Bt.
27. Benedek István – Vámos György: Tépd le a sárga csillagot!
Bp.,1990. Pallas, 223. p.

1945. január 18-a, a gettó felszabadulása után, a Dohány utcai zsinagóga kertjében talált tetemek

Szigeti Miklós

Chel 'Ha Avir – Az izraeli légierő kezdetei

Az izraeli légierő kialakulása és az első arab–izraeli, azaz a Függetlenségi Háborúról sok könyv jelent már meg Izraelben és Magyarországon is egyre több cikk jelenik meg a témában, ennek ellenére fontosnak tartom a légi háború főbb eseményeit e rövid írásban megörökíteni.

A légierő elődje, a Sherut Avir (Repülőszolgálat) 1947 novemberében alakult meg. Repülőgép állománya 10 darab II. világháború előtt készült elavult könnű polgári gép volt. Az Aviation Company a repülőszolgálat fedőszerkezete mindent megpróbált, hogy új vagy legalább leharcolt II. világháborús katonai repülőgépet tudjon venni. Ennek első eredménye az volt, hogy a 17. USAF légihadseregétől selejtezett 17 db *Norseman* sikerült megszerezni. Ezekkel a gépekkel és a régi *Dragon Rapid*okkal bombázóalakulatok felszerelésére jellemző, hogy a gépek munciója házi készítésű bombákból és kézigránatókból állt és ezekkel igyekeztek megzavarni a támadó arab alakulatokat. Természetesen az egyiptomi *Spitfire*-ek (angol vadászgép) sokkal gyorsabbak voltak, ezért az egyetlen menekülési lehetőség előlük a minnél kisebb repülési magasság volt. Ilyenek voltak a légierő főbb paraméterei a háború kitörése előtt.

1948. május 14-én kikiáltották Izrael állam függetlenségét. Az Izraeli Légierő, a Chel 'Ha Avir 1948. május 27-én alakult meg, a feloszlott Sherut Avirből. Független szervezet volt, de nemcsak nevében (Izraeli Védelmi Erők Légieroje), hanem a valóságban is kötődött a hadsereghez a vezérkari főnökségen keresztül. Fontosnak tartom az Izraeli Védelmi Erők nevét itt héberül is megjegyezni Zava Hagana L'Israel (Zahal).

Most egy kicsit vissza kell lépni az időben. Egy nappal a függetlenség kikiáltása után, május 15-én megindult a háború Izrael és a környék arab államai között. Az Egyiptomi Légierő (EAF) a legnagyobb és legkorszerűbb volt a reguláris arab haderők kötelékében, 50 modern *Furie* és *Spitfire*-rel és két szállítórepülőgép századdal, *C-46 Commando* és *C-47 Dakota* típusú gépekkel (32 db), valamint több közepes bombázóval rendelkezett. Az EAF főparancsnoksága az El-Arish légibázison volt.

Május 17-én az izraeli tüzérségnek sikerült lelőnie egy egyiptomi *Spitfire*-t, ez volt Izrael első légyigőzelve. Június elején sikerült beszerezni modern gépeket *Douglas DC-3 Dakotákat*, amelyeket szintén bombázó feladatokra alakítottak át. Ezalatt az EAF folyamatosan bombázta Izrael Állam területét katonai és polgári létesítményeket egyaránt, így pl. a tel-avivi központi buszállomást május 18-án.

1948 márciusában titkos tárgyalások folytak szovjet közreműködéssel Csehszlovákiával, repülőgép-szállítás ügyében. A német megszállás idején a Praha-Cakovice-i gépgyárban *Messerschmitt Bf-109*-es összeszerelő üzem volt, és volt még elegendő alkatrészük új gépek összeszerelésére. A Csehszlovák Köztársaságtól rendeltek 10 plusz 15 db vadász és 4 db gyakorlóváltozatot a cakoveicei repülőgépgyárban gyártott *Avia-S-199*-esekből. Ezek a *Messerschmitt Me-109-K* módosításai voltak, az eredeti Daimler-hajtóművek és VDM-légcsavarok helyett Junkers Jumo-motorokkal és Heinkel-légcsavarokkal. A gépek teljesítményadatai az eredeti típus kétharmadát adták, és repülési tulajdonságaik is jóval rosszabbak voltak. Az első tíz gépet már a cseh kommunisták többségbe kerülése előtt átadták az izraeli pilótáknak átképzésre. Ezen tárgyalások idején keresték meg, az egykori 101-es „Puma” magyar honi vadászosztály repülőit, akik ismerték a típust és eredményesen harcoltak vele a II. világháborúban. Itthon fizetést, ott kint zsoldot ígérték a pilótáknak. De ebből nem lett semmi, mert sikerült feltölteniük, a „megbízhatóbb” egykor RAF kötelékben szolgált cseh és lengyel pilótákkal. A gépeket repülőgéppel szállították Izraelbe, *Curtis C-46 Commandokkal*, amelyekből később 10 db szolgált a Chel 'Ha Avir-ban. Az első messerek 1948. május 29-én a tel-avivi országot aszddi szakaszán egy egyiptomi katonai oszlopot támadtak alacsony támadásból. Egy

Aviát lelőttek, egy másik leszállásnál sérült meg, de ezzel bebizonyították, hogy már nemcsak a támadó arab országok vannak jelen Izrael felett. Ezen a bevetésen négy db vadászgép vett részt.

A fő probléma továbbra is a gépek beszerzése volt, mert a cseheken kívül senki sem szállított Izraelnek. Először hat *Bristol Beaufighter*t (nehézvadász két hajtóművel), négy db 20 mm-es géppuskával és 6 géppuskával) szereztek be Angliában „filmforgatás” címén tartalékhatóművel és fegyverzettel. Sikeresen működött az USA-ban a beszerzés a Service Airways nevű fantomcégen keresztül. Három *Super Constellation*t, majd kilenc *Curtis Commando*t vett a cég, ebből két *Constellation* az amerikai kormány visszatartott, egy *Commando* pedig lezuhant. Vásároltak még három *B-17G Flying Fortress*t, de csak kiépített fegyverzettel tudták – mint szállítógépet – megszerezni. Brazília–Csehszlovákia útvonalon hazarepülve fegyvert és lőszert szállítottak Izraelbe. Kettő közülük a háború idején fegyverzet nélkül is hajtott végre bombázófeladatokat.

Az izraeli légierő kötelékében a Függetlenségi Háború idején nagyrészt önkéntes pilóták szolgáltak? kanadaiak, amerikaiak, lengyelek és csehek. Természetesen voltak zsidó pilótái is a Chel 'Ha Avirnak, akik a II. világháborúban a RAF-nál vagy az USAF-nál szolgáltak.

A hadszíntéren eközben újabb események történtek. Június 3-án Tel-Aviv ellen újabb légitámadást hajtott végre az EAF két Dakotával. Az elfogásukra küldött izraeli vadászok sikerrel jártak (Mody Allon mindkét gépet lelőtte). Ez volt az első iker légigyőzelem e térségben.

Augusztusban 50 db új Spitfire-t úgy vettek a csehszlovák kormánytól, hogy a csehek rendelték meg őket Angliából. A tervek szerint jugoszláviai leszállással és tankolással kellett volna a gépeknek Izraelbe érkezniük. Ekkor jöttek az első dél-afrikai önkéntesek. Egy rhodesiai önkéntesük kényszerleszállás közben meghalt Jugoszláviában, így a dologra fény derült, a jugoszláv kormány megtiltotta a leszállást, a gépeknek közvetlenül kellett Izraelbe repülniük. Izrael légterében július-augusztusra a Chel 'Ha Avir lett az úr, innentől számítható az izraeli légifölény.

Szeptemberben a légierő támadásba ment át, melynek eredményeként Kairót, Damaszkuszt és Ammant bombázták az izraeli gépek. 1948 decemberében az angol kormány utasította a RAF kötelékébe tartozó 208-as Közel-keleti Taktikai Századot, hogy támogassa az EAF-et. 1949. január 7-én az angolok hat Spitfire Mk–XVIII-as berepülést hajtott végre az El-Auga-Beersheva útra, majd észak felé a Gaza-Rafan térség felé távoztak. Üldözőbe vették őket az izraeli vadászok és négyet közülük „leszedtek”.

Két hét múlva egy 2000 méteres őrzáraton 4 izraeli gép 8 angol géppel találkozott. A rövid lefolyású légi csata eredménye 4 Spitfire és 1 *Tempest* veszteség az angolok részéről. Mint a korabeli aktákból kiderül, tapasztalatlan kezdő pilótákból állt a kötelék.

A háború második szakaszában intenzív csapatszállítási és desszant feladatokat hajtottak végre a C-46-os, C-47-es, C-54-es szállítógépekkel.

Összefoglalva a kezdeti nehézségek után Izrael megnyugtató légifölényt tudott kivívni a térségben. Ötvenhárom ellenséges repülőgépet pusztítottak el, ebből huszonháromat légiharcban. Az Izraeli Légierőnek ezzel szemben nyolc gépvesztése volt ebből kettő légiharcban.

A háború befejezésével azonban meggyengült a légierő. Az önkéntes pilóták hazatértek, a gépek leharcoltak és szedett-vedettek voltak. Alkatrész nem volt, az alakulatok egymástól „szerezték” be az utánpótlást gépeikhez. Pénz sem volt fejlesztésre, mert a Kneszet (Parlament) fontosabbnak tartotta, hogy harckocsik, lövegek és géppuskák érkezzenek a szárazföldi erőkhöz. Sorra mondtak le a légierő parancsnokai, és ekkor jött, 1953-ban Don Talkovszki, de ez már egy másik történet...

Zsidó anekdotakincs

Alapos felelet

Mózes: – *Legalázatosabb szolgája, gróf úr! Mi újság, gróf úr?*

Gróf (ugratni akarván házi zsidóját): – *Nagy újság van, Mózesi. Ma Jeruzsálemben egy zsidót meg egy szamarat fognak elégetni.*

Mózes: – *Gróf úr, milyen szerencse, hogy mi ketten nem vagunk ott.*

Amikor a leves nem elég forró

Pesten egy Rumbach utcai vendéglőbe betér egy zsidó ember, és rendel egy húsleveset. A pincér hozza a csészében a levest, de a vendég, anélkül hogy megköstolná, visszaküldi azzal a megjegyzéssel, hogy ez nem elég forró. A pincér hoz erre egy második, harmadik, sőt egy negyedik levest, de a vendég mind visszaküldi azzal az indoklással, hogy nem elég forró. A pincér végre odaküldi a főnököt. A főnök odamegy a vendéghez és megszólítja:

– *Uram, önt a pincér nem akarja kiszolgálni, mert egynéhányszor hozott levest, anélkül hogy megköstolta volna, visszaküldte, hogy nem elég forró.*

– *Természetes – feleli a vendég –, amíg a pincér az ujját a csészében tudja tartani, addig az a leves nem elég forró.*

Modem antiszemítizmus

Egy falusi asszonynak valami dolga volt a városban, bement tehát egy zsidó fogorvoshoz is, hogy fogát kihúzzassa. A fogorvos húsz forintot vett a parasztasszonytól, az asszony kifizette, nem tehetett egyebet. Mikor kiment az utcára, találkozott egy falubelijével, és bosszúsán így szólt hozzá:

– *Milyenek a zsidók, otthon a kovácsnál kihúztam egy fogam, egy óráig húzogatta, míg kijött, és mégsem vett csak tíz forintot,*

ez a zsidó pedig egy perc alatt kihúzta, és húsz forintot vett érte.

Gyerekszáj

A jóságos, gazdag nagymama meglátogatja unokáit. A legkisebb megszólítja:

– *Nagymama, hunyd le a szemedet!*

A nagymama szót fogad.

– *Na most nyisd ki a szemedet.*

– *De miért, gyermekem?*

– *Mi most már gazdagok vagunk!*

– *Hogyan, gyermekem?*

– *Az apa azt mondta, ha a nagymama becsukja szemeit, mi gazdag emberek leszünk.*

Bismarck és a háziorvosa

Schweninger, a híres német orvosprofesszor tudvalevőleg háziorvosa volt Bismarcknak, a vaskancellárnak, aki a goromba emberek típusa volt. Most felelevenítenek egy kedves anekdotát, ami a két férfi között játszódtott le. Bismarck egy alkalommal elhívatta Schweningert:

– *Mi baja van?* – kérdezte az orvos.

– *Ne kérdezzon, hanem gyógyítson – mordult rá kurtán a goromba Bismarck.*

– *Akkor hívjon állatorvost! Az nem kérdez, csak gyógyít.*

A kettő között

Reb Nachmen felszáll a vonat egyik harmadosztályú kocsijába, elhelyezi cókmojkját és leül a padra. Két jelenlévő antiszemita azzal a szándékkal, hogy a zsidót most megbosszantják, elhelyezkedik mellette úgy, hogy Reb Nachmennek jobbról is, balról is egy-egy antiszemita jutott.

Így kérdezték:

– *Mondd csak, te zsidó, mi vagy te inkább, egy gazember vagy egy ostoba?*

Reb Nachmen nyugodtan felelt:

– *Én nem vagvok sem gazember, sem ostoba, hanem tetszik tudni, a kettő között vagvok.*

A hála

A megbolondult dr. Kaiserling, híres pesti neolog Rabbihoz beállított egyszer egy kaftános zsidó, és sírva panaszolta el, hogy leányának ma van az esküvője, a chupa is fel van már állítva, de mivel az ígért kétszáz forint hozományból száz hiányzik, a vőlegény nem akar chupa alá menni. Istenre

kéri, ha irgalmat ismer, segítsen rajta, de azonnal.

Az aranyszívű Rabbi segített is rajta rögtön, és odaadta neki a száz forintot.

Amikor a zsidó a pénzt a markába érezte, a nagy örömtől valósággal tánclelésben hagyta el a szobát, és közben egészen hangosan így hálálkodott:

– *Ribajne sel ajlem, di zalszt dem Pase ewade nicht rechnen die grajsze micwe!* (Istenem, nehogy betudjad ennek a hitetlennek ezt a nagy jótéteményt!)

Válogatta: **Jancsák Csaba**

„A zsidó dandy” – Eduard Fuchs karikatúrája 1921-ből

Szeged Széchenyje

Parthiscum

Kétszázharminc évvel ezelőtt 1765. szeptember 22-én született Szeged egyik legsokoldalúbb, mégis szinte névtelenül elfelejtett alakja: Vedres István.

Othonát Felsőváros adta, ahol Vedrics György horvát származású szűrszabó fiaként, az életért keményen dolgozó, polgáris környezetben nevelkedett. Édesapja tudatosan formálta és egyengette fia útját a mérnöki pálya felé, emellett utat adott széleskörű érdeklődésének, melynek eredménye lett a hat nyelven beszélő és író polihisztor: Vedres István.

Iskolái után a pesti tudományegyetem bölcsész karán tanult. A Mérnöki Intézet 1786. február 10-én bocsátotta útjára, amely vissza, szülővárosába vezetett. Ezt megelőzően Dugonics András barátságának köszönhetően az Eszterháziak, Apponyiak dunántúli nagybirtokain (többek között: Hőgyész) gyakornokoskodott. Bejárta a nagyobb városokat és számos tapasztalattal tarsolyában még Kölesden pályázott a szegedi városi tanácshoz, mérnöki állás betöltésére. 1786-tól nyugdíjazásáig (1821) „szabad királyi Szeged városának esküdt földmérője”, mérnöke majd főmérnöke, a közmunkák irányításának feladatával.

Alkotói energiájának nagy részét a hivatalos teendők, a mérnöki és építészeti feladatok foglalták le, emellett írói tevékenysége egész életében elkísérte.

Hatáskörébe tartozott a határmérés, vitás föld-, telekkérdések, út, híd, gátépítés és javítás, lakóházépítések engedélyezése, ellenőrzése, épületek karbantartása, új építkezések tervezése. Átfogó, nagyszabású megoldási tervei három pont köré csoportosíthatóak: erdősítés, csatornázás, valamint az árterületek gát és hidépítésekkel szabályozása. Fő feladata tehát a város képeinek alakítása volt, de fontosnak tartotta a környező települések helyzetének javítását. Tette ezt a futóhomok megkötésével, Csengele határának fásításával (1789), a szőregyálai határ 3600 katasztrális hold területének vízrendezésével, ármentesítésével, ahol mintagazdaságot hozott létre (1808). Nevét Vedresháza őrizte meg, ahol a mocsaras, vízjárta területet a maga költségén ármentesítette, hol szőlő, gyümölcs, dohány, len, néhol kender és gyapot termesztésével „alföldi paradicsomkertet” varázsolt: „...nemcsak ánglus, hollandus, hanem magyar ember is akad ilyen példaadó munkára.”

A futóhomok megkötésétől és a telepítéstől várta a vidék sivár képeinek és a földet művelők gondolkodásmódjának megváltozását és sok kisembert kívánt földhöz juttatni. Vízátárolók létesítésével, öntözéses gazdálkodással, rizstermeléssel és a tógazdálkodás fejlesztésével kísérletezett.

Túltekintve városán, a Kárpát-medence átfogó csatornahálózatának tervezetét készítette el. A Duna alsó szakaszának szabályozását, Széchenyit és Vásárhelyit megelőzve, hajózhatóvá tételét álmodta meg. Tervei között tárházak és szárazföldi utak építése is szerepelt.

Sokoldalúságát csak a Szegeden létrehozott alkotások, később – sajnos – elkallódott tervek sora bizonyítja.

A város szinte reménytelennek látszó küzdelmet folytatott az örökös árvizek és talajvizek ellen. Nagyobb árvízvédelmi munkálatokra 1816-ban és 1830-ban került sor. A töltések építését Vedres elődje Sax János megkezdte, a további munkák azonban reá vártak. *Városépítő plánuma* (1825) azonban – melyet a tanács hosszas tárgyalások után elvetett –, a következőket tartalmazta: sétahelyek létesítése, a piac kirakása téglákkal, utcarendezés, mocsarak megszüntetése, tiszai lánchíd, vízalatti út terve. Mindezek szintén Vedres István termékeny elméjét igazolják, nevét azonban a ténylegesen megvalósult tervek, írásos alkotások tették kora kiemelkedő alakjává.

Első nagyobb építkezésekre Szegeden 1799 és 1804 között került sor. Ezek közé sorolhatjuk a Tanácsháza építését, igaz, tervezőjeként Schwörtz János személye is megemlíthető. Az azonban nem kétséges, hogy a rókusai iskola terveinek elkészítésével Vedrest bízták meg 1819-ben. Szőreg, Kistelek és Rókus neki köszönhette templomát. Számos lakóház készült a tervei alapján, közöttük a Schaffer és a Dáni-ház (Kálvária sgt. 7.), ami a Korda-ház néven is ismert. Építtetője Korda János birtokos, a szabadságharc nemzetőr ezredese, Vedres István veje volt. A házat veje Dáni Ferenc 48-as nemzetőr kapitány, országgyűlési képviselő és Szeged főispánja örökölte.

Számos középület, kórház, és egy másfél kilométer hosszú fahíd terve is lekerült a tervezőasztaláról. A piaristáknak rendházat és iskolát építtetett. Az épülecsoport a Dóm építése előtt és alatt teljesen eltűnt a város képéből. A Dömötör-templomból is csak a tornya maradt meg, hogy hírmondója legyen a város középkori építőművészetének.

A szegedi vár hasznosításának ötlete is az ő fejéből pattant ki: „... a vár falaira 3 vagy 4 emeletre és pedig mintegy 400 öl hosszúságára, 4 öl szélességére úgy építhetnének, hogy fölül még a kocsik is bátran eljárhatnának, elférne ezekben ... közel kétszáz ezer szegedi mérő gabona.”

Saját házának terveit a birtokvásárlás után (a Kárász-ház melletti, Klauzál tér és Korona [Kígyó] utca sarkán) az 1800-as években készítette. Az ún. Vedres-ház a Roosevelt-tér 9. szám alatt épült Schaffer Ádám gazdag vaskereskedő megrendelésére 1809 és 1811 között.

Építészeti tevékenysége mellett, mint a magyar nyelvű gazdasági és műszaki irodalom egyik megteremtőjeként tartották számon. A reformkor gazdaság-politikai elképzeléseinek előfutáraként, vízgazdasági javaslatai kimutathatóan Széchenyire is hatottak.

Kétszázéves jubileumának ünneplésekor a kultúra terjesztőjeként, az első európai szemléletű művelődéspolitikusként emlékeztek „Szeged város mérnökére”. És valóban, Dugonics András körének tagjaként, Kelemen László, Wesselényi Miklós, Révai Miklós barátjaként „a Magyar hazában a magyar nyelvet közönségessé” – általánossá kívánta tenni. 1815-ben a Nemzeti Gazda alapító tagja, majd munkatársa volt. Híres könyvtárat hozott létre gyűjteményéből. Irodalmi műveit olykor saját rajzaival díszítette. Hirdette a tudás nagyságát: „... a tudományokban erő van s hatalom, azoknak érdeme dicsőség, jutalom.”

A tudást széles körben fogta fel: a műszaki, gazdasági képzettség, természettudományos iskolázottság mellett a művészetekért is rajongott. Nevéhez fűződik az első magyar, fűthető, állandó téli színházterem. A függöny tervét maga készítette el.

Támogatta barátját, Kelemen Lászlót. Tervei szerint nagyították meg a közsínházat, ahol a Haza szeretete, avagy Nemes Szeged városának a töröktől való elvétele című négyrészes vízei játékát (1803) a temesvári színtársulat adta elő.

„A kiváló tudósok, a hasznosan gyönyörködtető magyar könyvirók és fordítók, a nagy és apróbb iskolai tanítók, továbbá a nép-mesterségek érdemes tanítói részére, úgyszintén a Nemzeti Játékszín nevezetesebb tagjainak... vagy akik legjobb játékokat írnak, valamint a muzsika készítőinek jövedelemkiegészítéseket... a különös tehetségű és tudományú gazdák, kézművesek részére, valamint a találmányt vagy újítást felmutatók serkentésére-érdemeik szerint – nyilvánosságosan ajándékokat, jutalmazásokat kell juttatni... a Haza részéről.”

Ezzel is bizonyította a kultúra iránti elkötelezettségét. A Magyar Tudományos Társaságot 1830-ban jelentős, 200 pengő adománnyal támogatta. Tervei: „a különféle tudományokból nyomtatott munkákat, majd Ujságot és Kalendáriumot adna ki, melyeket Oskolák és Könyvtáraak ingyen megnyernének.”

Külföldi tapasztalatai felhasználásával Utazó Társaság létrehozásán fáradozott: célja, hogy az idegen nyelven tanulók jutalmazásban részesüljenek. *„Természetbeli gyűjteményeket kellene beszerezni a Tudományok elterjesztésére elkerülhetetlenek.”* – megelőlegezte ezzel a múzeumok elődjét.

Felismerte nyelvünk értékeit: *„Nem oly sovány és tökéletlen a mi édes anyanyelvünk, hogy arra hazánk törvényei helyesen által ne tétetődhetnének: mert azt már tudós magyarink megmutatták szembetűnő képpen, hogy a mélyebb tudományokra is alkalmas és minden külföldi nyelvekkel egvetérő legyen.”*

A jövő üzeneteként a Tanácsháza talpkövének letételekor elhangzott versének sorait idézzük, és ne felejtjük el Vedres István nevét, akiről 1923-ban Móra Ferenc már csak így emlékezhetett: *„Lángelme volt. És annyi nyoma sem maradt a köztudatban, mint egy faggvü-gvertyának.”*

*„Így készüljön Hazám azon jövődökre,
mellyek a Békesség gyümölcsét örökre
Éreztessék velem. Abban az Igazság
Kiszolgáltatása fő foglalatosság
Lészen egyformán mind szegénynek, gazdagnak,
Minden válogatás nélkül,....”*

Fő művei

- 📖 A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyaló hazafiai elmé-
kedések (Bécs. 1790);
A Tiszát a Dunával összevevő ujj hajókázható tsatorna... (Szeged. 1805 – Wien,
1807);
- 📖 Egy nemzeti jószág, melyet Magyarország javára szerzett (Szeged. 1807);
- 📖 A bankótzédulák elenyészthetéséről... (Szeged. 1807);
- 📖 Étska kiseded rajzolattya (Pest. 1817);
- 📖 A sivány homokság használhatása (Szeged. 1825);
- 📖 A tul a tiszai nagyobb árvizek eltéríthetéséről egy két szó (Pest. 1830).

Majzik Andrea

Erkölc és szexualitás a Monarchiában

Pihenő

A dekadens, polgárisult királyság hétköznapjainak kedvelt szórakozóhelye volt a „bár” és „táncterem” fedőnevű bordélyház. Ahogy Pepin bácsi mondja: „egy professzor egyszer azt mondta nekem, nem tudtuk megbecsülni a Monarchiát, nem tudtuk megbecsülni a kuplerájokat”,¹ és hozzáfűzi: „a lényeg az volt, hogy pénze legyen az embernek, pénzért mindent megkaphat akkoriban, még szépkisasszonyokat is, ha púpos volt valaki, vagy ha ránehezedett már a vénség, pénzért akkor is gyönyörű lányokat vehetett magának...”²

Ellenkező előjellel a kortárs orvosi szaktekintélyek is elismerik a prostitúció virágzását, ámde figyelmeztetnek a jelenség lelki és fizikai veszélyeire a maguk érdekes, századfordulós gondolataival. Például itt van Ivan Bloch véleménye 1906-ból: „Korunk jelszava: «mulatni», a mely szó magába foglal minden felületes élvezetet, érzéki és szellemi izgalmat, a melyeknek gyors egymásutánban kell következniök, hogy a modern kultúremler érezhesse, hogy ő tulajdonképpen él. Az emberek legtöbbszörének a mulatás azonos az egymásra halmozódó legfelületesebb érzéki élvezetekkel, a melyek mintegy előkészítő ingerei az éppen olyan röpké, nemtelen nemi aktusnak.”³ Egy másik szakember, Willy Helpach pedig így fogalmaz: „Fiatalembereink túlnyomó részének a szexuális élvezet éppen olyan magától értetődő valami, mint a skat-játék, mint az egyesületi esték, mint a pohár sör”⁴ A legmeghökentőbb összefüggésre végül Ivan Bloch világít rá, mondván; a mértéktelen alkoholfogyasztás a nemi betegségek terjedését vonja maga után, ugyanis italozás után az uraknak még nagyobb kedvük támad a kisasszonyokkal való hancúrozásra.⁵

Pepin bácsiról tudjuk, hogy agglegény volt. Michael Nordau 1903-as munkájában félreértéseket tisztázva kifejti, hogy a legényélet az önmege tartóztatással korántsem azonos, ugyanis „az agglegény a társadalom részéről hallgatolagos beleegyezést nyert arra nézve, hogy az asszonyokkal való nemi érintkezést a hogy és a hol lehet megteremtse. Önző gyönyöreit a társadalom sikereknek nevezi, a melyekért poétikus dicsfény övezi homlokát, és Don Juan szeretetre méltó bűnei irigységgel, sympathyával és titkos csodálkozással vegyes érzelmeket keltenek a társadalomban.”⁶ Pepin bácsi is „sikeres”, és állandóan azzal hanceg, hogy a szinte rácsimpaszkodó hölgyekkel nem tud mit kezdeni. A házasságot azonban - az általa bibliának tekintett könyv; Batista úr nemi egészségügytana útmutatása szerint - messze elkerüli. Ha mégis nagyon szorongatják már, hogy mi lesz azzal a mennyegzővel, akkor közli, hogy beteg a mellére, és inkább csak a verseket kedveli, vagy megnyugtatja a hölgyet, hogy a házassághoz nincsenek benne eléggé kifejldve a bűnözési hajlamok.⁷

Ivan Bloch magyarázata a házasságtól való tartózkodásról a századforduló szemléletét kiválóan bemutatja. Szerinte csupán arról van szó, hogy a házasság fő funkciója a társ nemi szolgálata, amely egy idő után unalmassá és kínossá válik.⁸

Pepin bácsi suszter és sörfőző mestersege, valamint katonáskodása mellett a legjobban hódító képességére, gavallérságára büszke. Persze a hódításban is mindig tartja magát „tanítómestere”, Batista úr tanácsaihoz.⁹ Például csak mértékkel él nemi életet - egészsége óvása érdekében. A századforduló érzéki túlfűtöttségére Bloch is utal, aki szerint kortársai háromszor annyit szeretkeznek, mint amennyit kellene.¹⁰ Pepin bácsi is kedé-

lyesen úgy gondolja, hogy „... a szerény, normális keretek között végzett párosodás, a kējérzetek normálisan végbemenő kiváltása, a nagyon természetes nemi ösztönök normálisan elvégzett kielégítése minden körülmények között kedvezően hatnak az emberre.”¹¹

A hódításhoz azonban ismerni kell az apró kis trükköket, a módszereket a sikerhez. Dr. Bauer nőgyógyász 1920 körül ezeket a módszereket két nagy csoportra osztotta. Az egyik csoportba a fiatalokban a jóbarátoktól eltanult furfangok tartoznak, a másikba a nő lelkének önálló kitapasztalása és ismerete.¹² Pepin és Dr. Bauer is tudják, hogy mindig is az egyik legnagyobb hatású módszer a hölgyeknek való éneklés. Pepin a Jarinek Pospisillel folytatott énekversenyét a következőképpen összegzi: „... és én énekeltem, hogy Nehéz a búcsú, fantasztikus volt, a spinék majd szétszedték a Nemzeti Házat.”¹³ A jelenség magyarázatát ismét Dr. Bauer

adja meg, aki szerint a kellemes külsővel rendelkező férfi esetében a hallási és látási ingerenciák egymást erősítve érik a nőt, aki ezek hatására végképp elveszti a fejét. Ilyenkor a személyiség hatalma nem az emberben, mint ilyenben van, hanem inkább az énekének, a hangjának erotizáló hatásában keresendő.¹⁴

A Monarchia erkölcsi tehát egyrészt nagymértékben romantikusak, másrészt felfedezhető az érzelmekben és a viselkedési formákban bizonyos romlottság, élvhajhászás. Nem véletlen, hogy a bácsi nagy respektussal emlékezik vissza a Monarchia kuplerájaira, hiszen akkor a bordély valóban a közélet egyik színhelye (is) volt, ahol politikusok, városi előljárók találkozhattak katonatisztekkel és gazdag kereskedőkkel.

Hevesi István

Jegyzetek

1. Bohumil Hrabal: *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1969. 10. p.
2. Bohumil Hrabal: *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1969. 8. p.
3. Ivan Bloch: *Korunk nemi élete tekintettel korunk műveltségére*. Bp., Dante kiadó, 1906. 256. p.
4. Bloch, 257. p.
5. Bloch, 269. p.
6. Michael Nordau: *Die konventionellen Lügen der Kulturmenscheit*. 283. p.
7. Bohumil Hrabal: *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1969. 30. p.
8. Hrabal, 57. p.
9. Bloch, 247. p.
10. Hrabal, 24. p.
11. Bloch, 256. p.
12. Bernhard Adam Bauer: *A Nő*. Ford: Fülöp Zsigmond. Bp., Novák kiadó, 1927. [9. kiadás] 630. p.
13. Bauer, 207–208. p.
14. Hrabal, 63. p.

Gravitációs lencsék

Távcsövek a végtelenbe (?)

Egy kis csillagászatörténet

Csillagászat. Ősrégi tudomány. Ez nem meglepő, hiszen az embert mindig is érdekelt az őt körülvevő környezet: lakóhelye, városa, országa, a Föld és persze a Világmindenség is. Már az őskori ember is figyelte az égbolton lejátszódó különféle – számára még csodálatos – jelenségeket, megmagyarázni azonban még nem tudta őket. Az ókorban aztán – a kereskedelem megindulásával – a csillagászat, a csillagok ismerete fontossá vált a tájékozódáshoz. Ekkor kezdődött el a csillagászati jelenségek okainak keresése. Az ókori kínai, babilóniai, egyiptomi és görög tudósok már igen jelentős eredményeket értek el néhány dologban. Meghatározták például a Föld kerületét (*Eratoszthenész*), a Hold és a Nap viszonylagos távolságát (*Arisztarkhosz* – ő még elég pontatlan eredményt kapott, de abból is látszott, hogy a Nap sokkal távolabb van tőlünk mint állandó kísérőnk: a Hold), és *Ptolemaiosz* megalkotta a geocentrikus világképet. Tehát már az ókorban is igen nagy volt az érdeklődés a csillagászat iránt. Az akkori tudással azonban – megfelelő eszközök nélkül – Világegyetemünknek csak egy igen kis részét ismerhették meg a tudósok. Őt bolygón (Merkúr, Vénusz, Föld, Mars, Jupiter), a Napon, és a Holdon kívül más naprendszerbeli égitestet nem ismertek, a csillagokról pedig szinte semmit sem tudtak.

Ez a tudás a sötétnek nevezett középkorban semmit sem fejlődött. Hogy mégis fennmaradtak ezek az eredmények az az araboknak köszönhető, akik szorgalmasan átmásolták a régi agyagtáblákat. Az egyház tanításainak tökéletesen megfelelt az ókorban létrejött világkép, épp ezért elszántan üldözte azokat a tudósokat, akik valami mást, újat fedeztek fel a csillagászatban (*Galileo*

Galilei, Giordano Bruno stb.). Új felfedezések pedig voltak. Köszönhető ez egyrészt annak, hogy *Galilei* felfedezte a távcsövet. A távcső segítségével jobban fel tudták térképezni Naprendszerünket: megfigyelték, hogy a Jupiter körül is keringenek holdak, hogy a Napon foltok vannak stb. Ezek a megfigyelések azt jelentették, hogy a Világ mégsem olyan tökéletes mint gondolták, az addigi csillagászati ismereteik nem egészen pontosak, van még mit javítani rajtuk. Ekkor kezdődött el egy igen gyors ütemű fejlődés ebben a tudományban. Az egyre jobban tökéletesező távcsövekkel lassan megismertük Naprendszerünk teljes felépítését, Galaxisunk szerkezetét, és más, távoli galaxisokat is. A századunk elején kialakult rádiócsillagászat segítségével pedig az optikai tartományban nem látható, ám mégis létező sugárzásokat is tudták, tudjuk detektálni (infravörös, ultrabolya, rádió, röntgenhullámok stb.).

Így felmerülhet a kérdés, hogy korunkban létezhetnek-e még olyan objektumok, égitestek amelyekről ne lenne tudomásunk? A válasz: igen, sőt feltételes mód nélkül mondhatjuk, hogy léteznek is, hiszen a távcsövek felbontóképesége véges, s így az igen távoli objektumokat már nem tudjuk pontosan, részleteikben észlelni (pl. kvazárok). Ezenkívül léteznek olyan égitestek is melyek sem optikai-, sem rádiótartományban nem – vagy alig – sugároznak. Létezésükről bizonyítékaink vannak (ld. később: a sötét, vagy láthatatlan anyag problémája), észlelni azonban mégsem tudjuk őket. Ezek a problémák sokáig megoldás nélkül hanykolódtak különféle elméletek sodrásában a tudomány végtelen tengerén, mígnem egy, a napjainkban létrejött elmélet adta lehetőség segítségével felmerült egy módszer, amellyel esetleg detektálni tudnánk ezeket az objektumokat is.

Ez a lehetőség az ún. *gravitációs lencse-effektus* néven ismert csillagászati jelenség.

Gravitációs lencsék

Mi is ez az effektus? Már *Albert Einstein* megjósolta általános relativitáselméletében, hogy a nagy tömegek közelében elhaladó fénysugár eltérül. Az eltérést a nagy tömeg által létrehozott térgörbület okozza. Ezt a jóslatát először, 1919-ben, *Sir Arthur Eddington* igazolta (a hibahatáron belül) egy napfogyatkozás alkalmával. Kimutatta, hogy a Nap irányában levő csillagok a Nap centrumától távolabb látszanak mint ahol valójában lenniük kellene. A Nap esetében a „felszínéhez közel” elhaladó fénysugárra ez az eltérés 1,75 ívmásodperc. Lényegében minden olyan objektumot, amely – optikai lencseként működve – fénytérülést okoz, *gravitációs lencsének* nevezünk, magát a jelenséget pedig *gravitációs lencse-effektusnak* hívjuk. A gravitációs lencsét tömegük alapján két csoportra oszthatjuk: 10^{12} – 10^{14} naptömeg között: *gravitációs makrolencsék*, 10^{-6} – 10^6 naptömeg között: *gravitációs mikrolencsék*. A makrolencsék segítségével a kvazárok, távoli galaxisok szerkezetét ismerhetjük meg jobban, a mikrolencsék pedig a Tejútrendszerben levő sötét anyagról adhatnak információt. Olyan természetes szupertávcsöként foghatjuk fel tehát őket, melyek egyrészt az igen távoli objektumokról adnak részletes képeket, másrészt a számunkra láthatatlan anyagot tárják fel előttünk. Vizsgáljuk először a makrolencse-rendszereket!

Gravitációs makrolencsék

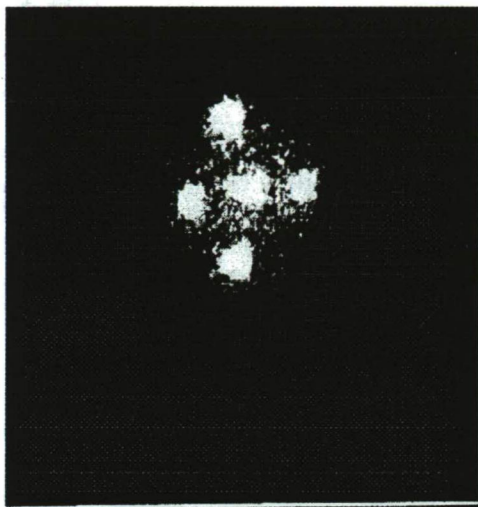
Hogyan is néz ki egy ilyen rendszer? Maga a lencse – a fent említett tömeghatároknak megfelelően – egy távoli galaxis, vagy kvazár, amely a mögötte elhelyezkedő kvazárról ad különféle képet, képeket. A keletkező képek többféle módon jelennek meg aztán az égbolton: lehetnek torzítottak, állhatnak ívekből, sőt elég gyakori a kettő

vagy több komponensből álló kép is. A lencse-effektust, *Einstein* elméletének megszületése után, több csillagász gyakorlatban is igazolni akarta, ám ez sokáig nem sikerült nekik. Az első olyan kvazárt (Q 0957 + 561), amelyről teljes bizonyossággal el lehetett mondani, hogy lencsehatás okozta képről van szó. 1979-ben találták a Nagy Medve csillagképben. Azóta napjainkig már több – addig úgymond „valódinak” hitt – kvazárról illetve galaxisról derült ki, hogy csak kép. Ha az objektumból ívek, gyűrűk láthatók akkor világos, hogy lencsehatással keletkezett képről van szó. Különböző, többes objektumokról azonban csak úgy dönthető el, hogy egy objektum több képéről van-e szó, vagy esetleg más-más égitestről, ha elvégezzük az objektumok színekélemzését. Eltérő színképeredményeknél nyilvánvaló, hogy nem lencseképek az adott égitestek, ha viszont a színeképek hasonlítanak akkor már lehetséges a lencse-effektus. A jelenség tanulmányozása nagy horderejű csillagászati problémákra adhat választ. Felvetődött ugyanis az a feltevés, hogy a képek fontos kozmológiai információkat tartalmaznak, megfigyelésükkel választ kaphatunk esetleg a Világegyetem keletkezésével kapcsolatos kérdéseinkre. Másrészt pontosabban megismerhetjük a kvazárok felépítését, belső szerkezetét, amire eddig csak homályos feltevéseink voltak. Egy másik fontos dolog, amihez a lencse-effektus nyújt segítséget, az maga a lencseobjektum szerkezetének pontosabb megismerése. A létrejövő képek különféle alakjait, torzultságát ugyanis a lencseként működő galaxis szabálytalan tömegeloszlása okozza. A képek alakjaiból tehát vissza lehet következtetni a lencse tömegeloszlására is. Megállapítható tehát, hogy a létrehozott gyönyörű csillagászati képződményeken kívül (*Einstein-gyűrű*, *Einstein-kereszt* [ld. ábra]), a makrolencsehatás választ adhat régi keletű, igen fontos problémákra is.

A sötét anyag problémája, gravitációs mikrolencsék

Csillagászati kérdések megválaszolásában a lencsék kisebb tömegű csoportja sem marad le nagytestvéreitől. Ezek az ún. mikrolencsék. A mikrolencsejelenség a sötét vagy láthatatlan anyag problémáját oldhatja meg. Mi is ez a probléma? Közismert, hogy az ismert galaxisokban – a Tejútrendszerben is – a látható objektumok (csillagok, csillagközi anyag, stb.) tömege csak kb. 10 százaléka annak a tömegnek, amely szükséges lenne egy-egy ilyen galaxis összetartásához. A fennmaradó 90% -ról nem tudunk semmit, csak találgatják, hogy mi is lehet ez az anyag? Két lehetséges előfordulási forma volt a legvalószínűbb. Az egyik magyarázat szerint ezt a sötét anyagot mikroszkopikus, számunkra még ismeretlen részecskék alkotják. Angol nevük WIMPs (*Weakly Interacting Massive Particles* – *gyengén kölcsönható nehéz részecskék*), ezek lehetnek pl. axionok, neutrínók. A másik lehetséges előfordulási mód a MACHO (*MAssive Compact Halo Object* – *masszív, kompakt haló objektum*), pl. vörös törpék, barna törpék, neutroncsillagok, esetleg miniatűr fekete lyukak. A két különböző elmélet mellett kardoskodó tudósok azonban gyakorlati bizonyítékokkal nem tudtak előállni állításuk igazolására. A vita eldöntésére javasolta aztán *Bohdan Paczynski*, Amerikában élő lengyel csillagász, azt az ötletet, hogy a mikrolencsehatást megfigyelve esetleg szerezhetünk információkat erről a sötét anyagról. Ő egyébként kezdettől a MACHO elméletet tartotta elfogadhatóbbnak. Nézzük most magát a mikrolencse-effektust.

Ebben az esetben tehát a lencseobjektum már nem galaxis méretű, pontszerűnek tekinthető fel. Ezek az égitestek térítik, téríthetik el egy, a háttérben levő csillag fényét.

Gravitational Lens G2237+0305

Az ún. Einstein-kereszt: a közepén levő objektum a háttérben levő kvazárról négy képet ad

Az így keletkező képek olyan közel helyezkednek el egymáshoz képest az égbolton (kevesebb mint 1 ezred ívmásodpercre), hogy legjobb távcsöveinkkel sem tudjuk megkülönböztetni őket. A jelenség mégis észlelhető, mégpedig a lencseobjektum fókuszáló hatása miatt. A mikrolencse-effektus a következőképpen játszódik le: ha egy távoli csillag és a Föld között elhalad egy ilyen láthatatlan égitest, akkor ez az égitest a csillag fényét a Földre fókuszálhatja, s így a háttércsillag fényességében növekedés észlelhető. Ez a fényességnövekedés már jól megfigyelhető. A növekedés mértéke a háttércsillag, a lencseobjektum és a Föld egymáshoz viszonyított helyzetétől függ. Ha pontosan egyvonalban vannak, akkor az ún. *Einstein-gvűrű* jön létre. Az effektus lezajlásából következik, hogy a felfényesedést a következő három tulajdonság jellemzi:

- nem ismétlődő, egyszeri
- időben szimmetrikus

- akromatikus (minden színtartományban ugyanolyan mértékű a növekedés)

Ezek az ismérvek különböztetik meg a mikrolencsejelenségeket más, változócsillagok által mutatott fényességváltozásoktól. A feladat tehát adva volt: csillagok milliárdjait megfigyelve keresni kell olyan csillagokat amelyeknél ilyen felfényesedés tapasztalható. Három kutatócsoport alakult, melyek más-más irányban vizsgálták, vizsgálják az égboltot. Két project a Magellán Felhők, egy pedig a Tejútrendszer központi része felé található csillagokat figyeli. A mai napig 47 olyan esetet találtak melyeknél szinte biztos, hogy mikrolencsehatás okozta a felfényesedést. Ezzel az eredménnyel bebizonyosodott, hogy a Tejútrendszer halójában valóban létezik valamilyen sötét anyag. A fényességnövekedés időtartamából, a háttércsillag és a lencseobjektum feltételezett távolságából becslést lehet tenni a sötét anyag tömegére, a kapott tömegeredményekből pedig következtetéseket lehet levonni ezen anyag mibenlétéről. A megfigyelésekből kapott számítások a MACHO elméletet igazolják. A legvalószínűbb, hogy barna- illetve vörös törpecsillagok alkotják Galaxisunk túlnyomó részét. A pontosabb eredményekhez azonban jóval több csillag megfigyelése kell. A kutatások folynak, így hónapok, évek múlva biztos, hogy többet fogunk tudni magáról a lencsejelenségről, és a sötét anyagról is. Igen érdekes jelenség alakul ki akkor ha vagy a lencse, vagy a háttércsillag kettősrendszer tagja (ez nem ritka, hiszen az ismert csillagok több mint a fele kettős). Ebben az esetben a fényességnövekedés görbéjében két maximum

keletkezik. Egy ilyen esetet találtak eddig, de valószínű, hogy egyre nagyobb számban fognak előfordulni ilyen felfényesedések is. A mikrolencse-effektus kutatásának van egy fontos mellékterméke is. A több milliárd csillag feltérképezése közben ugyanis rengeteg változót találtak. Ezek között vannak eddig még ismeretlen típusúak is. Másrészt több ezer – eddig nem vizsgált – csillagot azonosítottak és soroltak be ismert változócsillag-katalógusokba.

Mind a makro- mind a mikrolencséről való ismereteket összefoglalva megállapítható, hogy a lencse-effektus a következő években a csillagászat egy igen érdekes és fontos részévé válhat. Addig azonban még rengeteg munkát kell végezni. És ez a munka nem lesz könnyű. Sőt. Nehéz lesz. Nagyon nehéz.

Perák József Zoltán

Irodalom

- Mateo, M.: 1994, Searching for dark matter, *Sky and Telescope*, 1994 jan. p.20.
- Paczynski, B.-Wambsganss, J.: 1993, Gravitational microlensing, *Physics World*, 1993 May p.26.
- Udalski, A. et al.: 1992, The Optical Gravitational Lensing Experiment, *Acta Astronomica* 42, p 253.
- Szatmáry Károly: Barna törpe csillagok mint gravitációs lencsék, *Csillagászati Évkönyv*, 1994. 128. o.
- Tóth Gábor: Gravitációs mikrolencsék és a sötét anyag, *Természet Világa* 1994. ápr. 179. o.
- Turner, E. L.: Gravitációs lencsék, *Tudomány* 1988. szept. 18. o.

A kábítószeres története

A kábítószerrel általában

A kábítószer orvosi felfogás szerint az a gyógyszer vagy vegyszer, amelyik az élő szervezetben, elsősorban a központi idegrendszer működésében olyan változtatást idéz elő, mely – akárcsak rövid időre is – átalakítja az ember személyiségét. A legismertebb kábítószeres három nagy csoportba sorolhatók. Az elsőt alkotják az *agy pszichés tevékenységét nyugtató kábítószeres*. Ezek a legelterjedtebbek (pl. az ópium). A második csoportba tartoznak az *erős hallucinogén szeres* (pl. LSD), ezek hatása víziókat okoz. A harmadik csoportba sorolják azokat a drogokat, amelyek a *nagygyógykeg izgatásával okoznak eufóriát* (pl. kokain).

A valódi kábítószereseket a következőképpen csoportosítják:

1. eufóriát okozó nyugtató-izgató szeres: ópium és származékai, kokain, kawa-kawa (kábitóors).
2. nagygyógykeg tevékenységét befolyásoló izgatószeres (hallucinogének): hasisfélék, meszkalin, pszilocibin, LSD, DOM, DMT, STP.
3. izgatószeres: Kath-tea, bétel.

A narkomániának van múltja, története. A Föld népe ősidők óta használ növényeseket, főzeteket, hogy lelki, szellemi tevékenységét befolyásolja. A kultikus szertartásokon használt anyagokról később megfigyelték azt is, hogy fájdalomcsillapító hatásuk van. Tudatosan is kerestek olyan szereseket, amelyekkel oldani tudták félelmüket, szorongásukat és egyben színes álmvilágot is teremtettek. Használatuk azonban csak vallásos szertartásokra korlátozódott.

A drogként felhasznált legősibb kábítószer az indoarier, melynek használata az i. e. I. évezredben az Indus völgyében volt gyakori, és valószínűleg légyölő galócából állították elő. Az első kábítószerelvezők a mostoha természeti körülmények között élő népekből kerültek ki. Ezeken a területeken nagy nyomorban éltek az emberek, azonban itt megtermettek azok a növényes, amelynek levelei feledtetni tudták velük keserű sorsukat (pl. ilyen terület az Andok fennsíkja). Így alakult ki az ópiumevés, -szívás, a kenderszívás.

A kábítószer használatának főbb célja is kialakult. A legtöbb kábítószer vallási szertartások főszereplője. A varázslók, papok saját maguk és a résztvevők extázisának fokozására, az áldozatnak szánt emberek ellenállásának elnyomására használták (pl. mexikói indiánok).

Így ír erről a spanyol Diego de Landa a mexikói Yucatán II. püspöke a 16. század negyvenes éveiben:

„A szertartást négy, két festékkel bemázolt pap mutatta be a piramisok áldozati terén. A papok a piramis csúcsán lévő kőlapra kötötték az áldozatul kiválasztott férfit. Azután az áldozópap kőkessel felvágta az áldozat mellkasát, egyetlen mozdulattal kitépte a még dobogó szívet, és a sugárban kiömlő vérral meghintette az oltárt vagy annak az istennek a szobrát, akinek a tiszteletére végezte a szertartást.” (*Landa: Jelentés a Yucatáni dolgokról*)

Ezek a szertartások megkivánták az áldozattól, hogy minden ellenállás nélkül, örömmel vegyen részt a ceremónián. Egyértelmű, hogy erre a cselekedetre – az áldozat is és a pap részéről egyaránt – kizárólag kábítószer hatása alatt lévő ember volt csak képes. Itt kell megemlítenünk, hogy a kábítószeres közül egyedül az ópium volt az, amelyet felfedezésétől kezdve egyszerűen

használtak vigaszt adó csodaszerként és gyógyszerként is. Emellett az ópium volt az egyetlen drog, amelyet sohasem használtak kultikus célokra.

A harmadik cél, amiért az emberek drogokat használtak, az a nehéz életkörülményeik megkönnyítése volt. A nép a kokaincserje levelét ismerte és használhatta mértékletesen. A hódító népek megjelenésével még több kábítószerrel igényeltek az elnyomottak. Az agyonhajszolt emberek a felejtést, a fizikai munkához az erőt, a csodaszerek mind nagyobb és nagyobb adagjától várták. Az elnyomók azonban felismerték, hogy a drog rabjának munkaereje csökken, sőt egy idő után a munkaerő is elpusztult. Ez a felismerés vezetett pl. Kínában az ópiumháborúhoz. (Itt a kínai császár megvámoltatta az ópiumkereskedelmet, hogy gátat vessen a rohamosan növekvő munkacrövesztésnek.) A dél-amerikai indiánok még a mai napig is a kokaintól várják a gondoktól, a kizsákmányolástól való megszabadulást.

Tehát amint látjuk a kábítószerélvezet visszanyúl a korábbi évszázadokra is. Viszont azt is felfedezhetjük, hogy soha nem járt ilyen végzetes következményekkel, mint napjainkban. Csupán száz évvel ezelőtt a nyugat egzotikumként kezelte a narkomániát, vagy legfeljebb piszkos üzletnek tekintette, semmi esetre sem a civilizált világot fenyegető veszélynek. Erre a magyarázat egyszerű: a hallucinogének használata erősen korlátozott, szigorúan szabályozott volt. A természeti népeket elsősorban ősi vallási szokásaik késztették arra, hogy kábítószerhez nyúljanak. Rendszerint csak a varázsló ismerte a csodás növényeket és azok használati módját. (Egyik-másik mexikói hallucinogén hatású növény titkát csak 1955-ben fedezték fel.)

Az ember pénz utáni vágya azonban nem ismer sem erkölcsi, sem fizikai határokat. A kábítószerkereskedelem – amely a múltban az egyes államok és nem a

csempészek között folyt – mára behálózta az egész világot, kihasználva és becsapva a gyenge, ingatag lelkiállapotú embereket, a gondokkal küszködőket, és leginkább a fiatalokat.

A kábítószer előfordulhat kábító hatású anyagokat tartalmazó növények formájában, de – többnyire a XX. században – biológiai, kémiai kutatások során egyre több szintetikus kábítószer előállítására is sor került.

A kábítószereket már csoportosítottuk, most vizsgáljuk meg egyenként a legfontosabb fajtáit:

Ópium

Mákony. A mák tejnedve, amelyet főleg Kisázsiaiban gyűjtenek. Morfint, narkotint stb. tartalmaz. Valamennyi kábítószerként használatos növény, de főleg a máktej útjának kezdetét még ma is homály fedi. Legvalószínűbbnek az látszik, hogy tapasztalati úton, az állatok szokásait megfigyelve jutott el az ember a különböző szerekhez. Az ópium történetében az az érdekes, hogy előbb volt gyógyszer, s csak később használták élvezeti cikként. Elterjedésének oka a fájdalom volt. A fájdalomcsillapító gyógyszerek történetét a máktej fájdalomcsillapító hatásának megismerésétől számítjuk. Kisáziából került Egyiptomba, a XII. dinasztia uralkodásának idején. A régi görögöknél az első időkben varázsszer volt; a mák gubóját a Halál isten szimbólumának tekintették. Az ókor legnagyobb orvosa Hipponkratész még nem ismerte az ópiumot, de az őt követők már használták. Az ópium szó is görög eredetű, jelentése: *nedv*. Perzsa lenevezése: *teriak* (ellenmérég), az ópium és a fájdalom közötti kapcsolatra utal. Kínába perzsián keresztül juttaták el az arab orvosok. Itt olyannyira elterjedt, hogy manapság az ópiumot Kínával azonosítják. Európában Paracelsus állított elő ópium tartalmú gyógyszereket először a XV. században. Ő *laudanum*nak nevezi (*dicsérendő*), mert még a haldokló

szenvedéseit is enyhíteni tudja. Az ópium lassan háttérbe szorította az addigi fájdalomcsillapító szereket, és a XVII. századtól kezdve Európában uralkodó fájdalomcsillapító gyógyszer lett. Az orvosok sokáig nem voltak tisztában az ópium veszélyeivel, ezért annak mértéktelen alkalmazása hamarosan megmutatta az áldott orvosság másik arcát is. John Jones angol orvos volt az első, aki óvott az ópium túladagolásától (1701): „Az ópium hirtelen elhagyása hosszú időn át tartó szedés után, elviselhetetlen szorongást, lelki depressziót okoz, és néhány nap leforgása alatt nyomorúságos halálhoz vezet.” Ezt követően ugyan még nem tiltották be az ópium használatát, de a XVIII. század második felében több orvos is tiltakozik az ópium felesleges használatá ellen. *Az ópiumot mint kábítószerrel valószínűleg Törökországban használták először* az 1500-as évek elején, mert Mohamed próféta az igazhívőknek megtiltotta a bor fogyasztását, s a mámorosok az ópiummal kárpótolták magukat. India történelmében 1526-ban következett be a tragikus fordulat. Ekkor ugyanis Bater uralkodó megalapította a mongol birodalmat, de mivel maga is és családja is az ópium rabja volt, hamarosan elterjedt alattvalói és a nép körében is. Ahhoz, hogy az ópiumszívás széles körben elterjedhessen, szükség volt bizonyos kémiai ismeretekre. A nyers ópium ugyanis nem alkalmas szívásra. A kínaiaknál megszületett a csandu, az ópium szívásra alkalmas, gyúrható alakja. Az átalakítás során a massa morfiumtartalma kétszeresére nő, ezért veszélyesebbé válik az emberi szervezetre. Az ópiumnak mára többféle alkalmazása létezik; más anyagokba keverik, speciális pipákból szívják vagy vénába injekciózzák (elsősorban az USA-ban és Németországban). Az ópium gyógyászati alkalmazásában fordulópontot jelentett, amikor 1806-ban Padeboruban F.W. Adam Sertürner gyógyszerész előállította a máktokból az ópium fő

hatóanyagát, melynek erős altatóhatását tartotta elsődlegesnek. A jó álmok istene Morpheus után morfiumnak nevezte el. A morfiomot ma már a száraz máktokból közvetlenül vonják ki. Az eljárás kidolgozása egy magyar gyógyszerész, Kabay János nevéhez fűződik.

Morfium

A morfium az ópium legfontosabb alkaloidja. A morfium por alakú, fehér színű, szagtalan, szennyezett formában sárgásbarna színű, savanykás szagú. Erősen nedvszívó. Ópiumkivonat formájában már az ókori görögök is használták fájdalomcsillapításra, nyugtatóként és altatóként is. A morfium a század elején még a legveszélyesebb kábítószer közé tartozott. Napjainkban jelentősége csökkent, de még mindig számolnunk kell a morfinizmussal.

Heroin

Még mindig az ópiátok családjánál maradunk. A heroin ópiumszármazék, a morfin dicetsav észtere. Intenzív enfióriát okoz. A heroin fehér színű, kristályos por, íze keserű. Mintegy tízszer erősebb, mint a morfin. A kevésbé tiszta heroin barnásvörös vagy sűrke színű. Amint erről már szó volt, az ópium fő hatóanyagát a morfiomot 1806-ban fedezte fel egy német gyógyszerész. 1823-ban az ópiumból további gyógyászati anyagot a kodeint választották le, majd 1847-ben C. R. Wright diacetilmorfint állított elő, azonban állatkísérletei kimutatták a szer romboló hatását, ezért további kutatásait leállította. A diacetilmorfin 24 évvel később ismét megjelent „heroin” néven mint gyógyszer. Köhögés- és fájdalomcsillapításra volt alkalmas, azoban döntően azért terjedt el, mert meglepően erős kábulatot idézett elő.

Csak huszonöt évvel később korlátozták legális gyártását (1925. évi ópiumkonvencióval), amikor felismerték egészségkárosító hatását. Ekkor indult meg a heroin illegális gyártása. A fő központ

Honkong, Thaiföld és Irán (1955). Kiderült az is, hogy a heroin kisebb problémát okoz mind a fogyasztóknak – kisebb adag is elég belőle –, mind a csempészeknek, tizedannyi helyet foglal el, és nincs jellegzetes szaga. Tehát éppen az ópium elleni harc segítette elő az egyik legveszélyesebb kábítószernek, a morfiumszármazék heroinnak az elterjedését. A heroint többnyire inhalációs formában alkalmazzák (cigaretta formájában), de elterjedt az intravenás használat, különösen a fiatalok körében.

Kokain

A kokain két-három méter magas, elbokrosodó növény, amelyet Dél-Amerika nyugati részén az Andok hegységben természetnek. Az inkák ősei a perui Andok lejtőin bukkantak rá véletlenül kb. 3000 évvel ezelőtt. Korán felismerték a szellemi és a fizikai munka végzésére gyakorolt pozitív hatását. Ezt használták ki az inka uralkodók: a fizikai munkát végző indiánoknak engedélyezték, hogy munka közben kokalevelet ráganak. A kokacserje az 1800-as években Ceylonon is megjelent, majd a századfordulóra már kelet-Jávában is elterjedt. A kokainnak azonban hamarosan felismerték káros hatásait: rászokás esetén depressziót okoz, ezért betiltották túlzott alkalmazását. A XVI. század elején a spanyol hódítás felbomlasztotta az inka birodalmat és *a spanyol hittérítők mindent elkövettek, hogy a kokain vallási szimbólium legyen.* Ezek a változások ismét hozzáférhetővé tették a nép számára a kokacserjét. A hódítók is hamar rájöttek a növény stimuláló, hangulatjavító hatására és a munkásoknak engedélyezték a kokalevel rágását.

Az első ember, aki orvosi szemmel nézte és tudományosan is feldolgozta a kokalevel használatát, egy német orvos, Pöpping volt. Rámutatott a szer hangulatjavító és egyéb stimuláló hatására és leírta a testi romlás tüneteit is.

Később egy svájci utazó, Tschudi felfigyelt a kokalevel fájdalomcsillapító hatására. 1895-ben Albert Nieman göttingai vegyész izolálta a kokalevel alkaloidját, amelyet kokainnak nevezett el. Tizenegy évvel később R. Willstatternek sikerült mesterséges úton is előállítani. Nem sokkal ezután a kokain is elindult a gyógyszerek diadalútján. Aschenbrandt német katonaorvos, Sigmund Freud és számos orvos kedvelt és hatásos gyógyszere lett. Sőt, 1886-ban kokaintartalmú üdítőitalt is gyártottak: a Coca-Colát. (1903-ig a Coca-Cola valódi kokaint tartalmazott.) A kokain végzetes hatására S. Freud figyelt fel először, amikor egyik barátját a kokain segítségével akarta kigyógyítani morfinizmusából. Barátja ugyan a morfiumról leszokott, de rabja lett a kokainnak és túladagolásban meghalt.

A kokaint sokféle módon alkalmazzák: rágják – mésztartalmú anyagokkal együtt, a kiválasztás meggyorsítása érdekében – injekciózzák, isszák borban elkeverve, de leginkább poralakban az orron keresztül szippantják fel. Érzéstelenítő hatása miatt kis mennyiségben ma is alkalmazzák a gyógyászatban, fogászati, szemészeti beavatkozásoknál.

Cannabis

Az indiai kenderből nyerik, legfontosabb hatóanyaga a tetra Hydrocannabinol (THC). A cannabis népszerű neve *hasis*. A kender hasistartalma attól függ, hogy milyen éghajlati, földrajzi viszonyok között és a növény. A forró éghajlat alatt élő növényben van hasis. A kender és az ember közötti kapcsolat közel tízezer éves. A hasis hatásáról szóló első írásos dokumentum Hérodotosz görög történetírótól származik az i.e. V. századból. Leírja magát a növényt, majd beszámol a szkítáknál megfigyelt halotti ünnepegről. A szkíták olyan szertartásokat is rendeztek, amelynek egyik eszköze a hasis volt. A kínaiak már (i.e. 6000 évvel) az új-

kőkorszakban ismerték a kendert, azonban ők mindig csak orvosságként használták. Emellett a kender számukra az „isteni növény” volt: értékes táplálékot, ruházati alapanyagot, lámpaolajforrást jelentett. Indiában kizárólag arra használták kezdetben, hogy megkönnyítsék a nehéz szövegek megtanulását. Továbbá a hasis volt az örök életet adó elixír fő alkotóeleme. Később vallási ünnepeken is elterjedt, elsősorban az emberáldozatok bemutatásakor. A hasis mint kábítószer az iszlámmal egyidőben terjedt el, ugyanis a Korán alkoholtalma a hasissal való visszaélést eredményezte. Az i. sz. VIII. században ugyan megtiltották használatát – aki megszegte a tilalmat, annak kitépték a fogait –, de a tilalomnak nem volt eredménye. Az 1200-as évek végén Marco Poló utazásai során megismerkedett az asszaszinok titkával. A Szentföldön harcoló keresztiesek nevezték el az asszaszinokat, a kendergyanta-élvező hasisineknek, amely arabul orvgyikost jelent. Az elnevezés találó volt, mert a kendergyantagőzt belélegző mohamedán harcosok valóban vérszomjasak és félelmet nem ismerők lettek. Dél-Amerikában már 1545-ben termeltek kendert s hamar felismerték kábító hatását. Különösen a szegények körében volt népszerű, ezért a szegények ópiumának nevezték. Mexikóban, 1540-es években, rituális összejöveteleken terjedt el, és olyannyira kedvelté vált, hogy tíz év múlva Antonio Mendoza alkirály korlátozásokra kényszerült. Mexikóból származik a hasist tartalmazó cigaretta, a marihuána. Az elnevezés egyesek szerint onnan származik, hogy Mexikóban a kendert Maria Juanának nevezték, mások viszont azt állítják, hogy a portugál mariguangóból, magyarul méreg szóból ered. A marihuánás cigaretta különösen az Egyesült Államokban terjedt el, nyomában pedig elharapódzott a bűnözés. *Európába az 1800-as évek elején jutott el: Napóleon Egyiptomból hazatérő seregei*

hozták be. Kezdetben gyógyszer volt – köhögés- és fájdalomcsillapító –, majd fokozatosan kábítószer lett belőle. 1840-ben O'Shangnesy angol orvos kezdte terjeszteni, elsősorban írók, költők, művészek körében. A hasis elterjedése azonban akadályokba ütközött Európában: az éghajlati viszonyok nem kedveztek a kenderben képződő hasis mennyiségének.

LSD

Az LSD a hallucinogének csoportjának legismertebb és legelterjedtebb tagja. Döntően mesterségesen állítják elő. Hallucinogénnek nevezzük azokat az anyagokat, amelyek nem végleges elmezavart, hallucinációkat okoznak. A hallucinogének csoportján belül megkülönböztetünk természetes (pl. a légyölő galóca hatóanyaga, a pszilocybe gombafajták, DMT, stb), és mesterséges (pl. LSD) hallucinogéneket. A középkorban jelentkezett egy súlyos betegség: a beteg ujjai a kezén és a lábán is elhaltak. Ezt a betegséget *Szent Antal tüzének* nevezték. Ma már tudjuk, hogy a rozs kalászáin élősködő gomba, az aranyrozs okozta. Az aranyrozsból a modern kémiai kutatások segítségével igen fontos gyógyszert állítottak elő (pl. méhvézés csillapítására, migrén kezelésére). Abban a reményben, hogy újabb készítményekhez jutnak, megkezdték a vegyületek mélyreható vizsgálatát. Így készítette el 1938-ban Hoffmann a lizergsav egyik származékát a lizergsav-dietilamidot, röviden LSD-t. Az állatkísérletek során a vegyület nem mutatta a várt gyógyhatást, ezért nem foglalkoztatta tovább a kutatókat. Az LSD bódulatkeltő hatása csak 1943-ban teljesen véletlenül derült ki. Hoffmann a vegyületet vizsgálta (lizergsav-dietilamid-tartarát előállításával foglalkozott), amikor is elmezavarhoz hasonló, kábultszerű állapotba került. Kiderült, hogy az LSD gőzeit lélegezte be. Így született az LSD, amely az eddigi kábítószerek között a legkárosabb: majd

mindegyik érzékszerv működésében súlyos zavarokat okoz. 1960-ban egy Learey nevű amerikai pszichológus mexikói utazásai során megismerkedett az LSD-vel. Hazatérve létrehozott egy vallási közösséget, amelyet IF-IF-nek nevezett (Nemzetközi Szervezet a Belső Békéért). Követőinek lelki nyugalmat, békességet ígért, és *arról is biztosította őket, hogy az LSD segítségével újból megtalálhatják Istent.* Ez csak egy őrült látomása volt, és mégis sok-sok embert elvakított.

Az LSD leginkább a fiatalok körében terjed, de egyetlen „kedvező” tulajdonsága miatt mégsem vált annyira végzetessé mint a többi kábítószer. Az LSD használata során nem alakul ki pszichikus és fizikai függőség, csak tolerancianövekedés. Az LSD többszöri alkalmazása után a szer már nem vált ki hallucinációkat, ezért az LSD-élvezők kénytelenek szünetet tartani, hogy az LSD

hatását ismét élvezni tudják. A szünet során az erősebb egyéniségek fel tudnak hagyni káros, önpusztító szenvedélyükkel.

Az eddig felsorolt kábítószeres nem adnak teljes képet a narkomániások által használt szerekről. Csak a legismertebb és legelterjedtebb drogok történetéről adtam részletes ismertetést. Meg kell említeni emellett a társadalom által megszürt pótszereket is, amelyekhez minden minden hétköznapi ember hozzáférhet. Ilyen a tea, kávé, alkohol stb. Ezek közül legveszélyesebbek a doppingerek és a szipózás. Korunk pestisét, a kábítószer-járványt tehát egyre nagyobb odafigyeléssel és aggodalommal kell szemlélnünk, hiszen tömegesen szedi áldozatait, különösen a fiatalok körében.

Tóth Erika

Történelemoktatás a kolozsvári tudományegyetemen

A történelem tanszék az Akadémia Történelmi Intézetének épületében a Jókai utcában (a mai *Napoca* utca) található. Egyemeletes, klasszicista épület. Három kicsi szeminárium terem, irodák, a tanárok szobái, a könyvtár és néhány lakó foglalja el az épület helyiségeit. Az egyetem főépületében a Farkas utcában (*Kogalniceanu* utca) és az Erdélyi Történelmi Múzeumban is vannak előadások.

1990 óta hivatalosan is két történész csoport van az egyetemen egy román és egy magyar. Az előző években a tanárokon múltott, hogy külön foglalkoztak-e a magyar hallgatókkal. Az is igaz azonban, hogy az 1993/94-es tanévben 5 magyar előadó és még kettő, akik csak szemináriumokat tartottak, azaz összesen heten tanítottak a négy évfolyamon.

A hallgatók

Az 1993/94-es tanévben a negyed évfolyamon kettő, a harmadon három, a másodon kilenc, az elsőn huszonnégy fő volt a magyar tagozaton. Az idei tanévben a *Campus*, a *Kolozsvári Magyar Diákszövetségnek* a Szabadságban megjelenő diákoldalának adatai alapján huszonöt diák került a magyar csoportba, plusz egy, aki az ún. „második egyetemre” került be, azaz már van egy másik szakja is; és még egy magyar diák a hatvan főt számláló román csoportba is. (*Szabadság, Kolozsvári Közéleti Napilap VI. évf. 192. sz., 1994. szeptember 30. 5. o. Campus V. évf. 28. sz.*) Más információim szerint a mostani első évfolyamon huszonkilenc magyar hallgató van, a román csoport pedig nyolcvan fővel indult, amiben egy vagy kettő magyar diák is tanul. A hallgatók száma tehát emelkedő tendenciát mutat, sőt a választási lehetőség is megvan, mely csoportba kíván felvételizni az ember.

A tanárok

Kolozsváron volt szerencsém megismerkedni több magyar kutatóval is, közülük csak igen kevesen tanítanak az egyetemen. A felsőbb hivatalokban a keretre, az előre bejelentésre, anyagi gondokra hivatkoznak. Emellett számtalan oka lehet és van is, kevesen vannak, idősek, az egyéb feladatok is rájuk hárulnak, nem vállalják. Két előadó messzi más városból vonatozik ide, jelesen Marosvásárhelyről és Iaşiból. Akik a Történelmi Intézetben dolgoznak, azok közül azonban mindenki tanít. Minden évfolyamra jut egy tanár, az elsőéveseknek még kettő is, a latinok köszönhetően.

Öt tanár igazán kevés, még ha a legjobbak is azok. Egy-egy nagy kor egy tanár hatáskörébe tartozik, úgymint az őskor-ókor, középkor, újkor, legújabbkor. Mindez persze csak az egyetemes történelem, hisz Románia története és egyéb témák a magyar csoportnak is csak román nyelven hallgathatóak. Így a választás lehetősége mind a tanárok, mind az órák

* Új rovatunk címének a Praetorius által 1590-ben, a Nürnberg melletti Altdorfbán feltalált optikai készülék nevét választottuk. A szó elsődleges jelentése (Révai Nagylexikona szerint) „eszköz, mellyel távoli tárgyakat nagyobb látószög alatt láthatni, mint szabad szemmel, s így mintegy közelítve látszanak”. A címválasztásnál mégis inkább a másodlagos jelentést (‘következményeket előre látó személy’) vettük alapul, remélve azt, hogy az alábbi – és a soron következő – írások által lapunk ezen oldalai a harmadlagos jelentéssel válnak egyértékűvé: ‘hely, ahonnan messzire el lehet látni’.

szempontjából korlátozott. Az előadások keretében az általános tendenciákon, a főbb események bemutatásán kívül idő és egyéb hiányában, értem itt ezalatt a jegyzeteket, a legújabbban megjelenő irodalmat, nem is nyílik lehetőség.

Órák

Csupán felsorolás szerűen, milyen órák hallgathatók magyarul: latin nyelv, régészet történet, ókori egyetemes történelem, középkori egyetemes történelem, Bizánc története, magyar paleográfia, segédtudományok, újkori egyetemes történelem, legújabbkori egyetemes történelem, a tanári szak kiegészítőiként pszichológia, pedagógia, metodika. Előadás, szeminárium. Románia története és más kiegészítő tudományok, amiket tulajdonképpen speciál kollégiumoknak tekinthetünk csak román nyelven hallgathatók. Ilyen például az ókori vallás, éremlan, (Latin-Amerika), kereszténység története stb.

Tavaly a hallgatók kezdeményezték, hogy a művészettörténeti előadások magyarul legyenek, az előadó el is vállalta volna, de a rektori hivatal kerethiányra hivatkozva nem engedélyezte. Idén már a művészettörténetet is magyarul hallgathatják.

Harmad évtől kötelező egy korra specializálódni, de ezek az órák csak románul vannak, kivéve persze azt, amivel magyar előadó is foglalkozik. Egy-egy kor részleteibe elmerülni, vagy más kutatási módszereket megismerni az előadások keretében nincs lehetőség, ez csak a diákok és tanárok külön együttműködése során valósulhat meg.

Az előadások és szemináriumok menete hasonló, mint nálunk; referátumok, kérdés-felelet, dolgozatok, kiadott olvasmányok. Csupán ez utóbbi az, ami nehezebben elérhető, vagy pedig főleg idegen nyelven található meg, akár olyan mű is, ami az anyaországban magyarul, magyar szerző által jelent meg.

Gyakorlatok évközben és nyáron

Az itteni egyetemen nem feltétlenül tanárképzés folyik, elsősorban olyan végzettséggel kerülnek ki innen az emberek, mint egyszakos történész. Hallgatnak ugyan pedagógiát, pszichológiát, metodikát is, de a tanári pályán kívül kutatási lehetőségeket is válaszhatnak. Így például nem folyik külön régész képzés, de régész állást evvel a végzettséggel is elfoglalhat. Persze ebben az esetben jobban örülnek, ha valaki Szebenben, Temesváron, Gyulafehérváron, Iaşiban, Bukarestben végez, mert ott többen foglalkoznak evvel a területtel a tanárok közül is. Illetve ezeken az egyetemeken beindult a régészképzés, de még nem kerültek ki végzett évfolyamok.

Harmad évben van egy két hetes tanítási gyakorlat, amelyen meghatározott számú órát kell tanítani. Nyáron pedig mindenki köteles valamilyen intézménynél bizonyos időt eltölteni. Lehet ez régészeti ásatás, egyéb múzeumi terület, levéltár, könyvtár vagy más egyéb. Egyfajta fogalmuk lesz így azokról a helyekről, ahol az általuk tanult tudománnyal foglalkozó emberek dolgoznak. Nemcsak elméleti, hanem gyakorlati tapasztalataik is lesznek olyan dolgokról, ami a saját témájukba vág.

Miért jobb a román csoport egy magyar dláknak?

„Csak. Nem lennék harcos, ha nem oda mentem volna!” „Aki történelemre jelentkeztek, azoknak ez csak tíz százalékát érdekli. A többi vagy hülye a nyelvhez, vagy kiesett a jogról.” – A válasz túl kemény, sőt cinikus, esetleg szélsőségesnek is nevezhetem. A megker-

dezett egyike azoknak, akik a román csoportba jelentkeztek, tapasztalatai főleg rájuk érvényesek, hisz a magyar csoport tagjai sokban nem értettek egyet vele.

Mi a véleményed a magyar előadásokról? „Körülbelül ugyanazt mondják el, mint a románok, csak egy kicsit gyengébben.” Vagy talán inkább másra helyezik a hangsúlyt, esetleg szigorúbbak, jobban követelnek – ez volt a másik vélemény. Ez persze a tanároktól függ, és persze attól is, hogy a kisebb létszámú magyar csoportnál sokkal bensőségesebb a tanár-diák viszony.

Van valamilyen kapcsolat a két csoport között? „Igazán nincs.” Pedig vannak közös előadások, szemináriumok. Talán a nemleges válasznak az lehet az oka, hogy már mind a két csoportban viszonylag sokan vannak, és így erősebbek a csoporton belüli kapcsolatok.

„Románia történetének az előadásokon meglévő alapját keresztalak jellemzi. Egyik szarát az a vonal adja, amely szerint a románok már a trákoktól kezdve 1994-ig itt voltak, itt fejlődtek; a másik vonalat pedig az jelenti, hogy mind a három ország területén éltek, tehát Erdélyben, Havasalföldön és Moldvában. Soha senkit sem támadtak meg, mindig csak védekeztek.” – Ismét hangsúlyoznom kell, hogy ez magánvélemény, csupán az érdekesség kedvéért írtam le. Erdély státusza a román előadások szerint autonóm fejedelemség; amely soha nem tartozott a magyar államhoz. A különböző vélemények egyéb történelmi kérdésekkel kapcsolatban, nem tartoznak ennek az írásnak a tárgykörébe.

Más lehetőségek

A különböző szervezetek pártolják az ifjú érdeklődőket. A Kolozsvári Magyar Dák-szövetség (KMDSz) szervezésében indult a *Bolyai Szabadegyetem*, amely különböző témákban – művészettörténet, magyar és egyetemes történelem, irodalom stb. – indít sorozatokat, és hív meg előadókat. Persze ezeken az előadásokon inkább a külső érdeklődők jelentik a többséget. Itt általában hazai kutatók adnak elő. Jellemző, hogy a hallgatóság nagy része nem ismeri az anyaországi kutatásokat, illetve kutatókat. Így egy-egy magyarországi előadó kisebb népszerűségnek örvend.

Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) az, ahová Kolozsvárról és az országból beérkezik az összes információ a különböző kutatásokról és ez a szervezet az, amelynek szinte a legjobb kapcsolatai vannak külföldi pontosabban anyaországi kutatókkal. Az egyesület nagy gyűjteménye, könyvtára állami tulajdonba került, mostanság kezdik újból gyarapítani elsősorban a folyóirat és könyvállományt. A Jordáky-ház, ami egy hagyaték keretében került az egyesület tulajdonába lesz a történelmi részlet (Kőkert utca, a mai Hasdeu út). A diákok is segítettek ennek rendbehozatalában, de a hivatalos szervek akadémikusodása sok bosszúságot okozott.

Az itt dolgozó kutatók sok segítséget nyújtanak az érdeklődőknek és az egyetemistáknak. Persze a hallgatókra lehet számítani bárminemű segítségnél, hiszen például gyakorlat keretében segítenek rendbe rakni a különböző gyűjteményeket, az egyesületre testált hagyatékokat.

TDK

A kolozsvári egyetemen is kialakult a tudományos diákköri rendszer. Hasonló a magyarországihoz, a diákok tudományos kutatásait, eredményeit hivatott bemutatni. Ez év novemberében lesz a IV. Tudományos Diákkonferencia, amelyen a részvétel lehetőséget jelent a Magyarországon megrendezendő OTDK-ra való eljutásra is.

Szegeden, a *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola* TDK üléseire rendszeresen meghívják a határokon túli egyetemek képviselőit, köztük a kolozsvári hallgatókat is.

Diáklap

Jelenleg a *Campus* című, nem különálló lap, amely a *Szabadság* című kolozsvári napilap minden pénteki számában jelenik meg két oldalon, jelenti a kolozsvári diákság egyik információ-forrását, publikációs lehetőségét. Már az V. évfolyamnál tart. Más kísérletek is voltak, mégis ez az egyetlen, amely hosszú távon életben tudott maradni, ez feltételezhetően a Szabadságnak köszönhető. Diákok szerkesztik és igyekeznek az éppen aktuális eseményeket közölni, értékelni.

A legtöbb lehetősége mindenféle, a diákélethez kapcsolódó dolgokban a KMDSZ-nek van. Sokakat persze nem tud kielégíteni, de eddig sajnos a kritizálásokon kívül mást nem nagyon tettek, újabb kezdeményezésekről nem hallottam. A KMDSz gondozásában jelenik meg a *Campus*, ők szervezik a szabadegyetemet, a gólyabálokat, bulikat, egyéb előadásokat stb.

Tavaly indult még két lap, az egyik a *Couleur Locale*, amely főleg információkat, hírdetéseket tartalmaz. Az első évfolyam még csak magyar, idén azonban már magyar–román nyelven jelenik meg. Négy oldalas ingyenes kiadvány. Számaikat az egyetemen, a kollégiumokban, a könyvtárakban lehet megtalálni.

A *Perpetuum Balett* magyar nyelvű irodalmi, művészeti folyóirat. Egyesek véleménye szerint kissé avantgard. Ez csupán 150 lei, és megtalálható minden helyen, ahol a magyar diákok megfordulnak, illetve ahol elsősorban más magyar kiadványok is vannak, így például a Mátyás szülőháza melletti könyvesboltban is.

Az egyetemi könyvtárban akadt kezembe a Ferencz József Tudományegyetem Egyetemi Körének először 1897 októberében megjelent lapja, a *Kolozsvári Egyetemi Lapok*, azaz a KEL. Ez az Egyetemi Kör és a Segélyegyletek hivatalos sajtóorgánuma volt. Két hetente jelent meg egy vagy másfél oldalnyi terjedelemben. A lap költségeit a két szervezet bevételeiből finanszírozták, illetve az előfizetésekből és a lapban megjelenő hirdetésekéből. A kör rendes tagjai ingyen kapták az újságot, az egyetemi hallgatóknak pedig 50 %-os kedvezményt biztosítottak. Ára egész évre két forint, egész oldalas hirdetés tíz forint — csak összehasonlításképpen: a *Kolozsvár* című napilap (kormánylap volt) évi előfizetési díja tíz forint. A szerkesztőnek egy választmányi tagnak kellett lennie, aki a lapban megjelent cikkekért nekik tartozott felelősséggel, a választmányt pedig a közgyűlés vonhatta felelősségre. Azt a kitértelt hozták még a lappal kapcsolatban, hogy amennyiben a kör rendes tagsága nem éri el az évi 150-et, a lap megszűnik. *„Lesz már a kolozsvári egyetemi ifjúságnak sajtó orgánuma, mely által a maga érdekeit a nagy közönség előtt megvédelheti és azok iránt érdeklődést kelthet... Elsősorban az ifjúság érdekeinek megóvására fogunk törekedni...”* — írja a lap első számában a szerkesztő. (KEL 1897. október 2. I. évf. 1. sz. 1. o. *Előszó c. cikk*) Elsősorban a diákságot érintő kérdésekkel foglalkozott, de rovatai közé irodalom, művészet, kritika, egyéb hírek is beletartoztak.

1989-ig működött az *Echinox* nevű újság. Három nyelven jelent meg, állami tulajdonban volt, de csak Kolozsvár területén terjesztették. 1990-ben a MADISz (*Magyar Diákok Ifjúsági Szövetsége*) megalakulásával jelent meg a *Jelenlét* című lap, ami azóta már megszűnt.

A mai diákság ltudományos kutatásainak publikációs lehetőségeit a nagy országos lapok biztosítják, úgymint *Korunk*, *Művelődés*, *Kriza János Társaság Évkönyve* stb. Ezek az írások elsősorban a bölcsészettudomány körébe tartoznak. Azért mégis hiányzik egy önálló egyetemi lap, ami természetesen nemcsak a magyar diákoknak szólna.

A diákság életkörülményei

Mint a legtöbb egyetemi városban itt is gondot jelent a szállás. Állítólag a műszaki, agronómiai, orvosi oktatásban tűrhető a kollégiumi ellátás, de a tudományegyetemen a diákságnak csak 35 %-át tudják elszállásolni. Az albérletek ára pedig a csillagos eget veri. Egy lakás bére megközelíti a havi átlagfizetés összegét (kb. 120 000 lei, min. 80 000 lei), de gyakran előfordul, hogy a bérleti díjat valutában kéri.

Felmerül a kérdés, *bentlakjak, kintlakjak*, ne lakjak, esetleg egyetemre se járjak?

A bentlakások egész kis városrészt alkotnak a Klinikák környékén, a Hajnal (*Zorilor*) és a keleti, azaz a *Maresti* negyedben. A *Hasdeuként* és *Obszüként* (az utcáról elnevezve) emlegetett bentlakások szocreál lakólabirintusok képét nyújtják. A 3-4 fős szobákban sokszor öten, hatan is laknak. Biztosítják a diákság mozgásszükségleteit azzal, hogy a tízemeletes kollégiumokban általában mindig rossz a lift, a sötétben való látás szintén új profílját az egyetemistáknak, az izgalmakat tovább fokozzák az egér, sőt patkány illetve csótány hadjáratok. Az illatosítást sajnos nemcsak a szép Mikó-kert adja, hanem az épületek mellett felgyűlt szemét kupacok is. Ellenben nagyon jó a hangulat, és megfelelő a kocsmái hivatalok száma is.

Enni mindenki ott eszik, ahol éppen tud. Van menza is, sőt a középiskolák étkezdéibe is be lehet jutni, és van még egy-két olcsóbb hely, pl. a „szegények konyhája” – rajta akadt egy régebbi elnevezés, de ez a városháza étkezdéje (*Cantina Primariei*).

A megélhetés elsősorban a szülői segítségen múlik. A hallgatónak csak kb. 40 %-a kap ösztöndíjat. Romániában nincs fejpénz-rendszer. A pénzek szétosztása szakonként történik. A legmagasabb tanulmányi átlagtól lefelé, ameddig a keret megengedi. 9,8-as média felett jár az ún. érdem ösztöndíj kb. 74 000 lei, kb. 9,8 és 9–8,5 között 52 000, ez a tanulmányi ösztöndíj, és 8,5-ig van a szociális ösztöndíj. Nagyon magas átlag kell ahhoz, hogy valaki az egyetemről kapjon pénzt. Egy hónap étkezési és szállás költségei; ebéd előfizetési díja 40 000 lei, a kollégiumi díj 2000 lei, de egy albérlet ára 70-80000 lei.

Egyetemi rendszer

Igazából nem alakult még ki pontosan az új négy plusz kettes rendszer. Ez azt jelenti, hogy nincs kidolgozva ennek a pontos menete. Azoknak, akik 1991-ben kezdtek még öt éves az egyetemi képzés. Négy év alatt átveszik az anyagot. Ötödéven van még néhány kurzus, főleg speciális témákban, de a második félév már arra van, hogy a diploma munkájukat megírják. Az újabb rendszerben harmad évtől specializálódnak egy korra, amivel a későbbiekben foglalkozni szeretnének. Ezek a speciális előadások és szemináriumok azonban csak románul vannak. A szakdolgozatot persze lehet magyar tanároknál is írni, sőt magyar nyelven is, de csak egyetemes történelemből és módszertanból, Románia történetéből csak románul. A negyedévvél befejezik az egyetemet, ekkor kell megírni a szakdolgozatot, letenni az államvizsgát. Harmadévvben van tanítási gyakorlat, amit a magyar csoport természetesen a magyar nyelvű liceumokban végez.

A plusz két év már nem kötelező, ez az ún. *Masters* képzés, ami egy tudományos fokozatot ad, de ha jól tudom még nincs igazán kidolgozva. A *Masters* fokozat feltétele, egy bizonyos média elérése, azaz megfelelő átlag, és egy felvételin való részvétel. Az ilyenfajta képzést a régi hagyományokkal rendelkező egyetemekre akarják koncentrálni, mint pl. Kolozsvár, Iași, Bukarest és valiszínűleg Temesvár is megkapja a lehetőséget.

A régi kihelyezési rendszer megszűnt, mindenki úgy szerez állást magának, ahogy tud. Egy-egy helyre versenyvizsgát hirdetnek, így választják ki a megfelelő embert.

Itteni diploma elfogadása

'89 után sokan gondolták azt, hogy az anyaország segíthet abban, hogy minél több diplomás kerüljön a határokon kívül élő magyarság körébe. Különböző alapítványok, az egyetemek, főiskolák biztosítottak lehetőséget, ösztöndíjat erre. Csupán egy nyilatkozatot kértek, hogy diploma után vissza kell menniük az adott országba. Azóta eltelt persze pár év sok minden megváltozott, itt több a lehetőség, mások a kutatási feltételek, sokan férjhez mentek, vagy megnősültek itt.

Ebben az évben került ki az első gárda, akik a négyéves képzésű felsőoktatási intézményeket választották. Romániában azonban a felsőoktatásban csak egyetemi diploma van, főiskolai képzés nem létezik. Ezért az ilyen diploma nem is ér semmit. Sőt az egyetemi diplomát sem fogadják el, mondván, hogy idegen országban felvételiztek, így a romániai kemény felvételi vizsgát nem teljesítették. Az egyetemi diplomát csak úgy fogadják el, ha Romániában már szerzett egy diplomát, és itt csak kiegészítő képzésen vett részt. Így is külön vizsgát kell tenni, olyan, mintha mégegyszer államvizsgáznának, persze az ottani szakirodalomból. Ezen vizsga letétele pedig nem is olyan könnyű.

Az alapítványi támogatás jellege módosulni fog. Nem azok kapnak, akik az anyaországban tanulnak, hanem a Romániában tanuló magyar diákok.

Hogyan tovább?

Az anyaországi kapcsolatok egyes kutatók, tanárok, intézetek, tanszékek, egyesületek között lényegesen megváltoztatnák, megkönnyíthetnék, az ottani kutatók munkáját. Lehet, hogy a szándék megvan és a személyes kapcsolatok már kiépültek, de intézményi szinten alig mutatható fel eredmény. Így például a szegedi és kolozsvári egyetem között tudtommal semmiféle együttműködés nincs, pedig a HÖK (Hallgatói Önkormányzat) már felmérést is készített, vajon mit szólnának hozzá a diákok. Továblépés azonban nem történt. Szomorú!

Nemcsak az egyes emberekről és az intézményekről kell azonban szót ejteni, hanem az állami szintű kapcsolatokról is. Kevés emberről hallottam még, hogy kelet felé törekedne, akár tanulás, akár odaköltözés szándékával, de vannak. Sem az ösztöndíjakban, sem a támogatásokban nem bővelkednek igazán. Ez természetesen mindkét félen múlik, de az igyekezet nagyon kevés.

Tanulni pedig mindenütt lehet, ha mást nem tapasztalatot, újabb ismerősöket, barátokat szerezni, kapcsolatokat kialakítani, amik egy diáknak az évek folyamán biztosan megtérülnek.

Nem akarom erőltetni az alapszerződést, de akár abba is benne lehetne például az itteni diplomák elfogadása, közös kutatási lehetőségek, ösztöndíjak stb.

Farkas Csilla

Nepotista Diákköri Konferencia

A sűrű hóesés és a csikorgó mínuszok megteveszthetik az embert; hiszen a tavaszi szünetben, április 10–12. között rendezték meg Debrecenben a XXII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciát a humán tudományok számára. A történelem, klasszika-filológia, nyelvészet, irodalom és idegen nyelvek tárgykörökben huszonkilenc szekcióban közel négy-száz hallgató mutatta be a dolgozatát. Jászszentlászlói helytörténeti dolgozatával *Rókus Róbert*; a Délvidék magyarságának 1944-es kálváriáját az érzelmekre is erősen hatva bemutató *Forró Lajos*; a magyar Holocaust egy szeletét feltérképező *Jancsák Csaba* képviselte tan-székünket –, valamint két, már végzett hallgató: *Vaczkán Melinda* Röske népesedési viszo-gyait, *Nagy Tamás*, a magyar vasúttörténet egy alig ismert témáját kutatta. A kis küldöttséget *Dr. Kováts Zoltán* tanár úr vezette.

Hallgatóink alapos munkáról számot adó, magas színvonalú előadásokat tartottak, ver-senytsaikkhoz hasonlóan. Aztán a szerdai eredményhirdetésen kiderült, hogy – csakúgy, mint szerte mindenütt ezen a nyomorult kilencvenháromezer négyzetkilométeren – Debrecenben sem a valós értékek alapján döntöttek a bölcs zsűrik. Kiosztottak tizenöt külön- és tizenöt első díjat, ezek között nem volt egyetlen főiskolás sem! A nagyjából húsz-húsz második és har-madik díjas között talán nyolc! A majdnem hetven díjazott közel felénél a név után a *Kossuth Lajos Tudományegyetem* hangzott el intézményként (!!!), a maradékon a pécsi, a budapesti és – szerényebb mértékben – a szegedi egyetem osztozkodott. *Vaczkán Melinda* harmadik, *Nagy Tamás* negyedik helyezést ért el, nekik a *Belvedere* szerkesztősége is sok szeretettel gratulál – talán többet érdemeltek volna!

Mit mondhatnánk? Dolgozzon mindenki tovább nyugodtan magában – és magának. A megmérettetésnek egyelőre nincs makulátlan színtere.

A szép emlékeknek vége. Zsíroskenyér, egy-két pohár vörös bor, az életvidám tanár felkérte egy tánra szakdolgozóját, és hajnaltájt – esetleg – a radiátorhoz dőlve, előmerész-kedett egy-egy csók az ország túl végéről jött vetélytársak ajkairól. Ma? Véres tampon a klo-tyóban, a bölcsész szoba falán *Slash*, *Bon Jovi* és néhány fésült szőrű házörző; az eredmény-hirdetéskor, az aulában, kifelé menet a boldog-boldogtalan hallgatóság a felhasználatlan ok-levél-nyomtatványokat tapossa.

Tisztelettel: **Zékány Károly Ödön**

Köztes-Európa 1763–1993

*Beszámoló a „Nemzeti és Vallási Önidentitás és a Nemzeti és Vallási Kisebbségek Problémája Kelet-Közép-Európában” című konferenciáról, és az ott elhangzott előadás magyar nyelvű szövege.
Lublin, 1994. november 16.*

A konferencia

A lengyelországi Lublin városában immár hagyományosan, évről évre megrendezik a kelet-közép-európai kisebbségekről szóló konferenciát, melyen a régió számos szakértője vesz részt. Több egyetem is képviselte magát a konferencián, de tudományos intézetek, sőt tudományos akadémiák néhány tagja is jelen volt. A konferencia remélhetőleg hagyományt teremt és hozzájárulhat a térségben oly hiányos párbeszéd kialakulásához, ill. erősödéséhez.

A konferenciára szóló meghívást *Bárdi Nándor* kapta a szervezőktől. Kihasnálva a lehetőséget, hogy szívesen látnak másokat is Magyarországról, a jelentkezést saját nevemben küldtem el. Ennek fő oka a meghívólevél és az ismertetés angol nyelvű fogalmazása volt, ennek megfelelően angol nyelvű rezümét küldtem el a Lublini Kelet-Közép Európa Intézet címére.

A konferencia témája hat szekcióra oszlott:

- Atlasz és statisztika;
- Történelem;
- Politikai tudományok;
- Jogtudomány;
- Filozófia és teológia;
- Pszicho-szociológia.

Jelentkezésemet az Atlasz és statisztika szekcióban való részvételre küldtem el. Előadásom címe: „Köztes-Európa 1763–1993 (Történelmi atlasz)” [„Europe-Between” 1763-1993 (A Historical Atlas)] –, témája pedig a *Pándi Lajos* által szerkesztett térképgyűjtemény ismertetése volt.

A szervezők november eleji válaszlevélben tudatták, hogy elfogadták jelentkezésemet. Valamennyi résztvevő számára ingyenes szállást és étkezést biztosítottak, ill. az útiköltség visszatérítését is vállalták. (Ezt a visszatérítést azonban csak zloty-ban tudták kifizetni, amit nehezen sikerült Magyarországon is jegyzett pénznemre átváltani.)

1994. november 13-án vonattal indultam el, és 14-én este érkeztem Lublinba. A konferencia másnap reggel kezdődött a régi városháza reprezentatív XVII. századi épületében. Lublin főterén. A résztvevők száma meghaladta a száz főt. Túlnyomó többségük Lengyelországból, ill. a szomszédos szláv nyelvű országokból (Ukrajna, Belorusszia, Csehország, Szlovákia) érkezett, ezen kívül néhány román, bolgár és magyar előadó volt jelen.

Az első délelőtt során plenáris ülés volt, négy előadással, melyek közül csak egy volt angol nyelvű. Sajnos, később kiderült, hogy ez volt a kivétel, mert a konferencia nyelve nem az angol volt. A szervezők erről a tényről elfelejtettek előre informálni, így ez csak a helyszínen derült ki. Hivatalos nyelv a lengyel volt, de a nem lengyel szláv nyelvűek általában

anyanyelvükön adtak elő. Az a benyomásom támadt, hogy – közös nyelv hiányában – nem kelet-közép-európai, hanem „szláv” konferenciára érkeztem.

E tényt csak némileg ellensúlyozta, hogy az előadók egy része készített angol nyelvű rezümét, amit előadása közben a szervezők osztottak ki. Az előadások tekintélyes részénél ez sem állt rendelkezésre: másrészt a mintegy félórás előadások során nyilvánvalóan számos olyan fontos dolog elhangzott, mely nem kerülhetett be az egy oldalas összefoglalásokba. Ezeknek a rezüméknek a szövege egyébként rendkívül rossz angolsággal íródott, különösen szórendi és névelőhasználati tekintetben.

Az előadásokat a nyelvi probléma ellenére igyekeztem figyelemmel kíséreni, de csak töredékesen sikerült megérteni őket. A rezümé alapján érdekesnek tűnő témák előadóit a szünetekben megszólítottam, de ők általában nem beszéltek angolul, ezért a kapcsolatfelvételre való törekvésem sem járt sikerrel.

Előadásommal éppen azért merültek fel problémák, mert a többség nem beszélt angolul. Először szinkrontolmács alkalmazását vetették fel, aki minden mondatom után lengyelül elismételte volna szöveget. Ezzel kapcsolatban több problémám is volt. Egyrészt félttem attól, hogy a tolmács megfelelő szinten vissza tudja-e adni a mondanivalómat, ha előtte nem is látta még a szöveget; másrészt ez az előadásmód vontatott és élvezhetetlen; harmadrészt pedig félő volt, hogy e módszer gyakorlatilag felére zsugorítja a rendelkezésemre álló időt.

Előadásom napjának délelőttjén aztán megkértek, hogy a dolgozatom lényegét mondjam el: ők lefordítják és egyikük felolvassa majd lengyelül. Szerencsére belátták, hogy ezt ideutazásom nélkül is megtehették volna. Végül a lengyel tartalmi összefoglaló felolvasása után angolul elmondhattam előadásomat.

A problémák azonban ezzel sem értek véget. Úgy gondolom, hogy egy atlaszokról, térképekről szóló szekcióban rendkívül fontos dolog a jól kivitelezett szemléltetés. Nos, a konferencia e tekintetben szegényesnek bizonyult. A legtöbb előadó csak beszélt az atlaszokról, de egyáltalán nem mutatott be térképeket. Mások hoztak ugyan, de ezek kisméretű demonstrációs térképek voltak, az első padosor előtt elhelyezett állványokon. Sajnos, ezeken sem volt alsó lécs, így felpenderedett a szélük, takarva a térkép jelentős részét.

A másik szemléltető módszer fénymásolatok körbeadása volt. Természetesen ilyenkor a térkép maga időbeli késéssel kerül az érdeklődők kezébe, ami zavaró tényező.

A térképek szemléltetését már Szegeden megterveztem, és írásvetítő fóliára fénymásoltattam a kiválasztott oldalakat. A konferencia helyszínén azonban nem voltak írásvetítők, ezért rögtön kértem a szervezőket, hogy próbáljanak meg szerezni egyet az előadásomra. Ezt többször elismételtem, végül sikerrel jártam és lehetővé vált a fóliák kivetítése.

A szekcióban még egy magyar, *Sebők László* vett részt a Teleki László Alapítvány részéről. Előadása angol nyelvű volt, témája pedig a nemzetiségi statisztikák és térképek számítógépes kezelését lehetővé tevő program, az „EtnoGraf” ismertetése volt. A program saját fejlesztésű, Windows alatt futtatható.

A szervezőktől ígéretet kaptam arra, hogy a konferencia előadóinak címét utólag eljuttatják hozzám. Az előadások szövegét 1994. december 31-i határidőig kellett beküldeni Lublinba, és ezeket külön kötetben publikálni fogják.

Összegezve tapasztalataimat, a konferencia szervezése jónak mondható a lebonyolítás, programismertetés, publikáció oldalán (általában anyagi oldalon), de a nyelvi-kommunikációs szakadékokat nem sikerült áthidalni. A világnyelvek ismeretének hiánya jellemző volt, de a szláv népeknek megvan az az előnyük, hogy többé-kevésbé megértik egymás nyelvét. A magyarok ezzel az előnnyel nem rendelkeznek, ezért a párbeszéd a többi közép-európai néppel

elsősorban azon múlik, hogy sikerül-e megtalálni a közös nyelvet. E téren alighanem kár a másik félre várni.

* * *

Az előadás szövege:

Köztes-Európa 1763–1993 (Történelmi atlasz)

Tartalom

1. Korábbi történelmi atlaszok;
2. Köztes-Európa jelentése, az elnevezés problémái;
3. A Köztes-Európa atlasz története és általános ismérvei.

1. Korábbi történelmi atlaszok

Három fontos magyar atlasz foglalja közep-(köztes-)európai nemzeti és vallási kisebbségek kérdésével. Az első gróf Teleki Pál vezetésével az első világháború alatt készült.¹ Különböző statisztikai kiadványokat, köztük az 1910. évi népszámlálás eredményeit, továbbá többféle gazdasági, oktatási és egyéb adatot használtak fel a munka során. A teljes anyagot a háború utáni békekonzferenciára állították össze. A magyar delegáció gróf Apponyi Albert vezetésével annak bizonyítására használta fel ezeket a térképeket, hogy Magyarország egy feloszthatatlan gazdasági, kulturális és földrajzi egység. A háború elvesztése és a nemzetiségek elszakadás-törekvése azonban erősebb érveket jelentettek.

Valamennyi térkép pontos statisztikai adatokra épült, tehát lehetséges lett volna a lehető legjobb határokat megvonni. Stratégiai és katonai okokból azonban az új államok nagy magyar többségű területeket kaptak, részben az új határok mentén. Más határ megvonásával a kisebbségek száma jelentősen csökkenthető lett volna.

A második világháború idején egy másik atlasz készült Rónai András vezetésével.² Az atlasz célja most is az volt, mint az előző esetben: a béketárgyalásokra tudományosan megalapozott anyagot készíteni az igazságos határmegvonás érdekében. Rónaiék az 1930 körüli népszámlálások adatait dolgozták fel, hogy az aktuális kisebbségi helyzetet bemutassák. Az első atlaszsal ellentétben, ahol csak magyar statisztikákat használtak, Rónai Középeurópa-atlasza számos ország adatait magába foglalta. A magyar határok közvetlen szomszédságában a Trianon utáni vándorlások ellenére még mindig nyilvánvaló volt a magyar lakosság többsége.

Az atlaszt igen nehéz körülmények közepette, a front Magyarországon való átvonulása alatt fejezték be. Angolul és magyarul is megjelent, de a békecsinálók ezúttal sem fordítottak figyelmet a statisztikára, habár ezek már nem magyar, hanem román, csehszlovák és jugoszláv felmérések voltak.

A harmadik fontos munka már nem egy hagyományos atlasz, hanem inkább egy tanulmány, melyet sok statisztika és számos térkép egészít ki. Ez a kiadvány a három kötetes

1 A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről 1920. január–május. I–IV. köt. Budapest, 1921. (A vonatkozó rész a IV. kötetben található.)

2 Rónai András (szerk.): Középeurópa-atlasz. Budapest–Balatonfüred, Államtudományi Intézet, 1945. Új kiadása: Bp., Szent István Társulat–Püski, 1993.

Dunatáj,³ amelynek témái közt egyaránt szerepelt a népesség (beleértve a nemzetiségek, nyelvek elterjedését), történelem, földrajz, mezőgazdaság, ipar, közlekedés, kereskedelem stb. Térképei között megtaláljuk a térség országainak földrajzi, politikai és etnikai viszonyainak ábrázolását és ezen országok területi változásait. A harmadik kötet részletes kronológiát tartalmaz, míg a tervezett negyedik kötet nem jelent meg.

Ezek az atlaszok tehát a rendelkezésre álló legfrissebb (magyar és külföldi) statisztikát felhasználták. Tudományosan elismert művek, de politikai céljukat nem érték el. Jelen atlasz e három folytatása kíván lenni pontosság és hitelesség tekintetében. Az eltérés abban van, hogy ez az atlasz hangsúlyozottabban történelmi, valamint oktatási ill. tudományos célból készült.

2. Köztes-Európa — egy elfelejtett kifejezés jelentése

Sok vita folyt – és még ma is folyik – az Oroszország és Németország közti terület nevééről. Nyugat-európai történészek gyakran Németországot tekintik Közép-Európának (Svájccal, Ausztriával, néha Hollandiával együtt). Abból a nézőpontból Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország már *Kelet-Európa* részei. Ez a besorolás csak erősödött 1945 után, amikor Európa kettévált. Magyarországon sokak véleménye az, hogy Közép-Európa ténylegesen Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia és Horvátország. Mások új kifejezéseket dolgoztak ki, mint pl. *Kelet-Közép-Európa*, vagy *Közép-Kelet-Európa*.

Mindkettő politikai sugallatú: az első szerint a terület egy nagyobb Közép-Európa keleti része, míg utóbbi szerint Kelet-Európa-hoz tartozik.

Közép-Európa jól alkalmazható fogalom lenne, de egyrészt nyugaton Németországot értik ezalatt, másrészt a „Mitteleuropa” név rossz emóciókat is kelthet.⁴ Tehát valamennyi kifejezésnek van több-kevesebb politikai jelentése. Ezért is határoztak úgy az atlasz szerkesztői, hogy egy régi, de elfelejtett kifejezést használnak: *Köztes-Európát* (angolul *Europe-Between*, németül *Zwischen-Europa*). A két világháború közt elterjedt kifejezés a szovjet terjeszkedés miatt 1945 után értelmetlenné vált és feledésbe merült.

Köztes-Európa az Oroszország és Németország *közti* területeket jelenti, vagyis a két nagyhatalom közös befolyási területét. Számos kis ország található itt, Finnországtól Görögorszáig és Csehországtól Moldáviáig. A szomszédos nagyhatalmak e területen küzdöttek egymással az utóbbi évszázadokban. 1795-ben (Lengyelország harmadik felosztása) az egész területet felosztották maguk között, és a kis nemzetek felszabadulása csak az első világháború (illetve a Balkánon 1878) után következett be.

A függetlenség azonban nem tartott tovább két évtizednél. A nagyhatalmak sikeresen vonták újra ellenőrzésük alá az egész térséget; először a német, végül a szovjet (orosz) befolyás növekedett meg. 1989-ben egy újabb függetlenedési hullám indult el. Ezúttal valamennyi kis nemzetnek sikerült függetlenedni, így teljesen új államok (pl. Macedónia és Szlovénia) alakultak. A nemzeti problémák azonban éppúgy nem oldódtak meg, mint ahogy 1920-ban sem.

Köztes-Európa egy olyan kifejezésnek tűnik, amely mentes a politikai töltettől, ezért alkalmas lehet az Európa közepén található kisállami sáv összefoglaló nevének.

3 Radisics Elemér (szerk.): A Dunatáj I–III. köt. Bp., Gergely R. Rt. kiadása, 1946.

4 Az elnevezés körüli vitákra ld.: Ring Éva (szerk.): Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a XX. századi Magyarországon. I–II. köt. Bp., Magvető, 1986.

3. Az atlasz általános leírása

Az atlasz néhány lelkes diák és oktató ötlete volt, a kommunista rendszerek bukása után. Vezetőjük Pándi Lajos, akinek ez a második jelentős munkája a térségről.⁵ A térség története még Köztes-Európán belül sem igazán tanulmányozott. „A történetírás (Nyugat-) Európa és Oroszország történetét bőven tárgyalja. »Határsávjukat« elhanyagolja.” – írja a bevezetőben a szerző.⁶ Adatok, sőt információcsere hiányában nagyon nehéz is megírni ezen országok történeti összehasonlító elemzését. Három különféle alfabetikus rendszer, jónéhány vallás, két tu-catnyi beszélt nyelv (és ország) található a régióban. Ezek a tények nagyon megnehezítették a statisztikáknak még az összegyűjtését és elemzését is.

Ezért is tartott több, mint három évig az atlasz elkészítése. Várhatóan 1995 márciusában* megjelenik a teljes munka. Sajnos, anyagi nehézségek miatt csak magyarul lesz olvasható, fekete-fehér kivitelű térképekkel.

Valamennyi térképhez egy oldalas szöveges ismertető tartozik, a térképen ábrázolt történelmi események bővebb kifejtése érdekében. A szövegdalalak alkalmassá teszik a kiadványt egyetemi oktatási célokra, ami igen fontos, mert a felsőoktatásban nagy szükség van új könyvekre. A szerzők remélik, hogy a kötet külföldön is érdeklődést kelt majd.

Az atlasz a legrészletesebb térképi feldolgozás lesz Magyarországon a 19–20. századi Köztes-Európáról. Az egyik fő cél éppen az volt, hogy az eddig elhanyagolt kis területekre (pl. Bukovina, Aland-szigetek, stb.) is nagy hangsúlyt fektessenek. Meghatározó fontosságú e kis területek történetének ismerete egész Köztes-Európa önidentitásának formálódásában.

A térképek több mint fele teljesen új, ezek ebben az atlaszban jelennek meg először. A gyűjtemény 331 térkép- és ugyanannyi szöveges oldalt tartalmaz. Több térképlapon néhány kistérkép is látható, tehát a térképek száma több mint 500. Általában egy nagy- és egy kistérkép szerepel egy oldalon, de néhány helyen 3-5 kistérkép is látható egy lapon. A kistérképek részletesebben ábrázolnak egy kisebb területet, vagy egy másik időpontban mutatják a főtérképen ábrázolt jelenséget.

A történeti kezdőpont 1763. Ez csak egy formális időpont, mivel a hangsúlyt a nemzeti átalakulás problémáira helyezik a szerzők, ezért az azt megelőző nagyhatalmi előretörést, vagy legalább annak utolsó fázisát szükséges volt bemutatni. Lengyelország felosztása volt ennek záróakkordja, s ezzel együtt a nemzeti mozgalmak felé vezető folyamat első lépése is.

A térképeket tíz fejezetbe csoportosították:

1. Köztes-Európa államalkotó nemzeti. (Az etnikai helyzet ábrázolása 1910-ben és 1990-ben);
2. Köztes-Európa és a birodalmak (1763–1815);
3. A nemzeti mozgalmak térhódítása I. (1815–1878);
4. A nemzeti mozgalmak térhódítása II. (1878–1914);
5. A köztes-európai ütközőzóna kialakulása (1914–1926);
6. Köztes-Európa nemzetállamai az első világháború után. (Etnikai térképek, parlamenti választások, ill. számos kis régió részletes ábrázolása);
7. Köztes-Európa és a modern birodalmak kora (1926–1945);

⁵ Az első kiadvány: Pándi Lajos (szerk.): A kelet-európai diktatúrák bukása 1985–1990. Szeged, JATE Kiadó, 1991. Második kiadás az 1990–1992 közti eseményekkel: szerzői kiadás, Szeged, 1993.

⁶ Pándi Lajos (szerk.): Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Kézirat, Szeged, 1994. 15. p.

* A térképgyűjtemény 1995. májusának első napjaiban jelent meg. (A szerk.)

8. Köztes-Európa mint szovjet védőzóna (1945–1989). (Szintén parlamenti választási és etnikai térképekkel).
9. A köztes-európai ütközőzóna restaurálása (1989–1993). (Ismét etnikai és választási térképekkel);
10. Köztes-Európa országainak területi változásai.

A térképek sokféle történelmi eseményt ábrázolnak: politikai rendszerek bemutatása, hadtörténet, etnikai helyzet, a zóna vallási megoszlása, parlamenti választások, területi változások, ill. ezek tervezetei, szövetségi rendszerek stb. egyaránt helyet kaptak a gyűjteményben.

Az atlasz angol és német nyelvű előszót is tartalmaz a magyar mellett. A tartalomjegyzék szintén elérhető angolul is. Az atlasz szerkesztője, Pándi Lajos, három további kötettel szeretné kiegészíteni a kiadványt. Az első tartalmazza a térképek szerkesztéséhez felhasznált valamennyi statisztikát, így ezek a fontos adatok egy kötetben megtalálhatóak lesznek. A második könyv Köztes-Európa kronológiája 1763-tól napjainkig, míg a harmadik Köztes-Európa földrajzinév-szótára lesz, melyben a települések névváltozatai (hivatalos és más változatok egyaránt) lesznek összegyűjtve.

A Köztes-Európa atlasz tehát olyan, részletes térképgyűjtemény lesz, mely a kisállami zóna politikai- és nemzetiségi történetét 1763-tól ábrázolja, egy oldalas szöveggel kiegészítve minden térképet.

(Az előadás negyedik része 12 térkép bemutatásából és magyarázatából állt. Ezt csak a térképekkel együtt lenne érdemes megjelentetni, ezért ennek szövegét nem fordítottam le.)

Bencsik Péter

Közép-Európa — akkor és most

Atlasz téka

RÓNAI ANDRÁS (szerk.): *Középeurópa-atlasz*.
Budapest–Balatonfüred, Államtudományi
Intézet, 1945.

Rónai András a Teleki Pál alapította Államtudományi Intézet munkatársa, geográfus volt. Atlasza is követi Teleki nagy munkáját,¹ amely azonban csak mellékletként tartalmazott térképeket. Figyelemre méltó műveik keletkezési körülményeinek hasonlósága is. Mindkettőt háborús körülmények közepette készítették, s céljuk az volt, hogy statisztikai megalapozottságú tényanyagot tárjanak a békekonferenciák elé. Hasonlítanak abban a tekintetben is, hogy egyik sem érte el célját; sem Teleki gyűjteménye Trianonban, sem Rónaié Párizsban nem kapott különösebb figyelmet.

Nehéz együtt tárgyalni ezt a térképgyűjteményt a többi, történelmi témakörű atlaszsal. Ezt a munkát ugyanis csak kora teszi történelmivé, hiszen eredetileg földrajzi atlasznak szánták. Joggal, hiszen benne elenyészően kevés a húsz évnél régebbi jelenségek bemutatása. Témakörei is tipikusan a földrajz területéről származnak, felölelve a természeti földrajz egyes elemeit (domborzati, földtani, éghajlati, vízrajzi sajátságok) és a társadalom, illetve gazdaság főbb szektorait (népesség, település, mezőgazdaság, ipar, közlekedés, kereskedelem). A természeti földrajzi elemek közül a geológia eléggé felületesen tárgyalt, érdemes lett volna kibővíteni vagy kihagyni. Így sem szerepel minden: nincs térkép a talajokról, természetes növényzetből is csak az erdők szerepelnek, nincs térkép a természetes állatvilágról sem. Emiatt a klimatológiai térképek aránytalanul nagy helyet foglalnak el (több mint 20 oldal) még így is, pedig eredeti tervek szerint ennél is több éghajlati térkép szerepelt volna. Csak az utolsó tíz oldal tartalmaz történelmi jellegű információt: korlátozott terjedelmű összegzést a közigazgatási határok XX. századi megváltozásáról.

Miért fontos akkor a történészek számára e munka? Azért, mert „a történelem ... időbeli földrajz” (*E. Reclus*). Most, az atlasz megjelenésének ötvenes évfordulóján az 1930–40-es éveket ábrázoló gyűjtemény hasznos segítség a kor gazdasági és nemzetiségi viszonyait vizsgáló történészek számára. Annál is inkább, mert több országból származó statisztikát gyűjt össze és azokat jól áttekinthető, pontos térképeken ábrázolja. Jól összevethető az első világháború alatt készült másik anyaggal is, továbbá historiográfiai is fontos.

Rónai műve befejezetlen maradt, ennek azonban érthető okai vannak. A front átvonulása közben, az összegyűjtött információt menekítve, döntöttek úgy a szerkesztők, hogy a megsemmisülés veszélyétől minden áron meg kell menteni. Így készült el házi sokszorosítással néhány összefűzött példány. Azóta megjelent a könyv második, digitális faksimile kiadása is.² Ebben kijavították a technikai hibákat, szebb kivitelben, olvashatóbban tárták az atlaszt az olvasók elé. Tartalmi módosítást azonban nem tettek.

Ismeretes, hogy az Apponyi Albert vezette magyar béke delegáció kudarcának egyik oka éppen az volt, hogy (Telekiékkel együtt) képtelenek voltak átlátni, hogy érvrendszerüket nem a történelmi, illetve földrajzi-gazdasági tényezőkre kell építeni, hanem az etnikaiakra.³ Érdekes megvizsgálni azt, hogy mennyire változott meg ez a szemlélet a két világháború között. Rónai emlékirataiban⁴ az etnikai elv alkalmazását kihangsúlyozza, különösen az első bécsi döntés kapcsán. Ahol nem lehet jó etnikai határt húzni (Erdély), ott újra előtérbe kerülnek a földrajzi érvek, vagy a kölcsönösség elve: maradjon mindkét oldalon hasonló számú kisebbség. Ez az etnikai elv retorika viszont alig érződik magán az atlaszon; hacsak abban nem, hogy az etnikai térképek és szövegek meglehetősen nagy helyet kapnak (320 oldalból kb. 50-et, a majdnem további 20 oldalra kiterjedő

vallási helyzet ábrázolásán kívül). A szövegek hangvétele azonban gyakran emlékeztet a Trianon előttiére – éppen az etnikai térképek szövege az, ahol ez legkevésbé jelentkezik, míg a természeti földrajzi és még inkább a gazdasági térképek szövegében a Kárpát-medence egységére, a mesterséges határok okozta bénulásra való hivatkozás állandóan szerepel.

„Középeurópa területén nemzetiségi, nyelvi alapon megnyugtató területrendezés véghezvinni nem lehet” (114. o.) – írja,⁵ majd ugyanez ismétlődik két oldallal később is. Az Államtudományi Intézetben 1924 óta folyt a revíziós béke-előkészítés, s itt a határkijelölés kulcskérdésnek számított. A kötet funkciója pedig éppen az volt, hogy hatást gyakoroljon a határok remélt átalakulására, ezért szerepel e kérdés ily gyakran a szövegben (és a térképek is sok helyen irányítottak, eleve sugallják pl. a Kárpát-medence egységét). Igaz, kevés az éles nyelvhatár, de jobb határokat lehetett volna húzni. Ezt elismerik az atlaszban is. Az éles nyelvhatárok értelmezése viszont nem egyértelmű: mivel a térképek zöme csak egy etnikumot ábrázol, az „élességet” is csak egy oldalról értelmezik. A bosnyákokat jelző térképen csak az látszik, hogy a határ kifelé éles: Bosznia-Hercegovinán kívül csak a szandzsák területén találunk jelentős bosnyák népességet. Mégsem éles a horvát-bosnyák, illetve a szerb-bosnyák határ, mert a két szomszéd nép települései egész Boszniára kiterjednek. Rónai emlékirataiban elveti az áttelepítéseknek még a gondolatát is,⁶ de az atlaszban még csak technikai ellenérvek olvashatóak: „sok millió embert mozgatni igen nehéz feladat”, illetve a „különböző országokban élő nemzetiségek nem egymással egyenlő tömegeket képviselnek” (116. o.). Persze akkoriban a náci kitelepítések részletei sem voltak ismertek, a háború utáni kényszer-kitelepítések pedig még csak a jövő eseményei voltak, tehát ennek hozalmái még nem lehettek nyilvánvalóak a szöveg megfogalmazója előtt.

Sokkal hangsúlyosabban van jelen a földrajzi determinizmusból adódó érvrendszer: a „jó”, „természetes” határok létét szinte máni-

ákusan ismételtetik. A földrajzi determinizmusban egészen odáig mennek, hogy a földrajzi környezettel indokolják az egyes vallásokra jellemző sajátosságok kialakulását (122. o.), ami a tények nyilvánvaló leegyszerűsítése. Az ortodox vallás híveire nézve pedig sértő is a róluk szóló leírás. Már a domborzat tárgyalásánál kiemelik a „természetes kamrák” sokszínűségét, amely alkalmassá teszi őket sokoldalú gazdasági tevékenységre is (24. o.); ezek közül is kiemelkedik a Kárpát-medence. A gazdasági régiók léte ténykérdés. De a földrajzi elemek mellett a régóta fennálló politikai határok is nagyban hozzájárultak ezen egységek kialakulásához. A Párizs környéki békek szétépték ezeket az egységeket, s az ezt követő gazdasági visszaesés így teljesen természetes. Mindez mégsem jelenti azt, hogy az új határok idővel ne válhatnának újabb egységek keretévé (amint később ez meg is valósult az importpótló iparpolitika, a gazdaságba való fokozottabb állami beavatkozás révén – ez viszont a totalitárius mozgalmak helyzetét is megkönnyítette az egyébként sem polgárosult Közép-Európában). Legjobb a természetes határ, az etnikai már csak másodlagos szerepű, állapítják meg (32. o.). De utalnak a vízrajzi (28. o.), erdészeti (30. o.), közlekedési (306–310. o.), külkereskedelmi (316–318. o.) egységre is. A közlekedési, szállítási elemek fontosságát túlhangsúlyozzák, nem számolva annak fejlődésével, felgyorsulásával. Ezzel indokolja azt is, miért váltak a zárt erdőterületek politikai határokká. Az erdők megritkítása viszont e határ-funkciójukat is elhomályosíthatta, sőt meg is szüntethette. A földrajzi tényezőknél lehet szerepük a történelemben, azonban mindig az adott technikai szinten: időben változnak és általában a fejlődéssel egyre kevésbé hatnak. A külkereskedelem tényleg visszaesett, pedig általa az egymásra utalt területek esetében sok gondot meg lehetett volna oldani. Hogy ez nem jött létre, az már politikai okok következménye. Nem mulasztják el megjegyezni azt sem, hogy a népsűrűségi térképen milyen szépen kirajzolódik a Kárpátok íve (62. o.).

Mindezek megfigyelhetőek voltak az Apponyi vezette trianoni delegáció jegyzékeiben is. Csakúgy, mint az állandó hivatkozás a kulturális fölényre: pl. az analfabétizmusban „faji és nemzetiségi tulajdonságok is közrejátszanak” (154. o.) Ugyanitt kiemeli, hogy éles határt jelent az írástudásban a Száva és a Kárpátok vonala, míg Erdélyben az analfabétizmus magas aránya egybeesik a hegyvidéki románság szállásterületével. A 157. oldalon látható térkép (*Nyugati kereszténység és analfabétizmus*) is e kultúrfölényt hivatott bizonyítani. A halálzási és csecsemőhalandósági arányszámok, a népesség kormegoszlása, az ipari népesség aránya, a termésátlagok stb. mind a műveltség fokmérői s ezeken a nyugat-európai és az orosz–balkáni szélsőségek között a Kárpát-medence alkot átmenetet. Az átmeneti jelleg kihangsúlyozása is fontos eleme az atlasznak, szinte valamennyi témakör kapcsán.

Kivétel nélkül „Csonkamagyarország”-nak nevezik hazánkat. Az ipari népesség tárgyalásakor (a harmincas évek adatainál) az „erdélyi és romániai területek” elnevezést használják. Az 1914-es állambeosztás tárgyalásakor pedig Ausztria és Magyarország mint külön államok jelennek meg. Ezek a kis jelek is mutatják, hogy az irredentizmus és a történelmi romantika jelen van a gyűjteményben. Az általános közhangulat alól tehát nem tudta kivonni magát az atlasz szerkesztőbizottsága sem. Ennek jele a szlovákok helyett a „tótok” kifejezés használata is (188. o.). Erősen megkérdőjelezhető a több helyen előforduló tájbeosztás (67. ill. 69. o.), különösen a nagytájaké, amelyekben legkülönbözőbb történelmi korokból származó, sokszor véletlenszerűen kialakult határok tűnnek fel természetes határokként. Önálló egész egység a Kárpát-medence. (Földrajzi szempontból is megkérdőjelezhető, hogy része-e ennek Horvátország.) Dél-Dobruzsza éppúgy a Regáthoz tartozik itt, mint Besszarábia, Szerbia kiegészül Dalmáciával, Boszniával és Montenegróval. Szlovénia Ausztriához kerül, de Isztria nem. Legkülönösebb azonban Lengyelország: Galícia hozzátartozik, de attól északra a Curzon-vonalat

követi a határ. A határok tartóssága térképen is kiemelik a legtartósabb (tehát szerintük a leghegyesebb) határként a Kárpátok gerincét, bár a határok tartósságáról csak európai összehasonlításban van értelme beszélni.

A magyar kérdés megközelítésén kívül a nemzetiségi térképek szöveges feldolgozása ma is korszerű szemléletű. Jól utalnak az ilyen jellegű térképek ábrázolási nehézségeire, a népsűrűség feltüntetésének szükségességére, a többségi népeket ábrázoló térkép hibáira (pl. hogy nem jelzi, milyen arányú a kisebbség) stb. Az atlasz alkotói végül az egyes nemzetiségek egymás utáni ábrázolása mellett döntöttek, járónként ábrázolva az adott etnikum arányát. (A népsűrűséget tehát itt nem jelzi, de az az atlasz más lapjairól leolvasható.) A kis etnikumokat nem tekintik önállónak, hanem besorolják őket egy-egy nagyobb csoportba: a gagauzokat a törökök, bunyevácokat, sokácokat a horvátok közé. Meglepően jó a bolgár–szerb nyelvhatár körüli problémák elemzése a szövegben: már önálló nemzetnek tekintik a macedónokat, de statisztikai adatok nincsenek róluk, mert a bolgárok bolgárként, a szerbek szerbként tartják számon őket.

Több hibát is tartalmaz viszont a görög katolikus vallás keletkezéséről írott bekezdés (128. o.). Ebben azt írják, hogy a lakosság körében keletkezett mozgalom volt oka e felekezet létrejöttének, továbbá hogy ez „védekezést jelentett a mindinkább orosz jellegbe öltöző ortodoxizmussal szemben”. Mindez távol áll a valóságtól. A lakosságra a görög katolicizmust a Habsburg államhatalom kényszerítette rá, és semmiképp sem volt „erős mozgalom a Rómához való csatlakozás iránt”. Hibás a datálás is (XVI–XVII. sz.), mert csak a XVII. század legvégén kezdődött meg a folyamat. Általában egyetértek a zsidóság problémaköréről való (bár leegyszerűsített) állásfoglalásával. Csak ott téved, ahol nincs még rálátás az eseményekre, tehát a náci zsidódeportálás arányairól és a megsemmisítő táborok létéről láthatóan nincs tudomása („szigorúbb intézkedésekre, sőt radikális kite-

lepítésekre 1933 után került sor Németországban” – 137. o.).

Véleményem szerint helyesen vetik el az atlaszban azt a nyugati történészek közt népszerű felfogást, miszerint Közép-Európa Németországot jelenti. Azonban saját értelmezésük is vitatható: térképmetszetükön a legtöbb állam területe csak részben, sokszor periferikusan jelenik meg, Magyarország, Románia és Cseh-Szlovákia kivételével. A Kárpát-medence kihangsúlyozása viszont egyértelművé teszi, hogy szerintük Közép-Európa központi területe Magyarország. Ez onnan is eredeztethető, hogy eleve magyar szemmel elemzik a környező területeket. Csaknem ugyanez a térképmetszet jelenik meg a háború után készített Dunatáj című kötetben,⁷ amely már a közép-európai népek békés egymás mellett élését hirdette. Megjelenik azonban (szintén Dunatáj néven) az osztrák történeti atlaszokban is ez a térképmetszet.⁸

Mai fogalmaink szerint írja körül az atlasz a nemzet fogalmát (bár nem határozza meg), kiemelve azt, hogy nem a nyelv az abszolút szempont, hanem szubjektív elemek is teret kapnak. Sokszor nehéz megállapítani a nemzethez tartozást, mert nem lehet egységes kritériumokat felállítani ennek eldöntésére.

A közhangulat szülte a „Szlávok és a természetes szaporodás” térkép (118. o.) is, mely első ránézésre gyors szláv aránynövekedést mutat a térségben. A szöveg már árnyaltabb, kiderül, hogy a szláv területek népsűrűsége kicsi, ezért abszolút tömegben a gyors szaporodás nem olyan nagy, másrészt pedig csak a demográfiai forradalom későbbi lezajlásáról, a népsűrűség kiegyenlítődéséről van szó. Általában a szövegek jól interpretálják a térképet, s ami még nagyobb erény, nemcsak szavakká formálják a térképi információt, hanem értelmezik, árnyalják azt. Leírják pl. hogy a közalkalmazotti réteg nagy aránya a népességben egyaránt jelenthet egyszerű, ám túlbürokratizálódott társadalmat és fejlett, sokigényű szervezetet is, ahol valóban szükség van sok hivatalnokra. Legtöbb helyen olvashatunk a statisztikai adatok fel-

használásának korlátairól is, pl. a felmérések eltérő időpontja vagy módszere miatti eltérésekről, vagy éppen a Romániában gyakran hiányzó *járási* adatok miatt a csak a különbségeket elmosó *megyei* adatok használatáról egyaránt tájékoztat a szöveg.

Az adatkezelés és ábrázolás gyakorlatilag semmiféle módszertani kívánnivalót nem hagy maga után: az egész kiadvány megbízható, pontos tényeket tartalmaz. A statisztikai felméréseket mindenütt az adott ország hatóságai végezték el, becslések csak néhány helyen fordulnak elő (pl. felekezetek aránya Ukrajnában, adathiány miatt – 132. o.), de ott is régebbi statisztikai anyagok felhasználásával. Általában viszont az jellemző, hogy ha nem sikerült adatokat szerezni, akkor a terület üres maradt a térképen. Igen gyakran fordul elő ez Albánia és az európai Törökország esetében.

A technikai kivitelezést érheti bírálat, de – mint már utaltam rá – az atlasz készítésének körülményei ezt érthetővé teszik (és az 1993-as kiadás ezeket kijavította). Nehéz olvasni a túlságosan hosszú sorokat. Néhány helyen a nyomás kissé elcsúszott az alaptérképhez képest, máshol pedig a jelkulcs egyes elemei egybeolvadnak. Ilyen helyeken nehéz, vagy egyáltalán nem lehet különbséget tenni az egyes kategóriák között. Különösen akkor igaz ez, ha csak egy színt alkalmaz a jelmagyarázat, bár ez elég gyakori. Szerencsére csak a térképek kis hányadánál zavaró ez a motívum (pl. izraeliták – 139. o.). Néhány térkép viszont többszínű kivitelben készült (mezőgazdasági népesség aránya – 145. o.), ezért feltételezem, hogy ezt a hibát még a házi kivitelezéssel is ki lehetett volna küszöbölni. Túlszűfolt a természetes szaporodást tájanként bemutató térkép (169. o.), ráadásul nem is igazán térképszerű, hiszen grafikonokat ábrázol. Ezek a térképi háttér nélkül, egységes elrendezésben áttekinthetőbben is megjeleníthetőek lettek volna. Az atlasz egyéb statisztikákat is közöl, így számszerű adatokat is tartalmaz a gyűjtemény, ami szintén előnyére válik.

Nincs viszont semmiféle rendszer az etnikai térképek egymásutánosságában: sem alfabetikus, sem földrajzi sorrendet nem lehet felfedezni. Emiatt megnehezedik a gyors eligazodás, pedig ezt a hibát könnyű lett volna elkerülni. Néhány helyen a jelmagyarazatnál a számértékek mellett nem tüntetik fel a mértékegységet (199. és 213. o.). Végül, az észak és dél szavak helyett hibásan a fent (102. o.), ill. lent (319. o.) kifejezéseket használják.

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy Rónai Középeurópa-atlasza a magyar földrajztudomány kiemelkedő fontosságú műve. A kor, amelyben készítették, elkerülhetetlenül nyomta rá bélyegeit a teljes munkára. Az ideológiai sallangok kivételével azonban a gyűjtemény időtálló maradt, nélkülözhetetlen segédanyagot hagyva a kort tanulmányozók számára. Összeállításához igen nagy energiára és több évi munkára volt szükség. A munkacsoport tagjai tevékeny részt vállaltak a bécsi döntések határainak pontos kialakításában, mutatva ezzel azt, hogy de facto mégis lehetséges az igazságosabb

– ha nem is igazságos – határok kijelölése Közép-Európában.

Jegyzetek

1. A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről, 1920. január–május. I–IV. köt. Budapest, 1921.
2. Rónai András (szerk.): Közép-Európa atlasz. Bp., Szent István Társulat–Püski, 1993.
3. Galántai József: A trianoni békekötés. Bp., Gondolat, 1990. 93–97. p.
Uő. Trianon és a kisebbségvédelem. Bp., Maecenas, 1989. 115–117. p.
4. Rónai András: Térképezett történelem. Bp., Magvető, 1989. Második kiadás: Bp., Püski, 1993.
5. A továbbiakban a szövegben zárójelbe tett oldalszámok a Középeurópa-atlasz első kiadására utalnak.
6. Rónai: Térképezett... i. m. 194–195. p.
7. Radisics Elemér (szerk.): A Dunatáj. I–III. köt. Bp., Gerely R. Rt. kiadása, 1946.
8. Josef Breu: Atlas der Donauländer. Wien, Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, 1989.

Bencsik Péter

Franciaországi változások

ANDRÉ SELLIER – JEAN SELLIER: *Közép-Európa népeinek atlasza. (Atlas des peuples d'Europe Centrale.)* Cartographie Anne Le Fur. Paris, La Découverte, 1991.

Az utóbbi négy-öt évben a francia tudományos, politikai és közgondolkodásban egy új tendencia követhető figyelemmel a közép-kelet-európai országok helyzetmeghatározását, történelmét illetően. Míg tíz évvel ezelőtt a napilapokban, szaklapokban és történelmi munkákban egyöntetően a *pays de l'Est* („a keleti országok”) vagy a *pays communistes* („a kommunista országok”) kifejezéseket találjuk, napjainkban látványos terminológiai és ideológiai „neologizmusokat” fedezhetünk fel. Az új, 40 és 50 év közötti francia történész és tudós gárda

eltökélt szándéka Közép-Európa újfajta megvilágítása a francia társadalom előtt. Sajnálatos módon néhány hivatalos és félhivatalos francia-magyar (vagy, ha tetszik: magyar-francia) rendezvényen politikusaink illetve kutatóink éppen ennek az új francia – a változtatást szorgalmazó – történészgárdának hánytorgatták fel Clemenceau-ék trianoni „vétkét”. Pedig eltekintve a köznyelv (persze nemcsak a francia ilyen) pontatlanságaitól, figyelmetlenségeitől – ahol valóban előfordul a *pays de l'Est* kifejezés – a szaknyelv s a francia standard is fokozatosan finomítja az elnevezéseket. Új kifejezés például az *Europe Centrale et Orientale* (Közép- és Kelet-Európa), ahol kifejtik az és szócskával a különbségtételt, mégpedig: Közép-Európa Európa része, Kelet-Európa viszont egy

„másik blokk”. Elterjedőben van a *Pays de Visegrád* szóhasználat is. Figyelemre méltó, hogy a Közép-Európával foglalkozó intézmények nevét szintén megváltoztatták. Ezek közül legfontosabb a PECO-intézet (*Pays d'Europe Centrale et Orientale*), illetőleg a *Departement d'Études d'Europe Centrale* („Közép-Európa Kutató Intézet”).

Itt tanulságos azt is megjegyeznünk, hogy a balkáni országokat leválasztották Közép-Európa térségéről. Románia besorolása ma is izlés kérdése: egyes történészek Közép-Európához, mások a Balkánhoz sorolják, bár ismerve a hagyományosan jó francia-román viszonyt, inkább az első besorolást tekinthetjük meghatározónak.

Összefoglalásként tehát; világosan látszik, hogy André és Jean Sellier műve Franciaországban egy folyamat része, s nem pedig egyedi vagy éppen külön kiadvány.

A könyv értékelését talán érdemes a címnél kezdenünk. A francia nyelvben az *atlas* szó elsősorban szintén térképet jelent. Azonban, ha végiglapozzuk ezt a művet, felszínre bukkan egy második értelmezés is, mely szerint „Közép-Európa népeinek atlasza” nemcsak térképek sorozata, hanem egyfajta történelmi áttekintés is.

Az „áttekintés” szó kulcsfontosságúnak bizonyulhat abból a szempontból is, hogy a könyv elsősorban nem a tárgyalt területen élő olvasóközönséghez íródott, hanem a tájékozódni vágyó francia, illetőleg nyugat-európai érdeklődőknek. Gyorsan kiderül az is – a könyvbe pillantva –, hogy nem a térség kutatóinak nyújt újabb segítséget, hanem a széles olvasótábornak – esetleg iskolai oktatáshoz – ad támpontot.

Mi újat hoz a könyv? A könyv egyik újdonsága – a francia szellemi életben – az elnevezés: Közép-Európa: félúton az Atlanti-óceán s az Ural közt. Újdonsága másrészt abból fakad, hogy első kiadása 1991-ben jelent meg, s pótlásokat '92-ben és '93-ban is eszközöltek rajta, tehát a „napi” politika változásait is viszatükrözi. Húsz országot (– népet – említ kö-

zép-európaiként, így például nem a Szovjetuniót tárgyalja, hanem az észti, lett, litván, belorusz és ukrán népet külön-külön. Ez a felsorolás előre vetíti a mű legfőbb újdonságát: az új Közép-Európa szemléletet.

Míg általánosan a lengyel és a magyar határt tekintik Franciaországban Közép-Európa „végének”, addig Sellier-ék ide sorolják a balti államokat, Ukrajnát, Belorussziát, ex-Jugoszlávia részeit, sőt Finnországot és Görögországot is. Minden esetben leginkább a történelmi múltjukra hivatkozva. Ez utóbbi két ország esetében erre a későbbiekben külön is kitérnék.

A közép-európai országok besorolását illetően elsődleges szempontnak a történelmi múltat tekintik a szerzők, s azon belül is a mindenkori szomszéd nagy államhoz (nagyhatalomhoz) fűződő viszonyt. A második szempontként az egyes népek önálló etnikai és civilizációs fejlődése szolgál. Itt térnek ki Finnország illetve Görögország speciális esetére, mely a legmeghökkenőbbnek tűnhet szemünkben. Indoklásként – tudniillik Finnország és Görögország miért közép-európai ország? – a szerzők gondolatait idézném.

Finnország esetében a „miért nem skandináv?” kérdés vethető fel. A szerzőpáros válaszában méltatja ugyan a sokáig húzódnó Svédországtól való függést, de megemlíti, hogy Finnország is az I. világháborút követően vált függetlenné, ahogy a térség legtöbb nemzetállama is vagy ekkor vívta ki függetlenségét, vagy ekkor jött létre. Másodsorban a finn nép XX. századi történelmét a Szovjetunióval való viszony határozta meg (1939–40-es, 1941–44-es háborúk), habár sohasem tartozott a „szovjetblokkhoz”. Végül pedig a finn nyelv teljesen különbözik a skandináv nyelvektől, inkább az észttel s a magyarral van rokonságban.

Görögországnál megemlíti az 1952-től folyamatos NATO, 1981-től Közös Piaci tagságot, mégis határesetként kezelik. A kelethez fűződő történelmi kapcsolatot tekintik mérvadónak, a Török birodalomtól függő történelmi ese-

ményláncot (1820-as függetlenségi háború, 1920–22-es háború, Ciprus kérdése).

Itt vetődik fel a kérdés, hogy Törökországot miért nem tekinti az *Atlas Közép-Európa* részének, annál is inkább, hisz a térségről nem választotta le a Balkánt sem, tárgyalja ex-Jugoszlávia, Bulgária, Albánia történelmét is, melyek szintén szoros viszonyban álltak a Török birodalommal, illetve Törökországgal. Tehát nem teljesen tisztázott, hogy Törökországról Közép-Európa részeként, vagy csak a közép-európai történelmet erőteljesen befolyásoló tényezőről lehetne~kellene beszélni?

A tartalomjegyzék segítségével világosan látni lehet, az olvasó mire számíthat, az *Atlant* kézbe véve. Bevezetés gyanánt a „Kelet-Európa, egy zárt tér” című fejezetet találjuk, mely leginkább a térség behatárolásának indoklását adja. Ezt a gondolatot megerősítendő következik a 2. és 3. fejezet, az „Ezer év történelem” és a „Nyelvek és vallások” című. A 4. fejezettel veszi kezdetét tulajdonképpen az *Atlas* tárgyalása, mely a „20 nemzet” címet kapta, s értelemszerűen 20 alfejezetre bomlik:

- Finnek • Csehek és Szlovákok • Észtek
- Magyarok • Lettek • Románok • Litvánok
- Jugoszlávia népei • Beloruszok
- Bolgárok • Ukránok • Albánok • Lengyelek • Görögök.

A nemzetek~népek tárgyalását tehát földrajzi mutató figyelembevételével végzi; északi irányból dél felé haladva. A mű végén bibliográfiát és névmutatót találunk.

Az egyes népek elemzésének szempontjai a következők:

- Miben különböznek szomszédaiktól?;
- Milyen a nemzet emlékezete?;
- Nemzeti büszkeség;
- Jövőkép.

E szempontok alapján tárgyalt minden egyes nemzet történetéhez részletes térképek párosulnak. Az ellentéteket vagy ellentétes nézeteket különböző színnel, a kronológiát (tehát például egy-egy szövetséghez csatlakozó

országok sorrendjét) különböző tónusokkal ábrázolják. Minden egyes népről~országról részletes statisztikai táblázatot készítettek a szerzők (terület, lakosság, népsűrűség, főváros, nemzetiségek aránya, nyelvmegoszlás, felekezeti megoszlás), illetve nagyon hasznos az ún. „kitekintés” rovat, mely külső koncentrációként kultúrtörténeti ismereteket foglal magába. Általában más atlaszokban eddig nem tapasztalt újítás a nemzetzászlók szimbolikájának magyarázata.

A mű nyelvezte könnyen érthető, „emészthető”, mely még inkább az iskolai használat elősegítésére szolgálhat. A nyelvzettről még a kritikus szemmel olvasó közép-európai vizsgálódó is megállapíthatja, hogy a helynevek, illetve fogalmak használata konzekvens, az adott nyelven illetőleg „franciásított” változatban is megtalálhatóak.

A következőkben egy rövid összehasonlítást szeretnék tenni a „Sellier-Atlas”, illetve az „SH Atlasz – Világtörténelem” és „Rónai: Középeurópa-atlasza” között. Az első különbség természetesen Közép-Európa fogalmának meghatározásából adódik. Az SH Atlasz világtörténelmi keretekbe ágyazva tárgyalja Közép-Európa történelmét is. Abban megegyezik a Sellier-féle művel, hogy nagyhatalmi érdekekhez kapcsolva tárgyalja a kis nemzetállamok történetét, s konzekvensebbnek tűnik azzal, hogy bevonja a térség államainak sorába Törökországot is. Ügyis, mint a balkáni háborúkban, illetve az I. világháborúban vérző közép-európai (esetleg balkáni?) államot.

Rónai András térképkészítéséhez más esemény adott apropót. A II. világháborút lezáró béketárgyalásokhoz kértek tőle atlaszt az érintett területekről. Legfőbb vezérelve a nemzeti többség~kisebbség motívum volt, mely alapján határozott vonalakat húzott meg, legfőképpen a magyarság kérdésében. Közép-Európa határainak megrajzolásakor sem habozott a körülhatárolt terület origójának Budapestet megtenni. Az ő elképzelésébe is belefért Törökország, vélhetően az előzőekben említett okok mellett az etnikai viszonyok is a török nemzet „közép-európaisága” mellett döntöttek. Rónai Közép-

Európájának Olaszország is tagja. Ez esetben pedig talán a „dunai hagyomány” döntött az idesorolás mellett.

A Sellier-mű előnye a másik két atlaszsal szemben, egyértelműen komplexségéből adódik. Míg az SH Atlasz címszószerűen, dátumokhoz és fogalmakhoz kötöten ábrázol (hasonlóan kitűnő térképekkel), Rónai a magyar érdekeket figyelve, de elsősorban nem történelmi térképeket hozva (tisza nemzetiségű területek, kisebbségek, vallásfelekezetek, domborzat, éghajlat,

népsűrűség, mezőgazdasági, ipari kincsek, lakosság foglalkozás szerinti megoszlása, vasúthálózat stb.) ábrázol, addig a „Közép-Európa népeinek atlasza” objektivitásra tör, s mind világpolitikai, mind területpolitikai szempontból kifogástalanul követi (rendkívül pontos térképekkel) az ide sorolt országok, nemzetek történelmét, jelenét.

Pádár Zsolt

Közép-Európa — Amerikából nézve

PAUL ROBERT MAGOCSI:

Kelet-Közép-Európa történelmi atlasza.
(*Historical atlas of east central Europe.*)

Cartographic desing by Geoffrey J. Matthews.

Toronto. University of Toronto Press.

1993.

Kelet-Közép-Európa történelmi atlasza a Kelet-Közép-Európa története című sorozat 9. köteteként látott napvilágot.

A könyv által bemutatott régió elnevezése némi magyarázatra szorul, ugyanis nem egyértelmű, hogy mit takar a *Kelet-Közép-Európa* fogalom, másrészt a bemutatott területre más elnevezések is használatosak (*Közép-Európa*, *Közép-Kelet-Európa*, *Köztes-Európa* stb.). Legegyszerűbb a kérdést pusztán földrajzi szempontból megközelíteni, mint ahogyan azt Rónai András teszi (*Közép-Európa atlasz*. Szerk.: Rónai András. Bp., Szent István Társulat–Püski Kiadó, 1993.): „a Kárpát-medence és környéke nemcsak mértani középhegyet foglal el Belső-Európa kontinensén, hanem (...) klímazónák, növényzeti övek elhelyezkedése, valamint a vízhálózat és a természetes közlekedési irányok kialakulása tekintetében is egyrészt ütközőpont, találkozóhely, másrészt az európai tájtipusokat leginkább harmonizáló tájegvítés” —, de ennek az elhelyezkedésnek

vannak politikai kihatásai is: „a Fekete-tenger és a Balti-tenger között húzott vonaltól nyugatra elhelyezkedő terület történelmi fejlődésében elkülönült az ázsiaiak számító orosz peremvidékektől ... A betelepültség, a népsűrűség, a városok és falvak megoszlásában, fajták, nyelvek, vallások elterjedésében ... átmenetet, keveredést, egymásra hatást mutat ez a terület a nyugat- és kelet-, észak-, és dél-európai részek között”. (14. o.) A továbbiakban mindig ugyanazt az alaptérképet használja, így viszont egyes történelmileg kétséget kizáróan a térségbe tartozónak tekinthető államok bizonyos részei lemaradnak a térképről (pl. Lengyelország).

A fogalmaknak politikai, történelmi szempontból több értelmezése létezik. A Magocsi által ábrázolt területnek leginkább az ún. „szürke sáv” felel meg, amely a német és az orosz birodalom közötti területet öleli fel, viszont Magocsi nem említi a finneket és a balti államokat. A régióvitában máig nincs kialakult, egységes álláspont. A sorozat két angolszász szerzőjének sem sikerült konszenzusra jutnia ez ügyben, annak ellenére, hogy a szerkesztő az előszóban annak a reményének adott hangot, hogy a sorozat kötetei között sikerül elérni egyfajta egységességet. A „Kelet-Közép-Európa a két világháború között” című kötet szerzője, Joseph Rotschild, ellentétben Magocsiival, úgy

tartja, hogy Görögország, bár résztvett a Balkán konfliktusban, saját magát a Mediterráneumhoz, és nem Kelet-Közép-Európához tartozónak tartotta. Ugyanígy Rotschild külön fejezetet szentel a két világháború között független balti államoknak, míg Magocsi nem említi őket.

A könyv térképei az angolszász irányzatot követik, vagyis a hangsúly a meghatározó folyamatokon van, kevés részadatot tartalmaznak, amely előnyös lehet kontinensnyi területek megjelenítésekor, de nem indokolt egy, a régió részletes bemutatását célul kitűző munka esetében. Az egy-egy országot ábrázoló térképeknek a határváltozások bemutatása lenne a fő célja, ehhez azonban túl kevés olyan város van feltüntetve, amelyek viszonyítási alapul szolgálhatnának. (Pl. a mai Magyarország területén csak hat nagyvárost ábrázol.) Még ez a csekély számú város sem szerepel következetesen. Az egymással szomszédos országokat ábrázoló, és ezért igen nagy átfedéssel bíró térképeken nincs rajta ugyanaz a város (Pl. Magyarország térképén szerepel Eperjes és Nyitra, Csehszlovákiáén nem.) Rögtön a borítón lévő térképeken (a Balkán-félszigetet ábrázolja 1912-13-ban) szemünkbe ötlük egy furcsaság. Az ebben az időben még a Monarchiához tartozó Brassó *Brasov*, Újvidék pedig *Novi Sad* néven szerepel. Ugyanígy anakronisztikus más térképeken Lemberg helyett *L'vivet* (*Lvovot*), Danzig helyett *Gdanskot*, Nagyvárad helyett *Oradeát* írni. Vagyis a szerző, lett légyen az bármely történelmi kor, a ma hivatalos helynevet használja. Pedig a könyv térképei más atlaszokból vannak átvéve, és a két legtöbbet hivatkozott atlasz (Darby, H. D. and Fullard, H.: *The New Cambridge Modern History*. vol. 14. Atlas Cambridge 1978. és Engel, Josef: *Grosser Historischer Weltatlas*. 3. vols. 3rd ed. München, 1967.) a kornak megfelelő helyneveket használja, ugyanis általános szabály hogy „minden helynevet a megfelelő nyelv szokása és a maga kora szerint kell írni” (– ajánlja *Niederhauser Emil* a *História* 1994/4-es számában). A szerző a következetességet hozza fel mentségére, bár

saját normáit is megszegi, mikor az ókori részben a latin és görög elnevezéseket használja. A zűrzavart fokozza, hogy a közigazgatási egységek nevei viszont az adott kornak megfelelő hivatalos nyelven szerepelnek, míg az ún. „nem pontosan körülhatárolt történelmi tájegységek” (XII) a helynevekhez hasonlóan a mai állapotokat tükrözik. Így a „Koraközépkori királyságok 1050-ben” című térképen fel van tüntetve a korszakban nem értelmezhető *Szlovákia*, *Carpathian Rus'* (Orosz Kárpátok) és *Bosznia*. Az egyes helységek azonosításához jó segítséget nyújt a könyv végén levő névmutató és az, hogy néha a mai hivatalos név alatt feltünteteti a történelmi elnevezést is, így csak a sorrendet kellett volna felcserélnie.

A térség egyik legfőbb jellemzője, hogy etnikailag rendkívül kevert. Magocsi az etnikai, nyelvi megoszlást mindössze egy, a teljes régiót bemutató térképen szemlélteti, majd sorra veszi az egyes országokat. Célszerű lett volna átfogó térképen nemcsak az 1900-as, hanem az első világháborút lezáró békeszerződések utáni állapotokat is bemutatni, hiszen így nem igazán szemléletes az új határok etnikumokra gyakorolt hatása. Az egy-egy államban többségben lévő etnikum megoszlását ábrázolja a kis térképeken, gondolhatnánk, szemügyre véve Magyarország vagy Bulgária térképét. Ugyanakkor a csehek és a szlovákok, illetve Jugoszlávia esetében a szerbek, szlovénok, horvátok között nem tesz különbséget, holott így nehéz megmagyarázni a későbbi etnikai konfliktusokat.

Kérdéses az is, hogy mit ért egy nemzetiség fő koncentrációja alatt? 50, 70 netán 90 %-os többséget az adott területen? Illetve így is rossz a kérdésfelvetés, hiszen nem jelöli a kisebb területi egységeket, a járásokat vagy a megyéket. De ha megtette volna, sem kapnánk teljes képet. Hiába választanánk ki mondjuk az 50 %-ot határértéknek, hamis képet kapnánk, hiszen pl. a román kormány politikája kifejezetten arra irányult, hogy egy-egy megyében többségbe kerüljenek a románok. Helyesebb lett volna tehát az adott nemzetiség különböző százalékos előfordulási arányát különböző szí-

nekkel jelölni (a Rónai-atlaszhoz hasonlóan). Sőt, a délszláv térség esetében esetleg kördiagramot kellett volna alkalmazni, hiszen ott néhol 3-4 nemzetiség van 10 %-on felül.

Nem tartom szerencsésnek, hogy a táblázatok az adott ország harmincas években készült statisztikáin alapulnak, holott akkor a csehek, románok, szerbek meghamisították a népszámlálásokat, így igyekeztek igazolni a párizsi békekonferencián bemutatott túlzó magánstatisztikáikat. (Érdekeség, hogy a Bulgáriára vonatkozó 1926-os statisztikánál Rotschild ugyanazt a forrást jelöli meg, adataik mégis eltérnek. — 146. o.)

Magocsi etnikai-nyelvi csoportokról beszél, és kritériumként említi a földrajzi elhelyezkedést – így „egy adott csoportnak lehetősége nyílt elkülönült egységgé fejlődnie” – de ebbe a meghatározásba, és E. K. Francis definíciójába – „a »mi« tudat szerint formálódó csoport elhatárolja magát a vele nyelvben, kultúrában nem azonos csoporttól” – beleférnek a moldvai csángók is (akiket hibásan székelyként ábrázol a térkép). Ha csak a vallás is megkülönböztethet egymástól csoportokat, akkor viszont fel kellett volna tüntetni a katolikus vallású bunyevácokat vagy sokácokat. A törökök és a tatárok pedig nem a *Turco-Tataric*, hanem a *Turkic*, vagy tágabb értelemben az *Altaic* nyelvcsaládba tartoznak. (99. o.)

Vizsgálaton nagyon érdekesek a németség, zsidóság, örménység elterjedését vizsgáló térképek, ugyanis ezek az etnikumok csekély számarányukat meghaladó szerepet játszottak a térség fejlődésében (bár a zsidóságnál nem világos, hogy a nemzetiséget vagy a vallást tekintették-e döntőnek), valamint az 1945 utáni „népvándorlásokat” ábrázoló térkép. A könyv erősségei közé tartoznak továbbá a táblázatok, bár ezek forrása néhol nincs feltüntetve. (Pl. 98. o.) Igazi kuriózum a legnagyobb „zsidó” városokról készült összefoglalás. Nem újdonság középkori várostérképek bemutatása (Lásd: Matthew, Donald: *Atlas of Medieval Europe*. Oxford, 1983), viszont először láthatunk kelet-közép-európai városokat. A szerző érdeme,

hogy a politikai változások mellett a gazdasági, kulturális folyamatokra is megfelelő hangsúly fektet (pl. az 1450 körüli gazdaságföldrajzi, az 1914 előtti csatorna és vasúthálózatot ábrázoló ill. az akkori kulturális és oktatási intézményeket ábrázoló térképek).

Végül néhány megjegyzés a szöveggel kapcsolatban, amelynek hibái alapvetően három fő okból erednek.

Tárgyi tévedések

- A Jugoszláv Bizottság 1915. április 30-án jött létre, és nem 1914-ben. (138. o.)
- A Nemzeti Tanács Zágrábban 1918. október 5-6-án, és nem október 30-án alakult. (138. o.)
- A breszt-litovszki békét a Szovjetunióval 1918. március 3-án, és nem február 9-én írták alá. Február 9-én az Ukrán Népköztársasággal kötött békét írták alá, ugyancsak Breszt-Litovszkban. (124. o.)
- Románia kerületeinek számát 32-ről 71-re emelik 1930-ban – ez 1925-ben történt. (151. o.) Romániáról szólva azt írja, hogy jelenleg is 39 *judete* van és Bukarest – 1981-ben volt egy újabb reform, Bukaresthez csatolták *Ilfov* megye egy részét, a maradék *Giurgiu* megye néven szerepelt tovább, kettévágták *Ialomita* megyét, így a megyék száma 41-re nőtt. (173. o.)
- A Népszövetség 1919-ben, és nem 1920-ban alakult.
- A második világháborút követően a jugoszláv-török államközi egyezménynek köszönhetően sok török kivándorolt, ezt nem jelöli a térkép. (146. o.)
- Bulgária átmenetileg elfoglalja a Szerbiának ítélt Macedónia részt, melyet azután 1920-ban Jugoszláviához csatoltak – ezt sem jelöli a térkép. (146. o.)
- 1921 után Magyarország még visszakapott néhány salgótarjáni bányát. (128. o.)

Fogalmazásbeli pontatlanságok

• A Jugoszláviáról szóló részből kimarad, hogy azért rohanták le, mert bár 1941. március 25-én aláírták a háromhatalmi egyezményt, másnap puccsal megdöntötték a királyt. (139. o.)

• A soproni népszavazás esetében hangsúlyozni kellene, hogy a békeszerződés revíziójáról van szó, amely jogi precedensként szolgált a későbbi revíziós törekvéseknél. (128. o.)

• „A legtöbb határváltozásról az antant döntött Párizsban” – meg kellett volna említeni, hogy jórészt titkos szerződések valóra váltásáról volt szó. (125. o.) „A bécsi döntés tárgyalásos megegyezés volt” – a tárgyalások félbeszakadása után történtek jegyzékváltások. Végül nemzetközi döntőbírói határozat döntött. (133. o.) „Ez autonómiát biztosított a Magyar Autonóm Tartománynak” – a MAT illetve jogutóda egyáltalán nem jelentett öngazgatást, csak a teljeskörű magyar nyelvhasználat tekintetében különbözött más közigazgatási egységektől (163. o.)

• „Dél-Tirolt Olaszországnak adták” – Dél-Tirolt és a vitatott köztes területet nemzetközi döntés után kapta meg Olaszország. (128. o.)

Helyesírás, korrektúra

• „They called themselves Winds (In German: Windisch)” – helyesen: Wends-Wendisch (138. o.)

• Az „Ethnolinguistic distribution, ca. 1900” című térkép forrástérképe a *Grosser Historischer Weltatlas*nak nem az 53. oldalán van, ahová a bibliográfia utal, hanem a 77. oldalon. (178.o.)

• Néhány helyesírási, így ékezethiba a magyar helyneveknél, pl. Aranyosmarot (120. o.) stb.

Mindent összevetve a térképek annyiban is követik az angolszász iskolát, hogy nagyon tetszetősek, a magyarázó szövegek a hibáktól eltekintve jó összefoglalásoknak tekinthetők. Így Magocsi mindenképpen megérdemel, ha nem is három kitűnő jelzőt, mint amit Niederhauser Emil adományozott neki „kritikájában” (Századok 1994/3-4.) –, de egy jót mindenképpen.

Dobó Gabriella

Számunk szerzői

Basa István	hallgató (JGyTF);
Bencsik Péter	hallgató, tanárjelölt (JATE BTK);
Bogdány Gyula	hallgató (JGyTF);
Csiga Andrea	hallgató (JGyTF);
Dobó Gabriella	hallgató (JATE BTK);
Farkas Csilla	hallgató, tanárjelölt (JATE BTK);
Forró Lajos	hallgató, tanárjelölt (JGyTF);
Gallina Zsolt	hallgató, tanárjelölt (JATE BTK);
Hevesi István	hallgató, tanárjelölt (JGyTF);
T. Horváth Ágnes, dr.	történész (JGyTF);
Jancsák Csaba	hallgató, tanárjelölt (JGyTF);
Koczó Renáta	hallgató (JGyTF);
Majzik Andrea	hallgató, tanárjelölt (JGyTF);
Nagy Tamás	hallgató (JATE BTK);
Pádár Zsolt	hallgató, tanárjelölt (JATE BTK);
Perák József Zoltán	hallgató, tanárjelölt (JATE TTK);
Simon Ildikó	hallgató, tanárjelölt (JGyTF);
Sümegei József	történész, gimnázium-igazgató (Bátaszék);
Szigeti Miklós	hallgató (Tel-Aviv University)
Szegfű László, dr.	történész, tanszékvezető (JGyTF);
Tóth Andrea	hallgató (JGyTF);
Tóth Erika	hallgató (JGyTF);
Vigyikán Attila	hallgató, tanárjelölt (JATE BTK).

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: JANCSÁK CSABA
Szerkesztők: HEVESI ISTVÁN, MAJZIK ANDREA
Főmunkatárs: NAGY TAMÁS
Munkatársak: BASA ISTVÁN, FORRÓ LAJOS,
KÓSA KINGA, TÓTH ANDREA

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.

Lapengedély: B/KUL/523/SS/1993.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon: 62/322-370, 322-380.

Megjelenik tavasszal: február-március és április-május;
ősszel: szeptember-október, november-december hónapokban.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák előadásai
a **BELVEDERE** Kiskönyvtár
sorozatban jelennek meg.

A lap közöl: tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket
és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

KISKÖNYVTÁR

A sorozatban eddig megjelent kiadványok:

1. Mátyás király emlékére — halálának 500. évfordulóján.
Szerkesztette: Annus Gábor és Szegfű László. Megjelent: Szegeden 1990-ben, 56 oldalon, 300 példányban. [Elfogyott.]
2. Széchenyi István — emlékülés születésének 200. évfordulóján (1991. október 16.).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1991. 36 o., 300 pld.
3. Emléklapok történelmünk utolsó fél századáról (1991–1992).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 48 o., 300 pld.
4. A tatárok kivonulásának 750. évfordulója (1992. április. 27.).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 52 o., 300 pld.
5. Kossuth Lajos születésének 190. évfordulója (1992. november 25.).
Szerk.: Nagy Tamás. Megj.: Szeged, 1995. 29 o., 750 pld. [A Belvedere Meridionale VII. évf. 1–2. sz. mellékleteként.]
6. A tanítványait szerető, tisztelő, megbecsülő ember — Emlékülés Eperjessy Kálmán születésének centenáriumán a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén.
Szerk.: Jancsák Csaba, Nagy Tamás és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1995. 48 o., 300 pld.
7. „Nem búcsúzom...” — Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére (1993. december 7.).
Szerk.: Szegfű László és Nagy Tamás. Megj.: Szeged, Generalia, 100 o., 750 pld.
8. Kossuth Lajos halálának 100. évfordulója — Emlékülés a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1994. március 28.).
Szerk.: Jancsák Csaba, Nagy Tamás, Zakar Péter. Megj.: Szeged, 1995. 48.o., 300.pld.

* * *

A megjelent kötetek korlátozott példányszámban
megrendelhetők a JGYTF Történettudományi Tanszékén
(Szeged, Hattyas sor 10., 6723).

BELVEDERE

MERIDIONALE

Főszerkesztő: JANCSÁK CSABA
Szerkesztők: MAJZIK ANDREA, HEVESI ISTVÁN
Főmunkatárs: NAGY TAMÁS
Alapította: ANNUS GÁBOR

Kiadja a JGYTF Történettudományi Tanszéke
Felelős kiadó: dr. Szegfű László
A szerkesztőség címe: 6724 Szeged, Szent Ferenc u. 25.
Megjelenik tavasszal: február-március és április-május;
ősszel: szeptember-október, november-december hónapokban.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák előadásai
a **BELVEDERE** Kiskönyvtár
sorozatban jelennek meg.

A lap közöl: tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket
és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A **BELVEDERE** munkatársai a szerkesztőségi esteken
(minden páros héten kedd este 8 órakor a Mojo Klubban
várják az írásaikat megjelentetni szándékozó leendő kollégákat.